

Վերստի և Գրպիտի

ՎԵՐՎԵՍԻ ԵՎ ԳՐԱԿՈՒՌԵՍ

Ե. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Հ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ
Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ
Յ. ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ
Գ. ՃԻԶՄԷՃԵԱՆ
Վ. ՄԵԼԻՔԵԱՆ
Շ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ
Զ. Մ. ՈՐԲՈՒՆԻ
Կ. ՈՒԼՈՒՊԷՅԵԱՆ
Հ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Շ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Օ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Ն. ՍԱՐԱՅԵԱՆ
Ա. ՎԵՀԱԶԱՏ
Կ. ՓՕԼԱՏԵԱՆ
Գ. ՔԷՐԷՍԹԷՃԵԱՆ
Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

3

ՓԱՐԻԶ

1953

Fonds A.R.A.M

ԱՆԿՄԱԿՐԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

★

3

Մ

արուեստը «պերճանք» չէ: Ան՝ յաւիտենական ազբիւրն ու արտայայտութիւնն է մարդկային կեանքին իմացական արժէքներուն: Եւ արուեստի սէրը՝ հոգեկան հակակշռող վայելք՝ նիւթին պարտադրած գերութեան զէմ:

Մարդկային ներկայ ընկերութիւնը եթէ անտեսէ արուեստին այդ անժխտելի արժէքները, հրաժարած կ'ըլլայ քաղաքակրթութեան լաւագոյն նուաճումներէն:

Անօգուտ պիտի ըլլար ազատութիւն պարզեւել մարդուն, սանձելու գնով անոր ոգեկան սլացքը:

Իսկ անջատել արուեստը իրականութենէն, կը նշանակէ մէկ ուրիշ հարուած տալ կեանքի եւ ստեղծագործութեան յառաջացման վերելքին:

★

Ստեղծագործական տենդով ծնած ամէն արուեստագէտ, հակառակ երեւութական իր ծանր ճակատագրին, կը հանդիսանայ երջանկագոյն ընտրեալը մարդկային ներկայ ընկերութեան մէջ: Եւ այնտեղ՝ արուեստագէտն է որ կուտայ բարձրագոյն իմաստը մարդուն արժանաւորութեան ու հանճարին:

Ու քանի որ մտածումը մարդկային ոգիին արտայայտութեան լեզուն է, արուեստը արժանի է մեծագոյն մեծարանքին: Արուեստը՝ — տիեզերական ներդաշնակութեան զեբաբը արտայայտութիւն:

Քանադայի լուսիններ

ԵՐԿԱԹԷ ՈՐՈԳԱՅԹ

Ուզեցի բարձրանալ: Կոխեցի ես սըրտին
Խորհուրդի մը անյայտ:
Օ՛ դժբախտ վերելքս այդ:
Դառնութեան, ամլութեան օ՛ այս լեռը ցըրտին:

Ուզեցի բարութիւն, մաքրութիւն... եւ խաւար,
Շուրջըս ցեխ գըտայ, ցաւ:
Իմ խանդիս մարեցաւ
Բոցը սուրբ: Զիս գըտայ մոլորած ու թըշուառ:

Ուզեցի բարձրանալ եւ դարձայ ես անյայտ
Կոչումի մը գերին:
Օ՛ այս բանտը վերին,
— Աստղերով քօղարկուած երկաթէ որոգայթ:

ԱՊՐԻԼ ՄԻԱՅՆ

Վառ, ձիւնածածկ տանիքներ՝ հրեշտակներու պէս՝ հեռուն,
Ծառեր ճերմակ, շուշաններ ու թաւիչներ, մարմարի
Հայելիներ որ պայծառ՝ կ'արտացոլան հին, բարի
Շքեղութիւնն ու խորհուրդն առաւօտեան պահերուն:

Օ՛ր կեանքն այս կոյս: Կըդողայ, յուզում մ'իւր կոյր աչքերուն
Կողքիս՝ եղբայր մը թշուառ, կ'ուլայ ամէն մէկ բառի,
Կը պատմէ վախը մահուան, ու կեանքը սին, կը սպառի:
Կ'ուզէ ապրիլ... կը խօսի իր ձեռքերով սարսըռուն:

Պատուհաններ յակինթէ, ծիրանիններ տարածուած,
Յոյսեր անափ՝ գիշերէն վերջ քայքայիչ ուր ինկան
Յոյսերն ամէն, մութէն վերջ, հորիզոններ կուսական:

— Ապրի՛լ միայն, ըլլալ լոկ, խոնարհութեամբ մը,
Աստուա՛ծ...

Օ՛ր այս խորանը մաքուր՝ դըժոխքէն վեր բուժատան,
Այս մանկութիւնն անմատոյց հոգւոյս առջեւ իմ խոպան:
Օ՛ր քաղցրութիւնն այդ, հեռուն, իմ դառնութեանըս
դիմաց...:

ԿԱՅԱՐԱՆԻՆ ԴԷՄ

Ամէն գիշեր աղօթքի կարօտ մը զիս կը մըղէ
 Կայարանին առջեւ վառ: Օ՛ հոտն իր ծոյլ քարիւղին,
 Հոտը ձէթին ու մուխին... Օ՛ խճապատ սեւ ուղին:
 Կը շողան հին հին յուշեր ու նոր յոյսեր մետաղէ:

Երգեհոնի մը հսկայ անհաւասար փողերուն
 Պէս պատարագ մը տրտում ծինելոյցները կ'ուղղեն
 Երկինքն ի վեր — մեռելներ կը բարձրանան թաց հողէն.
 Շեփօրներու պէս լոյսեր մինչ կ'երգեն փառք մը հեռուն:

Քաղքէ քաղաք սըլացող ես շոգեկառք էի, նաւ:
 Գնդիկներուս տակ տենդոտ, կայծակի պէս սըրընթաց,
 Անդունդներու նըման մուլթ՝ երբեմն կեանք մը թնդաց,
 Կատաղի ծով մը ճչաց ցոռկիս դէմ խօլարչաւ:

Ոսկիի կոյտ ու գանձ էր զիս տանող հուրը ցաւի:
 Կը բարձրանար հոգիս յորդ ծուխի մը պէս կայծկըլտուն:
 Երգս հեւք էր, անիւի չոր կրճտում, խըլրտում...:
 Քնարս սուղուած պտուտակ մ'էր ծովերու մէջ ծաւի:

**

Կաթողիկէ մը հսկայ, իր գմբէթով մշտավառ,
Վեհ կայարանը ահա, իր գոյնզգոյն լոյսերով:
Ապագայի մեծ փարոս ու բացուող դուռ մը խրոով...
Դագաղներու ետեւէն... ծովափներու յաղթ պատուար՝

Ուր ծառանալ, բռնկիլ իմ փափաքներս կուգան,
Մեռած յուշերս դիզուիլ աղբերու պէս նեխոտած:
Ալիք ալիք ան մըխաց: Ամէն գիշեր ան թնդաց
Ստորերկրեայ ճայներով, երկրաշարժի մը նըման:

**

Սէրն անցեալի մը մաքուր, խորհուրդը կոյս գալիքին,
Հրեշտակի թեւ ու սուր ճիչ շոգեկառքերը ունին,
Պուպրիկներու աղաղակ, սուլոց թեւի, հրէջի շունչ՝
Ու նայուածքներն հեռաւոր երկիրներու քաղցրահունչ:

Կաղանդի պէս կ'աղուորնան օրերն անցեալ, ապագայ...
Եւ, երբ մշուշը կ'իջնէ, բարակ անձրեւը կուգայ,
Գետ մը բեկբեկ լոյսերու՝ գիծերուն վրայ կը սահի:
Ամէն ինչ փայլը կ'առնէ երազներու աշխարհի:

Ճրագները թեւ կը շարժեն, ու կը մըրցին բիւր մոմեր:
Հաշիշներու մեղմօրօր կը բարձրանան տարուբեր
Ծուխերն՝ առլի շուքերով: Լուսէ լարեր կը թրթռան.
Ու կայարանը կ'ըլլայ խորհրդասոյզ ապարանք,

Տօնական ծառ, Այրեցեալ գօտիի ծով, ուրկէ վեր
Կը սաւառնին լուսեղէն ու թեւաւոր չէկ ձուկեր:
Եւ խորհուրդներն անցեալին, դէմքին՝ ժպտող ապառնին,
Կ'ըլլայ Սփինքսը կախարդ ու մերթ պատմող ծեր հանին:

*
**

Բայց ի՛նչ խոցեր կը բանաք նրման օձի խայթոցին,
Դուք, սուլոցնե՛ր, սուրի պէս ու մութին մէջ ժայթքող բոց՝
Խըրեւով խորը մարմնոյս զոր նաւերն օր մ'օրրեցին,
Շողեկառքերը տարին դաշտերն ի վեր ալեկոծ:

Վերապրելու սէր մ'ահա կը բըխի վեր հոգիէս.
Կ'ուզեմ մեկնիլ եւ սակայն, վիրաւորէն ալ տըկար՝
Կառչած այս պաղ կամուրջին, կը մըտածեմ դառնաբար.
— Տըխուր՝ հողերն անցեալի եւ քաղաքները՝ ուր ես

Տառապեցայ: Ու ցաւին, ճանճրոյթին պէս երբեմնի,
Յաւն ու ճանճրոյթն են նորէն, քաղաքներուն մէջ հոն նոր.
Օձերու կոծ էք ծոցիս մէջ, սուլոցներ, ամէն օր:

Յաւերթութեան տենչս ահա, ձեզմով անվերջ կ'արիւնի:
Օ՛ սարդոստայնը հսկայ, վառ գիծերու մետաղէ:
Ու ճիչն անոր զոր ողջ ողջ փլուզում մ'իր տակ կը թաղէ:

Ն. Ս.

Ա.

Փորձառութեամբ զիտեմ որ Լիւքսէնբուրգի պարտէզին մէջ գըրեթէ ամէն բան կարող է պատահել: Օրինակի համար, կարող է պատահել որ չնորհալի մի աղջիկ ձեզ ժպտայ: Եւ կարող է պատահել որ աղմկայտոյ լակոտներ, գնդակախաղի պատրուակի տակ՝ ձեզ ուրմբակոծութեան ենթարկեն, և անուղղակի կերպով ձեզ տան չափազանց հաւանական բացատրութիւնը թէ՛ ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս Եղեմի դրախտը՝ քաւարանի վերածուեց: Ապա կարող է պատահել որ աւանդական ու ախպար վհուկներ ի մի խումբ գան ձեր ընտրած ծառի տակ ձեր շուրջը բոլորուել, ու իբր թէ մէկը միւսին խօսելով, ամենանրբին մանրամասնութիւններով պատմեն մասնաւորապէս ձեզ՝ թէ իրանց դրացի երիտասարդ ամուլը – որոնք ամուսնացած իսկ չեն – ինչե՞ր են ասում, եւ ինչե՞ր են անում իրար: Ու երբ զգան որ այդ բոլորը ձեզ էլ չի հետաքրքրում՝ սկսեն խօսել վաղամեռիկ ու երջանկայիշատակ փիսիկի սխրագործութիւնների մասին: Եւ կարող է պատահել որ այս բոլորը լսելով դուք անհունօրէն բաղձաք որ դերերը փոխուած լինէին. այսինքն թէ վերոյիշեալ վհուկները վաղուց վերին Երուսաղէմ մեկնած լինելով՝ նրանց կատունների վեհ ու անշշուկ ընկերութեան մէջ անցնէիք ամառնային այդ յետ-միջօրէն: Այլեւ, այս բաղձանքը՝ սոսկ բաղձանք մնալով, կարող է պատահել որ դուք ճարհատ ստիպուէք ձեր հանգիստ աթոռն, ու զովասուն ստուերի վայելքն ձգելով հեռանալ՝ մի նոր աթոռ, ստուեր ու մենութիւն որոնելու: Նոյնը պատահեց ինձ, ու ես մի շարք պատկերալից, պատկառազգու, եւ իսկապէս համոզիչ ածականներ՝ բանաստեղծութեան պէս արտասանելով՝ թողի տարփամուլ սազերի այդ հաւաքոյթն ու հեռացայ:

Յուլիս ամսին, Լիւքսէնբուրգի պարտէզին գրեթէ իւրաքանչիւր ծառը՝ իր սովորական ու անփոփոխ յաճախորդն ունի, բոլոր ստուերները զբառուած են. ու դեռ կայ ոտքի մնացած անաթոնների բազմութիւնը որ արտաքին անտարբերութեամբ, բայց եւ որսկան չների լարուած անհանգստութեամբ զովասուն հանգստի մի տեղ է փնտռում: Օրուայ այդ ժամին, խաղաղ անկիւն գտնելու մեծ յոյս չունէի, ուստի եւ տուն դառնալու դիտումով քայլերս ուղղեցի դէպի հարաւային դարպասը: Ու յանկարծ, մի նեղ շաւղի դարձին, բացուեց անհաւատալի տեսարանը. հսկայ բունով ու վիթխարի սաղարթներով

մի ծառի տակ, մուգ ու կապտաուուն ստուերի մէջ՝ կար մի բազկա-
թոռ: Հայաստանեայց դահի պէս լքուած մի բազկաթոռ որ թեւաբաց
սպասում էր, հրաւիրում էր անցորդին իր հիւրասիրութիւնից օգտու-
ւել: Դիմացը՝ արեւոտ ու կանանչ մարդի վրայ, մի աներեւոյթ ծո-
րակից շատրուանուող ցնցուղի անձրեւն էր ժայթքում, ծիածանում
էր բեկ-բեկ ու զովուլթեամբ ցողում շրջապատը: Բարեբախտաբար
միակ անցորդն էի ու երկվայրկեանի մէջ դրաւեցի աթոռը, որը այդ
պահին իսկապէս արքայական մի վայելք չնորհեց ինձ: Ու խորին դո-
հունակութեամբ յիշեցի թէ հնադոյն ժամանակներում՝ աթոռի վը-
րայ նստելու պարզ իրողութիւնը՝ արքայական մենաշնորհ է եղել:
Յետոյ մտածեցի որ թերեւս անցեալում աթոռները չափազանց սա-
կաւաթիւ են եղել. կամ դուցէ արքաներն ու արքայութեան թեկնա-
ծուններն են չափազանց բազմաթիւ եղել, — ինչպէս այսօր Լիւքսէն-
բուրգի պարտէզին մէջ: Ապա եւ, մտքերի հեռաւոր յարակցութեամբ
մտաբերեցի թէ մի ոմն ինձ պատմել էր որ չինացիք իրենց հիւրին
մի աթոռ առաջարկած պարագային, ստիպողաբար առում են. «Բա-
րեհաճեցէք ինդրեմ՝ փափուկ ու աղնուական ձեր յետոյքը զետեղել՝
այս դոյզն ու անարժան աթոռին»: Սակայն քաղաքավարութեան այս
տարազը անհաւանական գտնելով, որոշեցի առաջին առիթով իսկ՝
չինացի բարեկամիս համուլթեան դիմել: Այս մտածումը երազանքիս
թելը կտրեց. ու յանկարծ, տեսողութեանս ու զիտակցութեանս հա-
յեթու մէջ արձանացած դտայ՝ թափթփած հագուստներով, քառա-
սունի մօտ մի մարդ. այլեւ պատկառազուու կեցուածքով մի անձ-
նաւորութիւն, որ իր հօր ուրուականը տեսնող Համլէտի պէս ակ-
նապիշ դիտում էր ինձ: Դէմքը՝ կատարեալ ծաղրանկարն էր ան-
դրկովկասեան համադաշնակցութեան, — աչքերից մէկը նայում էր
հիւսիս, եւ միւսը դէպի հարաւ: Քիթն, Արարատի պէս հայկական
էր՝ կարկառուն: Իսկ տափակ երեսի վրայ զոյգ վրաններն նման ցը-
ցուն այտերը՝ անտարակոյս թաթարական էին: Ասես նրա դէմքի
իւրաքանչիւր մասը, հակամարտ ու անդիջող յամառութեամբ մեր-
ժում էր միեւնոյն արտայայտութեան մաս կազմել, մերժում էր
միւսների հետ դաշն՝ միաժամանակ նոյն մտածումն եւ յոյզերն ար-
տայայտել, — բացի նուրբ շրթներով, հեգնական ժպիտի պէս դըծ-
ուած բերանը որ խորին համակերպութեամբ յարմարում էր դէմքի
իւրաքանչիւր մասի հետ՝ վանի՛չ, այլեւ տարօրինակ մի հմայք ու
ձգողութիւն տալով ամբողջութեան:

Աթոռիցս վեց քայլ հեռու կանգնած էր անծանօթ այդ մարդը
ու մագնիսացած նայում էր ինձ: Իսկ երբ մեր հայեացքները միմ-
եանց հանդիպեցին, նա քնից ընդոստ արթնացողի պէս ցնցուեց ու
թեւերը հովահարներին նման շարժելով՝ ականջ խարտոցող, այլեւ սա-
հուն Փրանսերէնով բացազանչեց.

— Ա՛հ, սիրելիդ իմ կիպրիանոս՝ ասել թէ այսքան դարերից
վերջ, քեզ այստեղ պէտք էր հանդիպէի, եւ այն էլ՝ այս խաբուսիկ
ծառի վտանգաւոր ստուերի տակ: Ասել թէ մի անդամ եւս վիճակ-
ուած է ինձ, մոգական իմ զորութեամբ քո կեանքը փրկել: — Ելի՛ր
քանի ուշ չի, հեռացի՛ր կախարդական այս ստուերից, ելի՛ր ասում եմ:

Տպաւորութիւնը իսկապէս ցնցիչ էր, մարդն արդէն ցնորածի
երեւոյթ ունէր, իսկ իր արտասանած անկապ ու ու անըմբռնելի խօս-

քերն աւելի եւս սաստկացնում էին վրդովիչ իր կերպարանքն . ու պատրաստ էի խուճապահար փախուստի դիմել, երբ նա մեզ բաժանող միջոցը կտրելով մօտեցաւ ու ձեռքն ուսիս դնելով ասաց .

— Ա՛հ, Կիպրիանոս, այսքան դարերից վերջ՝ մազ իսկ չես փոխուել՝ դարձեալ նոյն երազամոլ, կասկածամիտ ու երկիւղներով պաշարուած հոգին ես : Այս բոլորը՝ ոչինչ սակայն, կարեւորն այն է որ մենք դարձեալ հանդիպեցինք : Իսկ այժմ, ամենակարեւորն է որ ես, իմ ներկայութեամբ պաշտպանեմ քեզ կախարդական այս ստուերից :

Օձի հայեացքի տակ հիւնոսացած թռչունի պէս, եւ գրեթէ նոյն զգացումներով դիտում էի անծանօթը, այսուամենայնիւ կարողացայ խեղդուած ձայնով կմկմալ .

— Հաւատացնում եմ որ սխալում էք, պարոն, ես ձեր ծանօթ Կիպրիանոսը չեմ : Մարդը յօնքերը կիտեց . ու ես շտապեցի նրան խաղաղեցնել .

— Սակայն անկարելի չէ՞ որ ձեր բարեկամն ու ես՝ երկուրեակները պէս իրար նմանենք : Շատ բնական է ձեր շփոթութիւնը : Բայց իսկապէս, ես Կիպրիանոսը չեմ . իմ անունս Կոստանդին է : Դժբախտաբար այս այսպէս է : Մարդը՝ խորունկ մի տրամութեան արտայայտութիւն տուեց դէմքին : Աւելի ճիշտ՝ փորձեց այդ արտայայտութիւնը ընդունիլ, բայց միաժամանակ հարաւ եւ հիւսիս դիտող աչքերը՝ խանգարեցին կիսովին, ու նա վշտադին հառաչեց .

— Աւա՛ղ Կիպրիանոս, դու որ իմ առաջնագոյն աշակերտն էիր՝ աւանդապահն իմ գիտութեան, եւ իմ բարեկամը : Դո՛ւ՛՛ որին ես ուսուցանել եմ աստղաբաշխութիւն եւ գաղտնի գիտութիւնները Եգիպտոսի : Դո՛ւ՛՛, որի քայլերը ես առաջնորդեցի իմաստութեան բաւիղների մէջ, եւ որի բարբարոս միտքը լուսաւորեցի հելլենական ճարտասանութեան ճառագայթներով . — աւա՛ղ ինձ՝ այսպիսի ապերախտ մի աշակերտ ունեցած լինելու համար : Եւ ամօ՛թ քեզ որ մոռացար այդ բոլորը, ու այս անկեալ կերպարանքի մէջ չըճանաչեցիր քո բարերարն ու բարեկամը, չըլիչեցիր նոյնիսկ՝ վաղեմի ու վսեմ քո անունը, ու անամօթաբար ներկայացար իբր շոռաւիզը մի ոմն՝ Կոստանդինի : Ա՛հ, Կիպրիանոս՝ ի՞նչ են անունները, — ես եւս այսօր կոչում եմ՝ Արտեմ Բաղամով, սակայն չեմ մոռացել ու երբեք պիտի չմոռանամ որ եօթանասուն եւ եօթը թուին՝ Աղեքսանդրիայի մեծագոյն իմաստասէրն ու մոզն էի՝ ե՛ս, Արիստակէս Սամոստացիս, որի ծովացեալ գիտութեան համբաւը՝ տարածուած էր բարբարոսների երկրից, մինչեւ խորհրդաւոր ակունքը սրբազան Գանգէսի : Իսկ դո՛ւ՛ ժպրհում ես մոռանալ այդ բոլորը, դու յանդգնում ես ուրանալ որ ե՛ս եմ Արիստակէս Սամոստացին՝ քո վարպետն ու բարերարը :

Վերջին նախադասութեան հետ, նրա դէմքը ծայրայեղ բարկութեամբ ծամաճոռուեց, ապա դարձեալ իր նախկին վշտակիր երեւոյթն առաւ, ու հայեացքին մէջ արցունքներ շողացին :

Արտեմ Բաղամովի, կամ Արիստակէս Սամոստացու խելագար լինելու մասին այլեւս կասկած չունէի . ու կայծակի արագութեամբ վճռեցի համակերպել իր տրամադրութիւններին, մինչեւ որ յաջողէի մի որեւէ պատուակի տակ փախուստ տալ :

Դերասանական տաղանդից գրեթէ զուրկ լինելով՝ կարծեմ թէ

անկողմնակալ մի դիտողի համար, ամբողջովին անհամոզիչ էին՝ շատ աղօս, բայց խորունկ երջանկութիւն պարզեւոր դի բան վեր- յիշող մարդու արտայայտութիւնները որ փորձեցի պատկերացնել դէմքիս վրայ: Սակայն Արիստակէս Սամոստացին համոզուելու պէտք չունէր, նա պէտք չունեցաւ նաեւ վերյիշումս վաւերացնող խօսքերին որ պատրաստ էի արտասանել. եւ ի հեճուելս իր հակադէտ աչքերին, նա անկեղծ հրճուանքով փպտաց, ապա եւ արտասուելով բացազան- չեց. —

— Ա՛հ, վերջապէս սիրելիդ իմ Կիպրիանոս՝ վերյիշեցիր վեր- ջապէս քո ինքնութիւնն ու անցեալը, ճանաչեցիր վերջապէս քո վար- պետն ու բարեկամը. — Օ՛ր ցնծութեան, վայրկեան վեհագոյն յոյ- գերի՝ որ աստուածները շնորհեցին մեզ այսօր: Կորուսեալը գտնու- ւած է. եւ մեռեալը յարուցուած է: Դարերի վիհերից վերածնուած՝ աչակերտդ եւ բարեկամդ իմ վաղեմի՝ օրհնում եմ քեզ Երեքմեծեան Հերմեսի ճառագայթներով, որովհետեւ վարը՝ նմանում է վերին. եւ ամենայն ինչ նմանութիւն է ամէն բանի...:

Ասես թէ մի նոր ու շատ կարեւոր մտածում ընդհատեց նրա Սաղմոսերգութիւնը, նա լռեց մի պահ, եւ զուսպ ու մտազբաղ դէմք առնելով ասաց.

— Բայց սիրելիդ իմ Կիպրիանոս, ինչպէ՞ս չճանդարդարձար թէ անհունօրէն անպատշաճ է որ վարպետի ներկայութեանը աչա- կերտը նստած մնայ, — մանաւանդ երբ վարպետը ոտքի է կանգնած, եւ նստելու տեղ իսկ չունի:

Հայկական կասկածամտութիւնը՝ Կարտեսեան բանապաշտու- թեան պէս՝ մայրն է բաւականաչափ զգաստութեան:

Ու ես, մի երկվայրկեան ինձ հարց տուի. — արդեօ՞ք կարո՞ղ է պատահել որ այս մարդը, պարզապէս աթոռ գրաւելու դիտումով բեմադրած լինի՝ անհեթեթ այս խեղկատակութիւնը: Սակայն Սա- մոստացու ամբողջ կերպարանքն հակառակն էր փաստում: Շուտա- փոյթ ելայ ու բազկաթոռն իր կողմ դարձնելով.

— Ների՛ր վարպետ, որ մեր հանդիպման ցնցիչ յոյզերով չը- փոթած՝ ամենատարական պարտականութիւնս իսկ մոռացայ: Մինչ ներքին հեղնող ստասանն՝ ականջիս մէջ շշնջաց՝ «բարեհաճեցէք խնդրե՛մ՝ փափուկ ու աղնուական ձեր յետոյքը զետեղել...»:

Իսկ Սամոստացին առանց այլեւայլութեան գրաւեց բազկա- թոռը, ու իր նստած վիճակին մէջ՝ գրեթէ բնականոն մարդու կերպարանք ստացաւ:

— Շնորհակալ եմ աչինւ բարեկամ, ասաց. եւ հաւատացած եմ որ վայրկեանական քո այդ ցնորումը պէտք է վերագրել ո՛չ միայն մեր հանդիպման յարուցած յոյզերի սաստկութեան, այլ մանաւանդ՝ կախարդական այս ստուերի յոռի ազդեցութեան, որը, ինչպէս առա- ջին պահին իսկ նկատելի տուի՝ մեծ վտանգ էր սպառնում քեզ: Բայց ես, մոռական իմ աջը դրի քո ուսին, ու ներքին շունչով ասացի՝ «Զամպուրանա մամադի կո՛ւ»՝ ահեղ խօսքերն, որոնց անյղիլի զօ- րութեամբ՝ սանդարամետեան ոգիներն իսկ սասանում են: Եւ այժմ իմ ներկայութիւնն է ամենազօր հմայեակն՝ երեւելի եւ աներեւոյթ վտանգներից քեզ պաշտպանելու համար: Անհոգ ու աներկիւղ եղիր, սիրելիդ իմ Կիպրիանոս, ե՛ս քեզ հետ եմ:

Նա այս բոլորը արտասանեց մի շունչով, ու ցուցամատը տըն- կեց դէպի երկինք, որին հետեւեց ձախ աչքը, մինչ աջ բիրբը կխո-

վին թաղուեց վարի կոպի տակ : Մատն այդպէս երկինք ցցած , նա հնամաշ մի մարգարէի էր նմանում . եւ սպասում էի որ խորհրդաւոր յայտնութիւններ անէր : Սակայն , երբ խօսեց՝ Արտեմ Բաղամովն էր որ շատ բնական եղանակով հարցրեց .

— Սիգարէթ ունե՞ս :

Մի մի ծխիկ վառեցինք . ու կիսախուլի աչքերով ինձ երկարօրէն դիտելուց յետոյ , Սամոստացին խզեց լուռութիւնը .

— Ագնիւ բարեկամ , ժամանակ է որ ընդհատուած մեր դասերը շարունակենք : Գիտութիւնը՝ ինձանից . եւ ուսանելու կամքն ու կամեցողութիւնը՝ քեզանից . ունկն դի՛ր : Նախ եւ առաջ պէտք է իմանաս որ մարդը ներկայանում է մեզ իբրեւ միակ ու անբաժան մի գոյութիւն . եւ սակայն իւրաքանչիւր անհատի մէջ՝ այլազան ու հակոտնեայ անձնաւորութիւններ են բնակուում : Ուստի եւ մարդկանց հանդէպ ունեցած մեր համարումն ու համակրանքը՝ անխուսափելիօրէն յանգում են խորունկ հիասթափութեան : Եւ ա՛յն , բխում է այն արմատական շփոթութիւնից որ մեզ կարծել է տալիս թէ անհատի մէջ՝ մենք միակ մի անձնաւորութեան հետ դործ ունենք՝ մինչ նա ինքնիրմով բազմանդամ մի գերդաստան է կազմում : Օրինակի համար՝ Ղուկասը քո բարեկամն է , բայց մի՛ մոռանալ որ նա կոչուում է նաեւ Պողոս , Պետրոս , Գասպար եւայլն , — որոնք նոյն կերպարանքի մէջ մարմնացած , տարբեր անձնաւորութիւններ են : Ու մինչ Ղուկասը քո բարեկամն է , ու եղբայրօրէն սիրում է քեզ , անհաւանական չէ որ Պողոսը՝ կնոջը սիրահարուած է . եւ գուցէ նրա սիրականն է արդէն : Եւ մի՛ զարմանալ՝ եթէ Պետրոսը գող է եւ կողոպտում է քեզ : Եւ մի՛ վշտանալ որ Գասպարը քո բացակայութեան՝ ամենուր անհիմն զրուպարտութիւններով բամբասում է քեզ : Այլ զգաստ եղիր , եւ մի զրուպարտել Ղուկասը՝ որ քո բարեկամն է , եւ եղբայրօրէն սիրում է քեզ :

Մարդկային յեղյեղուկութեանց այս հրապուրիչ բացատրութիւնն ու իր պարունակած բարոյականը ինձ մտածել տուին որ Սամոստացին այնքա՛ն էլ խենթ չէր , ու թերեւս շատ աւելի պայծառատես քան մարդկանց մեծամասնութիւնը : Սակայն նոյն վայրկեանին , երկինք համբարձողի պէս բազուկները վեր տարածելով , նա բացառանչեց . —

— «Փրէ յարմակիս , քէպրա տում» , ես դիտեմ իմ անունը՝ թաքունների թաքունն է իմ անունը : Իսկ դու , Կիպրիանոս , դու ոչինչ գիտես :

— Ճիշտ է , վարպետ , ես ոչինչ գիտեմ :

— Եւ շա՛տ քիչ բան ես սովորում :

— Ճշմարիտ է , վարպետ :

— Եւ շուտով մոռանում ես :

— Իսկապէս այդպէս է :

— Այդ պարագային , պարտաւոր եմ քեզ յիշեցնել թէ Աղեքսանդրիայում , իմ տուած ամէն մի դասը՝ հինգ ոսկի արժէր՝ հազար Փրանկ , այստեղի դրամով : Բայց նկատի առնելով որ այսօր դու ունես քո վաղեմի փառքն ու հարստութիւնը՝ ես այս գումարը կը զեղջեմ քսան Փրանկի , ու առայժմ այդքանով կը բաւարարւեմ : Քսան Փրանկս՝ այսինքն գրեթէ ամբողջ հարստութիւնս չափազանցուած անտարբերութեամբ զրպանելուց վերջ , ասաց .

— Ըստ մեր հնազոյն սովորութեան , դու իրաւունք ունես իւ-

րաքանչիւր դասից վերջ ինձ հարցումներ ուղղել, որոնց ես կը պատասխանեմ՝ եթէ հարցերդ անտեղի, կամ սնամէջ հետաքրքրութիւնից բխած խօսքեր չեն: Արդ, սիրելի՛ Կիպրիանոս, պեղի՛ր իմ գիտութեան հանքը, ու հարստացիր իմաստութեան գոհարներով, լըսում եմ:

նՍ : ս՞ջգ :

Դժբախտաբար, այդ պահին քսան Ֆրանկիս կորուստը ինձ չա՛տ աւելի էր գրադեցնում, քան համայն աշխարհի իմաստութեան գոհարների գանձումը: Ու անտարբերութեամբ, մեքենականօրէն հարցրի առաջին բանը որ մտքովս անցաւ.

— Վարպե՛տ, այս ստուերն ինչո՞ւ է վտանգաւոր:

Հարցումս ակնայայտօրէն գոհունակութիւն պատճառեց նրան: Ձեռքերը մի աներեւոյթ հեղուկի մէջ լուանալու տարօրինակ արարողութիւնը կատարելուց յետոյ, նա վաղուց զոց արած ձառի պէս արտասանեց.

— Տաղանդաւոր աշակերտ եւ ազնիւ բարեկամ, ունկն դի՛ր. — աշխարհը մեզ տափարակ է թւում, եւ սակայն կլոր է: Երկրագունդը մեզ թւում է անչարժ, եւ սակայն դառնում է տիեզերքի մէջ: Բոլոր երեւոյթները խարուսիկ են, ու մեր արտասանած բոլոր խօսքերն աւելի անգոյ, քան լուծութիւնը: Այսպէս քեզ թւում է որ ես խօսում եմ, եւ դու լսում ես: Սակայն ես համր եմ. եւ աւաղ, դու խուլ ես, Կիպրիանոս:

— «Ձամպուրանա մամադի կո՛ւ» — Ի՞նչ հասկացար. ոչի՛նչ: Գուցէ տիեզերքը դառնում է աշխարհի մէջ, եւ ես գիտեմ իմ անունը:

Գիտական տուեալների ներկայացումով սկսող այս ճառը, ո՞վ գիտէ, բնագանցական բարդ ու նրբերանգ ի՛նչ եղրակացութեանց պիտի յանգէր, եթէ Սամոստացին չարունակած լինէր իր մտքերի ստորերկրեայ լարերինթոսի մէջ առաջնորդել ինձ: Բայց նա կանգ առաւ, որովհետեւ այդ պահին իսկ տեղի ունեցաւ ինքնին անկարելոր մի դէպք, որը սակայն իր անհամեմատ հետեւանքներով՝ ամբողջովին յեղաշրջեց մեր յարաբերութիւնները:

Պարտէզի ընտանի ու չիպցած աղանիներից մէկը՝ շուրջս մի քանի պտոյտ կատարելով, յանկարծ թառեց ձախ ուսիս: Անկարելոր այս դէպքը որ թերեւս մեծ բաւարարութիւն պիտի պատճառէր շատերին, ընդհակառակն ինձ դժգոհ թողեց: Փորձառութեամբ գիտէի որ աղանիները իրենց սքանչելի ախորժակի չափ՝ հիանալի մարսողութիւն ունեն; որի բնական ու յաճախադէպ հետեւանքները՝ պէտք է նախատեսել: Ուստի, ձեռքի լայն մի շարժումով քշեցի թռչունը, որը մի քանի անգամ շուրջս դառնալով, անհաւատալի աներեսութեամբ դարձեալ թառեց ձախ ուսիս: Եւ ահա, Սամոստացին իր խօսքերն ընդհատելով, խոռվայոյց յանդիմանեց.

— Ի՞նչպէս յանդգնեցիր ձեռք բարձրացնել, — աղանակերպ հոգին սուրբ իջնում է քո վրայ՝ եւ դու մերժում ես աստուծային այդ շնորհը...: Այս ի՛նչ անկում է, ի՛նչ կուրութիւն. ա՛հ Կիպրիանոս, սատանան փորձեց քեզ՝ եւ դու յօժարեցար: Նա որողայթ լարեց՝ եւ դու ընկար: Եւ սակայն հոգին սուրբ ներեց մոլորումդ, ու վերստին ընտրեց քեզ իբրեւ օթեւան, իբրեւ ծառ գիտութեան բարևոյ եւ չարի. օրհնեա՛լ ես դու, օրհնեա՛լ ես դու..

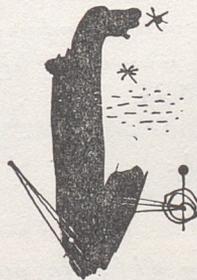
Իսկ աղանին, կարծես թէ այդ խօսքերին էր սպասում՝ որպէսզի իր հանդէպ ունեցած բոլոր կասկածներս՝ հիմնովին վաւերա-

ցնէր. — Նա շատ բնականօրէն աղտոտեց վրաս, ու իր դերը լրացած համարելով՝ թեւաբախ հեռացաւ: Անհնարին է նկարագրել այն որ անմիջապէս յաջորդեց աննշան այս դէպքին: Առաջին բանը որ նկատեցին՝ Սամոստացու վայրկենական այլակերպումն էր: Նա դիակի պէս գունատուեւ էր, ու սաստիկ մի դող ցնցում էր ամբողջ մարմինը: Ներքին, անզսպելի ջղաձգումներով դէմքը ծամածուռում էր՝ ծայրայեղ բարկութեան ու ահեղ սարսափի՝ հզօր ու հակոտնեայ հոսանքներով: Նա սարսափելի էր: Կապտած ու դողդոջուն շրթունքներէց արձակուող խուլ ու դալարուն ձայնը՝ այլեւս ողորմելի մի մայիւն էր, որ անդադար կրկնում էր նոյն խօսքերը.

— Սաղայէ՛լ: Սաղայէ՛լ: Սմէն ինչ պարզուեց: Սաղայէ՛լ: Դու Կիպրիանոսը չե՛ս: Դարձեալ խաբուեցի: Ակոն, ակոն...

Նախ կարծում էի թէ այդ բոլորը զայրոյթի պոռթկում էին միայն. ու սարսափահար, անբացատրելի յօժարութեամբ սպասում էի անխուսափելի հետեւանքներին: Երբ յանկարծ բմբունեցի որ դերերը փոխուած էին. — Նա սարսափելի էր՝ որովհետեւ սարսափած էր: Նա ահաղբեցիկ էր՝ որովհետեւ ահաբեկուած էր: Եւ իմ ներկայութիւնն էր պատճառը այդ բոլորի. դերերը փոխուած էին, եւ սակայն ես էի փախչողը՝ ու շնչասպառ պարտէզի դարբասն անցնելով հասայ փողոց:

Յ. Կ.

Նաւահանգիստ

Կը վառի հուրն անհունաչող կարօտին :
Ծով ու ցամաք... Ու գիրկընդխառն տարրերու
Միաւորման ու բախումի պարն անվերջ :

Հասայ այստեղ ճամբաներէն բազմաճիւղ,
Հասայ գինով մըտերմութեամբ խրոտվեալ,
Յառաջացայ միջօրէի արեւով
Դէպի սահմանն երազին,
Լինելութեան անպարփակ... :

Նաւահանգիստ...

Ջուրերն այստեղ դեռ դաւադիր կը ծրփան :
Հոս ամէն ինչ համն ունի փրփուրներուն այս լեղի,
Հոս մանուկներ դեռ անսրւաղ կը կըրծեն շերտը հացին՝
Փողոցներուն մէջ խոնաւ
Որ կը կըրեն ոմբակոծմանց սեւ ըսպին՝
Աւերներով այլանդակ :

Յա՛ւր, ցաւը մարդոց մէջ, կը տարածուի ու կ'անցնի
Սահմաններէն աշխարհի, —
Եւ աշխարհն է անսահման...

Ու անդին, հորիզոնին վըրայ դեռ,
Ճառագայթով ընդելոյզ կոհակներն
Կը կառուցեն հազար ձեւ, գեղեցկութեան փոթորի՛կ...

Եւ կիսամերկ առաքաստներէն հաճոյքի, կանչող կիներ,
 0՛ Մայա,
 Անգութօրէն կ'արիւնեն դեռ հազար սիրտ...

Ջուրերն այստեղ՝ մերթ հանդարտ, մերթ բացարձակ
 Խլելով բերքն ափերուն փոթորկում,
 Դէպի կարկառ հորիզոններ արշաւող
 Ծուխերուն հետ կը նետեն
 Աշխարհներուն հեռաւոր:

Նաւահանգիստ, ու կայան սանձըւած մութ ուժերու,
 Ուր ամէն ինչ համն ունի փրփուրներուն այս լեղի...
 Ուր լեռներէն արշաւող ուժգին հովերն անխնայ
 Կը մտրակեն էութիւնս, եղբայրական, ջերմութեամբ...

Ոստաններէն հեռաւոր
 Հոգիիս մէջ կը լեցուին շղթաներու ճարձատիւնն,
 Արձազանգող, ողբամե՛րժ,
 Ոստաններէն կը ծընին ողջակիզման երկունքով
 Տարաշխարհիկ հաճոյքներ,
 Եւ տակաւին տարածուող գոյներէն ծանր ու ճնշող
 Թշուառութեան կը ծընին ողջ սերունդներ... երագին,

Դըղորդներուն մէջ օրուան՝
 Ազատութեան այս գինին, ո՛ր սըտութեամբ ոգելից
 Կեղծարար մութ ձեռքերէ
 Կ'անցնի կոկորդը մարդոց,
 Ու տօներուն կը բերէ ուրախութիւնն անկատար,
 Խաճնելով սի՛րտը մարդոց:

Նաւահանգիստ... Ովկէան...
 Ու մարդերու կամքերով՝ անտանն հազար կայմերու՝
 Մեկնող բանակ սպառազէն, ու տորմիղն
 Հսկայական նաւերու, — ծովահէններ ուղեւոր, —
 Ու բեռնաւոր
 Խորհրդաւոր երկունքով...

Ու համարձակ միջոցէն եկող ձայներ յաղթական
Կը հեռանան, կը մեկնին տարերային շաչումով...

Ո՞վ պիտի տայ գոյութեան անմեկնելի հըրաչքին
Ներկայութիւնն անյեղլի...

Արդ կը լայննայ, կ'արծարծի՝
Հուրն անմատոյց անհունատոյր կարօտին
Ու կիրքերուն սրբազան...

Տարածութեան ի խնդիր, նաւատիներն անյագուրդ,
Սիրեններէն հըմայուած,
Կը խուզարկեն երազին հորիզոններն ազամանդ,
Ժամանակի մեքենական թաւալումն
Անյագօրէն ճեղքելով:

Ու դեռ խորունկ կոհակներ՝ ճակատներուն վրայ
մարդոց
Եւ բիւր աչքե՛ր ընկլուզուած կապոյտին մէջ ծովերուն,
Ու մարմիններ տօթակէզ ու քրտնաթոր՝ արեւով,
Փոթորկոտ մեծ տաքութեան բոցերուն մէջ պարուրուած...
Աւազներէն ծովեզրի կը բարձրանան բիւր ձեռքեր՝
Լի՛ ծովային բերքերով, —
Նղբայրական հըրաւէր
Երկրի բոլոր ծագերուն ...

Ու թեւերով ջլարձակ՝
Խարխսիներու ծանրութեան հետ
Կ'իշխէ շարժումն անդադար
Տարերքին մէջ խոյացող...

Փոթորիկներն հեռաւորի հրեղէն
Իւրաքանչիւր հարուածով՝
Կառոյցներէն փըտութեան կը քանդեն կոծն հոգեկան,
Ու կնքելով ճակատագիրը մարդոց
Յառաջացող բազմութեանց,
Որ կամքերով անպարտելի
Կը տրոփեն, կը խայտան՝ կապանքներէն ձերբազատ,
Դէպի հըզօր ու կատաղի գեղեցկութիւնն անմատոյց
Ծովերուն...

Բ. Թ.

ԼՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

Ստատճած է ինձ երբեմն որ Երաժշտական մեծ Ստեղծումներու ունկադրութենէն անմիջապէս առաջ, երբ Նուագապետը բարձրանալով իր ամպիոնը, իր ճպոտին քանի մը կտրուկ հարուածներովը Լուութիւնը հաստատած է Նուագախումբին մէջ ու Սրահին՝ տեսակ մը իմացական յուզում բռնած ըլլայ զիս :

Այսօր անդրադառնալով այդ յուզումին՝ ինձ այնպէս կը թուի թէ Երաժշտական Կարգին յատուկ մէկ «իսկութեան» չիոթ այլ ներգոր զգացումէն յառաջացած պէտք է ըլլայ ան իմ մէջ :

Լուութիւնը՝ Երաժշտական Գործին Յայտնաւորման աներաժեշտ իսկութիւն . . .

Լուութեան երեւոյթին մէջ յայտնուող այս «իսկութիւնը» սակայն, առաջին ակնարկով մը՝ տարօրինակ սա՛ ունի իր մէջ որ ժըլտական բան մը կ'երեւի ըլլալ՝ մինչ «իսկութիւնները» դրական «ինչեր» են առ հասարակ : Այդպէ՞ս՝ սակայն, բոլորովին :

Նուագախումբի բեմին վրայ նուագարաններու ձայներուն անխնայանական քառսն է : Թէեւ անոնցմով նուագողները ջանացած են համաձայնիլ նոյն լա-ին վրայ, բայց ատոր հասնելէ վերջ ալ կը շարունակեն . . . : Իւրաքանչիւրը ընթացք տալով իր քմայքին՝ իր սիրած եղանակէն «անցք» մը կ'արձակէ օդը կամ կը յամառի «եւեէջի» մը վրայ . ու ծանօթ, անանուն բզզիւնն է խառնիճադանճ ձայներուն իբր թէ «համաձայնիլ» ուզող նուագախումբին, որ եւ սակայն — զիտէք, կը պատմեն — իբր նախընտրուած երաժշտութիւն մատնանշուեր էր օր մը Եւրոպա ճամբորդող Արեւելքցի ինքնակալէ մը . . . :

Սրահին մէջ մարդերը կը հասնին դեռ . սդրաքօսիքէններ կը ճոնչեն . իւրաքանչիւր ոք իր յատուկ տրամադրութեամբը դուրսէն գալով՝ խօսակից մը կը գտնէ ու կը տարուի շաղակրատութեան . վերնատան մէջ՝ կանչեր, կատակներ նստարանէ նստարան :

Այս բոլորին մէջ նոյնիսկ աննկատ կ'անցնի հիմա, շատերուն համար, Նուագապետին մուտքը . նուագախումբի գրակալներուն մէջէն իրեն ճամբայ մը բանալով իր ամպիոն բարձրանալը . . .

Բայց ճպտտի քանի մը հարուած գրակալին վրայ, քչիկ մը ջղայնոտ. եւ ահա՛ վերջ կը գտնեն նուազախումբին մէջ բոլոր քրմայքները ու կը ջնջուի անոնց յառաջացուցած ձայներու քասոր: Կարգը կը հաստատուի հոն, թէեւ Լուսթեան կարգ մը ըլլայ ան:

Ու վերջ կը գտնեն հետզհետէ այս անգամ, Սրահին մէջ եւս՝ բոլոր շարժումները, խօսակցութիւնները, «ըսի-ըսաւ»ները ու վերնատան կանչերն ու կատակները: «Լուսթեան կարգը» նուազախումբի բեմէն կ'իջնէ, կարծես, սրահին մէջ. կը տարածուի, կը նուաճէ զայն. կը տիրէ, կը հաստատուի հոն. «կը խորանայ» նոյնիսկ դէպ ի ձայներու, աղմուկներու, շարժումներու բացարձակ ջնջումը, բացարձակ «պարապը», «գէրօն»:

Աւելին. Լուսթիւնը կը խորանայ դեռ եւս, կը թափանցէ գիտակցութիւններուն՝ հոն հաստատելու, այս անգամ, պատահական մտածումներու, մարդերը իրարու հետ խօսեցնող առօրեայ մտահոգութիւններու կամ ընդհակառակն թեթեւ շահագրգռութիւններու ու կերպ կերպ մտաղբաղումներու ջնջումը...

Լուսթեան կարգը կը դառնայ սրահը լեցնող մարդերու դէմքերուն ետին՝ անոնց գիտակցութեան դաշտերուն մէկ մաքրագործումը, սրբումը, ասոնց մէկ tabula rasa ն: Այսպէս, Աշխարհէն սրահը հասնող, ու հոն ներկայ գիտակցութիւններուն խորքին դեռ քիչ առաջ շարունակուող, իբր շարժումներու, ձայներու, եւ պէս պէս մտածումներու ու հակասական զգացումներու խառնիճաղանձ մը թաւալող լինելութիւն մը՝ կանգ կ'առնէ, կը գտուի դառնալու՝ գրեթէ պարապ ժամանակ, յստակ ներկայ մը՝ պատրաստ տրամադրուելու նոր ինչի մը որ հիմա ակնթարթէ ակնթարթ կը սպասուի՝ բայց որ չէ յայտնուած դեռ: Լուսթիւնը, այդպէս, արգելի իծ մը կը հաստատէ նախկին խառնակ լինելութեան դէմ, զայն կասեցնելով, դէպի անցեալը ետ մղելով, անոր մոռացումը, մէկ ժխտումը կայացնելով: Գալիքը իրմէ տիրաբար անջատելու ի խնդիր՝ չէ՝ գո՛ք գօտի մը կը գոյացնէ:

Բայց սա բացասական երեսն է լոկ «երեւոյթին», այն որ կարծես դարձած է դէպի մինչեւ սրահ թափանցող դուրսի աշխարհը ու միեւնոյն ատեն (ժամանակի տեսակէտով) դէպի «Առօրեայէն» մինչեւ իրեն հասնող խառնակ լինելութիւնը եւ որ կը կեցնէ գանոնը, կ'արգիլէ՝ վճռական մէկ ժխտումովը անոնց:

Շարունակենք սակայն, — թէեւ ժամանակը հիմա գրեթէ ակընթարթային եղելութիւններով է՝ որ կ'ընթանայ. Լուսթեան հաստատուելէն վերջ նուազապետը վեր կ'առնէ ճպտտը, միւս ձեռքը կը տարածէ նուազախումբին վրայ, իբր զայն բռնելով ու կախումը պահելով իրմէ... Բոլոր ջութակներու լարերուն վերեւ միահամուռ կը բարձրանան աղեղները, պատրաստ՝ իրենց առաջին հպումին սարսուռը տալու անոնց: Զուլները, թաւջութակները, թաւջութերը համալար՝ պիտի ընդունին իրենց մօտեցած խոշոր աղեղներուն առաջին համազարկը: Շուրջանակի ու հետզհետէ աւելի վեր՝ սրինդները, փայտափողերը, թափողերը, պղնձափողերը, հսկայ գալարափողերը իրենց բերաններուն մօտեցած ունին շրթունքներ որ հիմա — հիմա մեծ շունչ մը պիտի փոխանցեն իրենց: Ու հարուածներու պատ-

բաստ գնդաւոր գաւազանիկներ բարձրացած են թմբուկներու եւ թաւ թմբուկներու ճշտապիրիկ մորթերուն վերեւ եւ ծնծղաներ բաժնու- ւած են իրարմէ իրենց առաջին ձայնեղէն շողիւնը փայլադաղիեցնե- լու նշանին ակնդէտ : Սա ընդարձակ, մեծազօր ու միահատոյն լուռ կարուժը իր տիրական ձեռքին կը բռնէ նուագապետը... :

Նոյնհետայն սակայն Սրահին մէջ եւս բոլոր գիտակցութիւննե- րը կը ձգտուին կազմելով հզօրապիրիկ Ռշադրութիւն մը . Լոութիւնը կը լեցուի թաքուն համալարումով մը, իր ժխտման ոյժը որ կեցու- ցած էր առօրեայ լինելութիւնը, կը դառնայ հիմա ծածուկ շարժու- մով մը դէպի գալիք իր առարկան, դէպի ընդունուելիք ու ընդ- գրկուելիք Նոր երաժշտական Լինելութիւնը, կազմելով ուշագրու- թեան դրակամ ոյժ : Ու գիտակցութիւնները դեռ ակնթարթ մը պա- րայ՝ իրենց մէջ ծագելիք ձայնեղէն ձեւերէն՝ անոնց բաղանձով համակ ձգտուած են ու արդէն սարսուռն... :

Ակնթարթ մը եւս ու կ'իրագործուի գերագոյն կատարը սա պա- հուն . Լոութիւնը, նոյն լուութիւնը ամէնքէն «լսուած», ամէնուն մասնակցութեամբ իրագործուած՝ կը դառնայ մի . գիտակցութիւն- ները նոյն սպասումին, նոյն գալիքի բաղձանքին մէջ «նմանած», յաներեւոյթա կը ջնջեն կարծես յանկարծ զիրենք բաժնող, տաբան- ջատող մարմիններու եւ միտքերու սահմանները ու իրար կուգան, կը խառնուին կազմելով իբրեւ համաձուլուած միակ մեծ գիտակցու- թիւն մը, նոյն ներգորութեամբը համալարուած Համալարութիւն մը :

Սրահին մէջ կը գոյանայ անտեսանելիօրէն բայց տիրաբար նըս- տած շարայար ոգեկան միջոց մը, միակտուր ոգեկան վայր մը : Իբր տեւողութիւն՝ ունինք կարծես ակնթարթ մը կեցած ու իր «պարա- պութեամբ» իսկ՝ բայց նաեւ զինք լեցնող՝ գալիքը ընդունելու գուտ բաղանձիքն ալ պատճառաւ համաձոյլ՝ ու միակ, մեծ գուտ ներկայ մը, գերազանցօրէն ձգտուած համոզեկանութեան ներկայ մը :

Ու իր այս կատարին է Լոութիւնը երբ իր «գիմաց», իր ծո- ցին, միեւնոյն ատեն սպասուած եւ սակայն յեղակարծ՝ կը հնչէ նուագախումբի առաջին մեծազօր, բազմաձօն դաշնակութիւնը որ զայն մէկէն կը խզէ ինչպէս ակնախտիղ փայլակը կը խզէ յանկարծ գիշերին համատարած մութը . ու անընդմիջաբար արդէն առաջին հիմնադիր ներգաշնակութիւններն են Համանուագին :

Հիմա կը թաւալի Համանուագը... Կը ջնջ⁶ լուութիւնը :
Այո՛ եւ ո՛չ :

Այո՛, քանի որ իր ձայնեղէն գոյացութեան, իր կազմած ձայնե- ղէն ծովուն յաճախ մեծաշունդ ալիքները կը նուաճեն գիտակցու- թիւնները, պիտի ըսենք Սրահին միակ գիտակցութեան միջոցը :

Բայց նաեւ, լա՛ւ լսենք . անոնք կը ծաւալին Նոյն Լուութեան րն- դարձակ հունին մէջ, ինչպէս ովկէսնը իր խորախոր ու անտեսանելի գողին : Համանուագի բովանդակ ընթացքին Լուութիւնը հոն պիտի ըլլայ թէ եւ աննկատելի ալլելա . որովհետեւ ինքզինքը, իր «գիտակ- ցական նիւթեղէնը», իր «ձեւընկալ միջոցը», իր միանգամայն «լե- ցուն ու գուտ տեւողութիւնը» յանձնած է ձայներէն բերուող ու հաս- տատ դրող համանուագի ձեւումին . ու այսպէս սակայն մասամբ ալ պայմանաւորելով իսկ զայն :

Բայց կայ աւելին . Լոութիւնը երբեմն կուգայ մաս իսկ առնել երաժշտական գոյացութեան, երբ ան իր գերագոյն ինչ ինչ պահե-

րուն կը կախակայէ յանկարծ իր ձայները բայց ոչ ինքզինքը... Լուռութիւնը որ հոն էր բայց աննկատ այլեւս, «կը լսուի» յանկարծ, ձայներուն չափ գոյաւոր, «կը զգացուի» իբր «սեւ ճառագայթում», ու ատով երբեմն անելի իսկ յուզիչ քան ձայները. որովհետեւ անոնց հակադարար բայց անոնցմէ սահմանուած երաժշտական ձեւ ու իմաստ զգեցած է ինքն իսկ այդ պահերուն:

Կը թաւալի ուրեմն Համանուագը Լուռութեան խորքին՝ երբեմն անոր գոյացութենէն մասեր ալ առնելով իրեն՝ ինքզինքը կառուցանելու:

Ու Լուռութիւնը Սրահի Գիտակցութեան համալարումէն գոյաւոր, նոյն ու մի Լուռութիւնը ամբողջ տեւողութեանը այդ թաւալումին՝ թափուն, անյսելի ներկայութիւն մը կը պահէ իբր անխօս Վկայ Նրաժշտութեան, շարունակելով միշտ հեռու պահել արտաշխարհը իր ժխորով, որպէսզի բոլորովին ինքն ըստ ինքեան փայլի Համանուագով կերտուող ձայնեղէն ճարտարապետութիւնը կամ ծաւալող լուսաձայն համատեսիլը...

Ու համանուագի լինելութեան բովանդակ ընթացքին Լուռութիւնը կ'ընթացնէ, իր սեփական տեւողութիւնը անորինին զուգահեռ՝ բայց զինքը ներքնապէս գոյացնող լարումը տրամադրելով երաժշտութեան՝ ու անելի ու անելի մօտէն սեղմելով զայն իր թեւերուն՝ ցայտեցնելու՝ անոր ոյժի, սիրոյ ու իմաստի էութիւնը... անոր ընդլայնած Լինելութեան Ձեւը:

Համանուագը կը թաւալի...

Ու Լուռութիւնը անոր շրջանը պիտի ընէ, ինչպէս Շրջանակը Նկարին շրջանը... մինչեւ Աւարտումը:

Այն ատեն, ո՛հ Ակնթարթ մը լոկ, բայց զերագոյն Ակնթարթ մը, Լուռութիւնը որ հոն էր՝ միայն թէ անյայտ՝ կը վեր յայտնուի յանկարծ: Այս անգամ սակայն դէմքը դէպի ետ դարձած՝ դէպի Անցեալ-Կատարեալը, Լիքը՝ Համանուագի Բովանդակովը, ու փրղձ-կուն՝ անոր զերագոյն կատարին ճառագայթումին ամբողջ յուզումովը... Ակնթարթ մը միայն՝ որովհետեւ արդէն ծափերու ծովուն փոթորիկն է որ կը շղթայագերծուի՝ ամէն ինչ իր մէջ ընկղուզելու...

Երաժշտական Կարգին մէջ Լուռութեան «պաշտօնին» սա «երեւույթաբանական» նկարագրութիւնը բաւեց, կը խորհիմ, ցոյց տալու թէ իր ի՛նչ հանգամանքներովը ան անհրաժեշտ պայման է Նրաժշտական Երկի իրագործման:

Բայց աստիճան մը եւս խորացուած իր բնութեանը մէջ՝ թերեւս ծառայէր ան, ոչ անչահեկան տեսակէտէ մը յայտ բերելու ինչ ինչ՝ թէեւ այլապէս յայտնի, էական գիծեր նոյն ինքն Երաժշտական Գործին՝ ու մինչեւ անգամ՝ ընդհանրապէս Արուեստի Գործին իսկութենէն:

Այդ «խորացումը» կ'ունենանք երբ նկատենք թէ «Երաժշտութեան-համար-Լուռութիւնը» իր հանգումակները (anlogue) ունի միւս արուեստներուն մէջ եւս:

Իրաւ ալ՝ իրաց ճիշտ բնութեանը վրայ հաստատուած փոխաբերութիւնները բրած կ'ըլլանք երբ ըսենք թէ՛Յոյն Տաճարին Սքիլոպաթը, սիւնաբեմը կամ ոեւէ ճարտարապետութեան անհրաժեշտ՝ կառուց-

ման գետնի հարթումը, Քանդակագործութեան մէջ՝ Արձանի Պատուանդանը, Նկարչութեան մէջ՝ Նկարի Շրջանակը (*), Թատերական ու Թատերապարային Արուեստներուն մէջ՝ Բեմը եւ Բեմային Շրջանակը եւ նոյնիսկ (իմաստասիրական երկը Մտածման Արուեստի գործ նկատելով) Տեքարթի մը դրութեան սկիզբը «Մեթոտական տարակոյս»ի tabula rasa ն որուն վրայ պիտի ծագի իր cogitoն, «ԼՈՒՔԻՆՆԵՐ» եւ զորս այդ արուեստները կը հաստադրեն իրենց երկերուն իբր նախապայման խարխիս:

Ինչպէս փոխադարձաբար ալ, Երաժշտութեան համար Սիւնարեմ է, կամ Պատուանդան, կամ Շրջանակ կամ Բեմ ու Բեմային Շրջանակ կամ քապուլա բազա՝ ԼՈՒՔԻՆԸ:

Սա նկատողութեան առջեւ յայտնի կը դառնայ թէ Երաժշտական Երկը ու առհասարակ Արուեստի Գործը կ'ենթադրեն Տարածութեան մը կամ Տեսողութեան մը պարպումը եւ ընդհանուր Միջոցին ու Ժամանակին մէջ ասոնց պարունակած միւս իրերէն կամ եղելութիւններէն զուտած ու անջատ «միջավայր»ի մը գոյացումը՝ որովհետեւ իրենք կոչուած են իրենց այդպէսով տրամադրուած Տարածային կամ Տեսողային պարապը նուաճելու, իրենց յատուկ գոյացութեամբը լեցնելու, կազմաւորելու եւ ձեւաւորելու ըստ իրենց բերած նորմերուն, հաստադրելով այդպէս ինքնուրոյն, ինքնօրէն, ինքնաբաւ, ինքնիմաստ «մի-ամբողջ» մը որ իրենք են ինքնին, — նորօրէն իրականութիւն, նորօրէն էութիւն մը, էակ մը կամ էակներու մանրատիեզերք մը, իր ներյատուկ ճշմարտութեամբը:

Գարծեալ՝ որպէսզի այդ նոր իրականութիւնը իր բերած տարբերուն միութիւնը զգալի-դարձնէ՝ պէտք ունի հաստադրելու միջոցին մէջ չէզոք ու միահարթ, կամ հիմնայատակ մը կամ Ժամանակին մէջ պարապ-սկզբնակէտ ներկայ մը, հիմնագիծ մը մարդերուն համար, որուն յարաբերաբար դատուին իր բոլոր բերածները ու ատով յայտնի ընեն իրենց համեմատութիւնները ու անոնց գոյացնելիք միակ ներդաշնակ ամբողջը, համաձոյլ ու համատրոփ Չեւր: Ասկէ՛ մահաբեկութեան շարժարտապետութեան մէջ եւ Քանդակագործութեան՝ խարխիսի հարթ մակարդակին, Նկարչութեան մէջ Շրջանակին, Երաժշտութեան մէջ Լուսութեան մեկնակէտին եւ զուգընթացութեան, ու Թատերարուեստին մէջ — որ թէ՛ Տարադային եւ թէ՛ Տեսողային Արուեստներ են — միանգամայն Բեմին՝ իր Շրջանակով եւ Լուսութեան՝ որուն վրայ կը բացուի վարագոյրը...

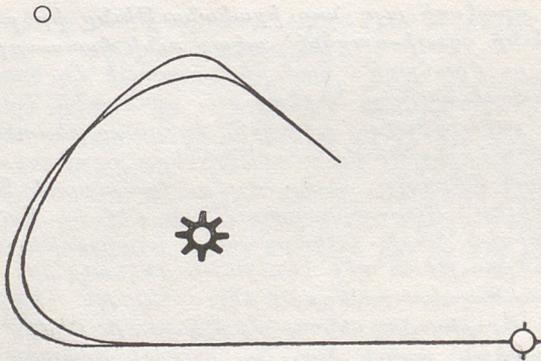
Այդ «մի ամբողջ ինքնուրոյն, ինքնաբաւ եւ ինքնիմաստ իրականութիւնը» սակայն գոր Արուեստի Գործը կը կոչենք կ'առաջարկէ ինքզինքն համայնական հայեցման: Ահա ինչո՛ւ միեւնոյն ատեն որ անջատ՝ բարձր էր սակայն Սիւնարեմը Յոյն Տաճարին, բարձր է Արձանի Պատուանդանը, բարձրագիւր է Նկարի Շրջանակը, թանգարանի որմին վրայ. Բեմ ու Բեմային շրջանակ վերէն կը դիմակալեն Թատերասրահը, ու Լուսութիւնը երաժշտական միջավայրին մէջ գիտակցութիւններու համալար միայարութիւն է:

(*) Նկարչութեան մէջ Շրջանակին մասին գրած եմ այլուր. տեսնել «Կեանք եւ Գիր» տարեգիրքը, Գահիրէ:

Վասն զի ճշմարիտ Արուեստի Գործը իր տարբեր կերպարանքներուն մէջ, միշտ ալ նոյն Գեղեցկութեան յայտնութեանը մէջ նոյն Ներդաշնակութեան բաշխելիք Հրճուանքին Բարիովը միանալու՝ հազարդուքեան բարձրակէտ է :

Եւ յուզումը որ երբեմն բռնած է զիս երբ Նուագապետի Հաստադրած Լուռութիւնը նուաճած է Սրահը, կը խորհիմ որ ծնած ըլլայ իմ մէջ մանաւանդ՝ զեռ անյայտ Գեղեցկութիւնը ընդունելու Համար Հոգիներու այդ միահաղոյն ընդառաջումէն :

Շ. Պ.

Ե Ր Ե Ք Ք Ե Ր Թ Ո Ւ Ա Ծ

ԿԵԱՆՔԸ ԻԲՐԵԻ ԲԱՅԱԿԱՅ...

Ը մորթոտեն Անծանօթն անկիւն մ'հեռուն ուր անհուն
Ըսպանդանոց մը կարծես՝ անոր համար առ յաւէտ...
Ժամանակին վազքն ի վեր ձեռքեր մորթող զայն անհետ
Խիղճերէ վար պահ առ պահ արիւնն անոր կը զեղուն...

Ու անծանօթ մը կեանքէն՝ ամէն պահու հետ մեկնող,
Առանց որ կեանքը զիտնայ — մինչ հեռացման ծոցն անոր՝
Գեղեցկութիւն մը թերեւս ու կեանքն իսկ զեռ՝ իբրեւ նոր
Արքայութեան մ'երեւոյթ, իբր իրական մէկ կոթող...

Անսահման ջարդ մ'հեռաւոր ակունքներէն էութեան
Կ'արձագանգէ ներկային յոյսին առջեւ դիածին,
Ներկան կ'ըլլայ մէկ օտար առաքեալն իր չեղածին...

Բացակային պահն է հոս ուր կառնէ կեանք իր ներկան...
Կեանքի մը Ձեւն ստացող՝ չապրողներուն ի խնդիր
Լինելութեան պահն ընդմիշտ, առանց որոնց ան չ'ապրիր:

ԿԵՆՍՈՒՆԱԿ ՆԵՏՔ

Որ ժամանակը խօսի իր ընթացքին մէջ՝ իրեն,
Լըսէ ինքզինք զարերով հեռուներէն անհամար,
Մարդկութիւններ կը թափին ակընթարթին մաղն ի վար
Իբրեւ փոշին, արչաւող յաւիտեանին հետքերէն...

Ու խօսեցնել ժամանակն՝ իր հոսանքէն էջ առ էջ,
Մտերմութիւնն իր առնել ու նոյնանալ պահ մ'անոր,
Հոսիլ անոր հետ ընդմիշտ միշտ լինելով զինք ու նոր
Ներկայ մ'ըլլալ գալիքին՝ իբրեւ Աստուծոյ սրտին մէջ...

Բեռ մ'անըսպառ Մեծութեան, հարստութեանց որդեգիր...
Մթնոլորտները ճեղքող համբոյրներէ անհուն թի՛ւ...
Մերթ կանչ մ'անզուսպ ծարաւի ժամանակին գաղթն
ի բուն..

Մարդկութիւններ կը ծընին ակընթարթին մէջ տիրող
Ու ակընթարթն իրեն մէջ կը վերածուի շող առ շող
Աշտարակի մ'որ կ'իշխէ յաւիտեանին լեռներուն...

ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Արքայանիստ պահեր կան, Մայրաքաղա՛ք, կեանք ի վեր,
Ուր բանակներ մրափող՝ երազներու մէջ արթուն...
Արքան կ'անցնի պարելով մթնոլորտէն իր գահուն
Ռազմագաշտն իր յոյսերուն՝ ուր կը կատղին Պատկերներ...

Ու տեսէք հոն՝ հերոսներն, յանուն կեանքին՝ վիրաւոր,
Որ սրտերու գետնին վրայ արիւնազարդ վար կ'իյնան...
Մարտագաշտէն կը գեղու անոյշ բուրմունքը արեան
Ըսպիացող ժամանակն՝ իր վէրքերուն մէջ բոլոր...

Պահով մ'ապրող կեանքեր կան կաթիլ մ'արցունքը ինչպէս
Որ կը պարպէ հոգիին ծանրութիւններն աշխարհող
Աստուածածին համբոյրի մ'աւազանին մէջ անտես...

Օ՛հ, արքաներ գահընկեց, ակընթարթով մը շէնշող,
Որ կը մեծնաք մահուան մէջ՝ երբ անցած է պահն արդէն
Արքայութեան զոր ըրիք՝ Յաւիտեանին արցունքէն...

Կ Ա Ր Մ Ի Ր Չ Ա Ղ Ա Ց Ք Ը

(Հատուած մը համանուն վիպակէն)

Մատ մը տղայ, Վաղարշակ սարսափ տարածած էր դպրոցին մէջ:

Մեկան կը թափէր իր գրքին մէջ, այն էջին վրայ՝ ուր էր «դաս»ը, իսկ ընկերներուն գիրքէն, դադտնի, կը փրցնէր կը հանէր նոյն այդ էջը: Ուսուցիչին աթոռին ոտքը կը խախտէր, կոնակի վրայ պառկեցնելու համար զայն՝ նստելու ժամանակ: Օր մը, կատու մը խօթեր էր, — խելք չհասաւ թէ ի՛նչպէս եւ ո՛ր ծակէն, — դասարանին առաստաղին մէջ, ու կատուն մլաւեց շարունակ՝ խանդարելով դասը. հարկ եղաւ քակել հանել առաստաղին մէկ տախտակը՝ ազատելու համար կատուն: Առտու մըն ալ թգենիի կաթ էր քսեր տղոց նստարաններուն, տախտակին փակցնելու համար անոնց վարտիքը: Դաս չէր պատրաստեր եւ բան չէր ուզեր սորվիլ, բայց խենթի պէս կը սիրէր Հայոց Պատմութիւնը, — միայն թէ հիմնովին կը փոխէր դէպքերը եւ իրողութիւնները: Հայերը յաղթական էին միշտ, եւ ի՛նչպէս: Օրինակ, Մեծն Տիգրան պատերազմ կը յայտարարէր Հռոմմաներուն (Հռովմայեցիներուն) դէմ, կ'արշաւէր մինչեւ Հռոմ, կ'առեւանգէր թագաւորին աղջիկը ու կը վերադառնար մայրաքաղաք, փառաւոր հարսնիք մը կը սարքէր, բայց թմբուկին ձայնը տակաւին չմարած՝ նոր պատերազմ մըն ալ կը բանար, այս անգամ Պարթեւներուն դէմ, կը գրաւէր բերդաքաղաքները, կը ջարդէր բնակչութիւնը, կ'այրէր կը վառէր պալատները, եկեղեցիները, մասնաւորաբար... դպրոցները: Ուսուցիչը մտիկ կ'ընէր ափ ի բերան: Հայոց Պատմութի՛ւն, — Վաղարշակ ա՛յսպէս միայն կը հասկնար Պատմութիւնը:

Յուսահատ, «վկայականը» տուին ու տուն դրկեցին... պատմաբանը: Մայրը հայհոյեց վարժապետին, որ կարողութիւն չունէր իր զաւկին բան սորվեցնելու:

Ազատ այլեւս, Վաղարշակ թափառեցաւ դաշտերուն մէջ, այգիներուն ետին, կալերուն տակը: Պահ մը մասնադիտութիւն ըրաւ մթերել օձի հակիթ, — այդ օրերուն, կը սպառնար գիւղին աղջիկներուն թէ, դադտնի, իրենց կիրակնօրեայ հագուստի սնտուկին մէջ օձի հակիթ պիտի պահէ՝ որ ձագ ելլէ այնտեղ: Յետոյ մաղով թափարդ լարեց, իբր թէ թռչուն որսալու համար, եւ բռնուած անխելք վառեակներուն տէր ուզեց կանգնիլ, մինչեւ որ կռիւ ծագեցաւ գրացիներուն եւ իր մօրը միջեւ: Այդ օրուրնէ, Վաղարշակ անունը մոռցուեցաւ, կոչուելով միայն ու շարունակ Գող Արշակ:

Արբունքի դողերուն հետ, որոնք շատ ուշ երեւան եկան, Գող Արշակ այլափոխուեցաւ բոլորովին: Յօնքերը աւելի սեւցան, քթին տակը մրտեցաւ ճիշտ ինչպէս երբ, դպրոցին մէջ, մեկան կը քէր վերի շրթունքին: Աչքերը խորունկցան ու վայրենացան: Խօսքը կար-

ճցաւ ու ծուլացաւ: Չայնը «էրիկ-մարդացաւ»: Եւ իր շուքը հետզհետէ քաշուեցաւ գիւղէն դուրս, հովիւներուն սահմանէն անդին: Օր մըն ալ, ատրճանակ տեսնուեցաւ իր կարմիր գօտիին մէջ: Ու գրոյցներ, թէ Գող Արշակ կ'ապրի իրապէս գողութեամբ, մեծ գողութեամբ, — կողոպուտով մը, զոր սոխ կեղեկելու կը նմանցնէ գիւղացին, բայց եւ անպայման արիւնի պատմութիւն մը կը կապէ այդ գործողութեան: Յետոյ մոռցուեցան այդ գրոյցներն ալ, Գող Արշակին շուքն ալ:

Տարիներ ետքը, յանկարծ վերստին երեցաւ գիւղին մէջ: Արդէն կնկան մը տէր: Եւ գօտիին մէջ՝ արծաթ ժամացոյց:

Գիւղացիները, շուարած, ու շփոթած, չէին գիտեր թէ ինչ անուն տան հիմակ իրեն, արդէն երիտասարդ, չափահաս, ձեռքերը ետին կապելու տարիքին եւ կարողութեան մէջ, — Վաղարշա՞կ, Գող Արշա՞կ, թէ պարոն...:

— Կնիկս անգամ, թէ եւ դրսեցի, զիս կը ճանչնայ Գող Արշակ անունով, կանչեցէք Գող Արշակ, ըսաւ՝ իր ժառանգութիւնը պահանջելու ձեռով մը:

Ուստի, գիւղացիները նորէն Գող Արշակ կանչեցին՝ բայց պատկառանքով: Վասնզի իր ներկայութիւնը դող կը հանէր սիրտերը, — ահա թէ ինչո՞ւ սակաւախօս կը դառնային բոլորը, իր առջեւ:

Գող Արշակ, իր կարգին, չսիրեց գիւղացիներուն ընկերութիւնը, — ջաղացք մը գնեց գիւղին տակը, կնիկը առաւ ու գնաց բնակիլ ջաղացքին մէջ:

Այնտեղ է որ ծնաւ Սիման:

Մօր կաթ չծծեց աղջիկը, մայրը մեռաւ ծննդաբերութեան օրն իսկ, իրիկուն չեղած:

Ու քացա՛խ, քացա՛խ կը թափէր Գող Արշակին բերնէն:

Նախ ցաւն այն էր որ մանչ կը սպասէր եւ աղջիկ ծնաւ: Աղջիկն ի՞նչ ընէր լերան տակը, մա՛նչ մը կը վայելէր իրեն: Լաճ մը, որ կարենար կանգնիլ ջրհատին գլուխը, ոտքերը բանար, տնկէր քսանը՝ մէկերորդ մատը եւ ընդերքին շուրերը ցայտեցնէր անդունդին մէջ, ամչցնելով ու փախցնելով աղջիկները: Իրեն գող Արշակ կանչեն, եւ աղջի՛կ մը ծնի իրեն:

«Աղջիկդ տուն-փեսայ կը բերէ քեզի», մխիթարել փորձեց քոյրը, որբեւայրի եւ քաջ կին մը, որ եկեր էր ծննդաբերութեան օգնելու, — միակ անձը, որ կրնար պոռալ Գող Արշակի երեսին:

«Կնիկդ կէսձ է տակաւին, աւելցուց, մանչ ալ կը բերէ»: Բայց իրիկունը մեռաւ խեղճ կինը: Եւ քացա՛խ, քացա՛խ կը թափէր կարծես Գող Արշակին բերնէն:

Քոյրը առաւ Սիման ու տարաւ գիւղ՝ իր տունը:

Ու մինակ մնաց Գող Արշակ, — մենաւորի իր հաշիւներուն եւ խորհրդածութիւններուն կը պատասխանէին այժմ ջաղացքին ջախջախը եւ գորտերուն կրկոտքը: Պիտի չունենա՛յ, ուրեմն, իրեն ընկեր եւ իրեն յաջորդ: Եւ այն մարդը, որ գողցեր էր՝ երբ բան մը պակսեր էր իրեն, սեփականութիւն դարձուցեր՝ ինչ որ սիրտն էր ցանկացեր, ահա պարտուած՝ չէր կրնար ունենալ ուզածը, — մա՛նչ մը: Տղայ մը որ շուրէն անցնելու համար՝ կամուրջ չփնտռէր, այլ լողար: Լաճ մը, որ ծեծէր Տաճիկներուն վերի եւ վարի յարկի դղումները, զողալի փայտով կամ ոտքին խփով:

Գող Արշակն ի՞նչ ընէ աղջիկը: Իր նկարագրին, իր առնու-

թեան, իր անունին վայել էր որ Տանտանին տղան, ճանճի նմանակ արարած մը, թառի ջաղացքին դրան առջեւ դարպաս ընելու համար իր աղջկան: Ի՞նչպէս հանդուրժէր որ տկլոր Ալօն, — ըստ տէրտէրին՝ Ալեքսան, — թեւերուն մէջ առնէր, գրկէր ու տանէր ինչ որ կը պատկանէր Գող Արշակի: Ոչ արդար կը գտնէր, ոչ ալ պատշաճ՝ որ ուրիշին տրուի այն իրաւունքը, որով պիտի յանհունս ուրախանար եւ պարծենար՝ երբ ըսէին թէ Գող Արշակին տղան աղջիկ է առեւանգէր գիւղէն, հօփալին ձագերը վերցնելու ձեւով մը բոյնէն:

Նախանձով ու բարկութեամբ կը նայէր Քէլ Հասանին, որ մօտիկ գիւղէ մը կուգար ջաղացք՝ իր ցորենը աղալու, — Գող Արշակի այնպէս կը թուէր թէ թուրքը, պարծենալու համար մահմետական երանքին բերքով, ամէն անգամ միասին կը բերէր իր մանտրտիկ լաճերը, որոնք կը ցատկոտէին իրենց հօրը ոտքերուն տակ, ինչպէս լուերը՝ կատուի մը փորին վրայ:

— Անոնցն է շիտակը, կ'ըսէր մտքէն: Հողագործութիւն կ'ըլլայ մէկ արտով: Մէկ արտը, մէկ տարուան մէջ, ցորեն միայն կուտայ, կամ միայն գարի: Նոյն բանը կ'ընայ պատահիլ յաջորդ տարի: Երկու կնիկ կամ երեք կնիկ, երկու արտ կամ երեք արտ ունենալու պէս, ու ցանէ ինչքան կ'ուզէս...: Ո՛չ, անոնցն է շիտակը: Մեր օրէնքը հաստատուած է ... իբրեւ միսիթարանք, հողը քիչ գիւղացիին համար միայն անշուշտ:

Տկար չէ Հայուն երանքը, օրէնքն է միայն տկար: Բայց ի՞նչպէս խախտել այդ օրէնքը: Նոր կնիկ առնել, բայց գիւղացին, — ինչպէս օրէնք է, — որբեւայրի կը հրամցնէ կրկնամուսնութեան թեկնածուներուն: Որբեւայրի՞, — յոգնած արտ: Հապա եթէ դարձեալ աղջիկ տայ արտը: Խե՞ղք է սպասել զալ աշնան՝ նոր ցանքի համար: Ինչո՞ւ միաթամանակ սերմնցու չնետել երկու կամ երեք արտի մէջ: Ի՞նչ դժբախտ են գիւղացիները, որոնք քիչ հող ունին: Առոյգ եւ աշխատասէր, սերմնցուն իրենց ձեռքին մէջ՝ անոնք դատապարտուած են անօթի մնալու, տկլոր ապրելու, անոր համար որ քիչ է հողը: Ահա թէ ինչո՞ւ ուժով չէ աղքատին ցեղական խմորը:

Գող Արշակ աւելի եւս դժբախտ կը զգար ինքզինք, որովհետեւ պիտի մարէր իր տոհմին ճրագը: Իր նկարագիրը օրէնք չէր ճանչնար երբեք, բայց ի՞նչպէս խախտել այս օրէնքը: Կամ, — ո՞վ յանդուրժուի, — ի՞նչպէս սրբագրել բնութեան օրէնքը: Օրինակ՝

Յորեն ցանել եւ ցորեն հնձել:

Լուծումը կախում ունի հողի հարստութենէն, — քանի որ կոյր է սերմանակը, զրկուած՝ սերմնցուն զատորոշելու կարողութենէն, ցորենը՝ հաճարէն, ու գարին՝ վարսակէն, հարկ է սերմնցուն նետել ոչ թէ մէկ արտի, այլ երկու կամ երեք արտի մէջ: Առաջին արտը եթէ խաբէ, երկրորդը կը պսակէ ամէն յոյս:

Բայց կարելի՞ է գողնալ հողը: Գողութիւնը, ըստ տէրտէրնեւուն կամ «ճարտասաններուն», գործողութիւն մըն է որ կը կատարուի՝ յանիրաւի տէր դառնալու համար նիւթական հարստութեան մը: Արդ, մարդկային հողը կ'ընայ՝ առարկայ դառնալ բռնագրաւումի, այն նպատակով միայն որ կը տանջէր Գող Արշակի միտքը: Յանել, յետոյ հնձել, յետոյ լքել հողը:

Ջաղացքը տարիներով աղաց, Գող Արշակին միտքը եւս տարիներով աղաց այս մտածումները, — ի զո՞ւր:

Միման կը մեծնար, սակայն:

Գող Արշակ քրոջ տունը չգնաց երբեք՝ աղջիկը տեսնելու, ո՛չ ալ քոյրը ջաղացք գնաց՝ տեսութեան տանելու Սիման:

Ջաղացքը վայր մըն է գիւղի մը աշխարհագրութեան մէջ, ուր կը յաճախեն այրերը միայն: Ինչպէս նաեւ... ընկերութենէն հալածուածները: Ջաղացքը սպաստան մըն է, զոր հէքեաթները բնակարան կուտան գեւերուն, իսկ օրէնքին թշնամութիւնը՝ քաջերուն: Սոսկում պատճառով որջ մըն է ջաղացքը: Ահա թէ ինչո՛ւ կիները կը խուսափին ջաղացքներու շուրջ գեղերէլէ:

Այսուհանդերձ տարին մէկ անգամ գիւղին հարսները ջաղացքին ձորը կը վաղեն խմբովին, կտաւ լուալու: Նման առիթով մըն էր, որ Սիմա ջաղացք էր եկեր, գիւղին հարսներուն հետ, տարեկից երախաներով:

Հարսնիք կ'ըլլար այդ օրը, կտաւ լուալու այդ օրը, ջաղացքին ձորին մէջ:

Քթանը ծեծեր, մաներ ու կտաւ է գործեր գիւղացին, աշնան ու ձմրան մէջ: Ու հիմա, ձոր են բերած այդ կտաւը, առաջին լուացքը կատարելու, ճերմկցնելու համար ձիւնի՞ պէս: Մինչեւ կէս-օր՝ երգ ու ծիծաղ, ձորին մէջ, — հարսները անխոստովանելի ցանկութիւն մը կը մատնեն, կարծես, բանալու իրենց միսերուն ճերմակ կտաւը, մինչ կը ծեծեն, կը չփեն, կը ջրբեն գործուած քթանը՝ չղարչի նմանող ջուրին մէջ: Իսկ անդին, մացառներուն մէջ, պահուէտուք կը խաղան երախաները, երբ պահ մը պարիկներու հանդէսի մը կը վերածուի վայրը իր ձայնաւոր թուփերով, մեղրի նմանող ջուրով, ձորին մէջ շարժող յաւերժահարսներով:

Կէս-օրին, լուացուած կտաւը կը փոեն դաշտին մէջ՝ որպէսզի չորնայ եւ արեւով ճերմկի, յետոյ հարսները կը հաւաքուին ծառերուն տակ, պօղ կը բանան, թարմ պանիր ու կանանչ սոխ ուտելու համար լաւաշով:

Ճաշի ժամն է: Մէկիկ-մէկիկ՝ երախաները դուրս կ'ելլեն մացառներէն, կուգան ձորին երկայնքէն, վար կ'իջնեն ծառերէն, մին՝ ցեխը ճակատին վրայ, միւսը՝ արեան դերձան մը սրունքին վրայ, աղջիկ մը՝ գոյնզգոյն տերեւներու մանեակով մը վիզէն կախ, մանչ մը՝ հովուական ցուպ մը ձեռքին մէջ՝ իրմէ երկու անգամ մեծ: Կուգան երախաները, կը հաւաքուին այս պղտիկ աստուածները:

Սիման է միայն որ կ'ուշանայ, հարսներուն կանչին անտարբեր: Յանկարծ ճշուրտուք մը կը բարձրանայ ձորէն, — խումբ մը երախաներ, լեզպատառ ու տարմացրիւ, կը վազեն դէպի հարսները, եւ անոնց ետեւէն՝ Սիման, որ խոնջանի նման բան մը կը շարժէ ձեռքէն կախ:

— Օ՛ձ է բռներ, օ՛ձ, կը պողան հարսները՝ իրենք եւս լեզպատառ:

Ոմանք կը սպառնան, ոմանք կ'աղաչեն, — հեո՛ւ նետել օձը: Մտիկ չ'ըներ Սիմա, ու կը յառաջանայ սպառնացալ: Տասը տարու աղջիկ՝ սարսափի մատներ էր հարսները: Քիչ մըն ալ, արդէն փախուստ պիտի տային դէպի ջաղացք՝ հացին պատասօ իրենց բերանը:

Այդ պահուն էր, որ երեւցաւ Գող Արշակ, կամուրջին գլուխը, հետաքրքրութեամբ մ'օտեսնալով կտաւ լուացողներու խումբին, ի լուր անոնց կանչին:

— Աղջիկդ է, օձ է բռներ, ձեռքէն ա՛ռ, կը պաղատէին հարսները:

Գող Արշակ առաջին անգամ էր որ կը տեսնէր իր աղջիկը, — վայրի կատու մը, որ բան չի հասկնար գգուանքէն եւ անուշ խօսքերէն :

Լուռ, պահ մը զիրար դիտեցին հայր եւ աղջիկ :

Ի՞նչ էր տպաւորութիւնը երկուքին, — դժուար է ըսել : Կարելի էր գուշակել, սակայն, թէ ի՞նչ խոռվք ստեղծեց այս առաջին հանդիպումը Գող Արշակի հոգւոյն մէջ, — ըմբոստ եւ անհնազանդ՝ Սիմա մանչ գաւկի մը կարօտը աւելի եւս վառեց հօրը սրտին մէջ : Ընդհակառակն, Սիմա աւելի եւս թշնամական արտայայտութիւն մը կը մատնէր իր նայուածքին մէջ . կարծես թէ չլսեց որ հայրն է, անիկա կը մտածէր միայն սա բառերուն վրայ .

— ... օձը ձեռքէն ա՛ռ... :

Իր քաջութեան, երախաներու վրայ իր դերազանցութեան ապացոյցը տա՛լ ուրիշին : Սիմա իր ունեցածը չի տար ուրիշին : Ինչ որ կը գտնուի իր ձեռքին մէջ, կը պատկանի իրեն : Իր սեփականութիւնն է օձը :

Գող Արշակ քայլ մը եւս առաւ, նայուածքին եւ շարժումներուն մէջ դնելով այն բանը՝ զոր հայրը միայն կրնայ դնել : Գող Արշակը չէր որ կը մօտենար՝ խլելու կամ սեփականազրկելու մտքով, — այլ գաւկի կարօտը սրտին՝ Վաղարշակը, ո՞վ դիտէ, ողջագուրեւու համար այս վայրի երախան, որ տակաւին յայտնի չէր թէ աղջիկ էր թէ մանչ :

Սիմա ճապարակ բեր մը ունէր ձախ ձեռքին մէջ, զողալենի, որով ծեծեր էր օձը եւ թմբեցուցեր, իսկ աջ ձեռքով բռնած էր օձին պոչէն ու գետին կախեր : Երբ տեսաւ որ Գող Արշակ քայլ մը եւս մօտեցաւ իրեն, ջղաձորէն սկսաւ բիրով փորել հողը, — կը թուէր թէ բան մը կ'ուզէր ըսել բայց չէր կրնար արտասանել բառերը : Երթները պրկուած էին, աչքերը աւելի եւս հրացայտ դարձած, ու բերը կը դողար ձեռքին մէջ հողը փորփրելու ձեռով :

Յանկարճ շարժեց օձը, ճիշտ խարազանի պէս, իր հօրը գլխուն շուրջ : Օձը, պարան մը կարծես, դարձաւ Գող Արշակի դէմքին շուրջ, արագ օղակ մը շինեց, շառաչ մը արձակեց, ու քակուեցաւ ինկաւ գետին :

Սարսափի աղաղակ մը արձակեցին հարսները՝ թեւերը իրենց դէմքին տարած, չտեսնելու համար :

Սիմա կանգնած էր անշարժ, աղէ արձան :

Գող Արշակ, դէմքին շուրջ օղակ մը՝ խարազանի հարուածի հետքին պէս, կը դիտէր աղջիկը, դրեթէ շուարած, չփոթած, անճրկած :

Ոչ ոք շարժեցաւ տեղէն : Բոլորը, մեծ ու պզտիկ, կը սպասէին պատիժին, որ պիտի չուշանար : Ինչէ՛ր երեւակայել կուտար Գող Արշակի ստեղծած սարսափը : Մանչուկ մը միայն նետուեցաւ յառաջ, մօտն եկաւ Սիմայի : Ամէնէն անմիտն անգամ կրնար հասկնալ թէ այդ մանչուկը, անուշիկ աշուկներով այդ տղեկը, կը մօտենար Սիմայի՝ պաշտպանելու համար զայն որեւէ յարձակման դէմ :

Քաջիկն էր այդ տղեկը, դեռ 12 տարու :

Գող Արշակ, ժպտելով, ուզածը դտնողի մը երջանկութեամբ, ըսաւ .

— Սիմա՛, ազուր բաղարջ մը եփեր եմ մոխիրին տակ, ու տրկով պանիր ունիմ : Գնա՛ ջաղացք, առ եւ բեր, ու նստէ՛ հարսներուն հետ՝ կեր :

ԱՐՁԱՆ

Լանաստե՛ղծ՝ ըսպասուած ահա դո՛ւ ես, — երգէ՛ ,
Ըսպասումն է անդունդ եւ ժամն է անշարժ .
Ով ընտրեալ՝ ընտրելով՝ խորխորատն այս հերքէ՛ !
Զի երկնամերձ երգդ է վիհէն ապառաժ :

Ժայռ ամայի եւ առյաւէտ անժամանակ,
Արդ սեպացեալ հրուանդանի վրայ հեշտ
Չե՛ն որոճալ ամէն ջուրի ու երամակ՝
Բարձո՛ւնքն՝ անջանք մտերմութեան է հրաժեշտ :

Օ անձանձիր միայնութիւն ուր միավանկ
Կը լիանան պառակտուած միտքն ու հոգին՝
Զերդ ցաւատանջ նո՛յն հարուածէն՝ լեզուակ ու զանգ .
Արձակէն զուսպ միայն գանգիւն — եւ կրկի՛ն՝

Կայան անդորր, եւ սառուցեալ լուութեան էջ՝
Անհունի մէջ անհուն լարուած լայնալիճ .
— Լի՛ճ՝ լոյսերի կրկնեբեւոյթ հայելի գէջ՝
Առատութիւն աղամանդի — սակայն խի՛ճ ... —

Շո՛ղ հմայեակ, քառամանեակ շամանդաղի՝
Այլ ակնթարթ հասունութիւնն այս մաքո՛ւր,
Ուր անայլայլ քերթողն երկմիտ թէ՛ յապաղի՛ ,
Արձա՛ն աղի՛ գեղեցկութիւն իր անլուր :

ԱՇՈՒՆ

Աշունն որ անցաւ ոսկեզօծ էր բոսոր,
 Առաւօտները խնկում էին սերկեւիլ.
 Վերջին միրգերը քաղեցին այսօր՝
 Թուփերին դեռ կան հատիկները բիւ
 Մորմերի որ տրամութիւն են բուրում:
 — Ես կթե՛լ եմ ամէն քաղցրութիւն՝
 Եւ ամբարել եմ անբաժան լեղի՛ն.
 Եւ արդ, ընդէ՞ր եմ տրտում:

(Ամէն հովի դէմ՝ հողին առագաստ,
 Եթէ կա՛յ հողի:
 Եթէ կա՛ն հովեր՝ հողին է պատրաստ:
 Եթէ դա՛ն հովեր կը մեկնիմ անդարձ.
 — Մնաս բարեաւ ոչ ոքի՛):

Աշունն որ անցաւ ոսկեզօծ էր բոսոր,
 Եւ եղեամն արդէն յիշեցնում է ձմեռ,
 Բայց միջօրէին ցնդում է անգօր.
 Եւ անցա՛ծ՝ աշունը տեւո՛ւմ է դեռ:
 — Ահա աշնան մէջ՝ ժամն ամառնային
 Եւ ժամը զարնան յամառում են դեռ,
 Ներկայ են ամէնքն որ երբեք կայի՛ն՝
 Անցեալը յիշո՛ւմ է ներկային.
 Եւ ես երազում եմ դեռ:

(Ամէն հովի դէմ՝ հողին առագաստ,
 Եթէ կա՛յ հողի:
 Եթէ կա՛ն հովեր՝ հողին է պատրաստ:
 Եթէ դա՛ն հովեր՝ կը մեկնիմ անդարձ.
 — Մնաս բարեաւ ոչ ոքի՛):

Ոսկեզօծ ու բոսոր տերեւներն անցա՛ն
 Երեկոյեան հողմերի հետ ցրտագին.
 Եւ ծառերը լերկ կմախքներ դարձած՝
 Անհունօրէն մերկ ծառե՛ր են կրկին:

— Զիւնի տակ թաղուած որպէս հունտն անմեռ,
Ապագան այստեղ դեռ չունի՛ անուն՝
Կոչուում է ե՛լ սէր ե՛լ լոյս վարարուն.
Եւ արդ, ըսպասո՛ւմ եմ դեռ:

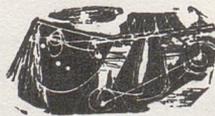
(Ամէն հովի դէմ՝ հողին առագաստ,
Եթէ կա՛յ հողի:
Եթէ կա՛ն հովեր՝ հողիս է պատրաստ:
Եթէ գա՛ն հովեր՝ կը մեկնիմ անդարձ.
— Մնաս բարեալ ոչ ոքի՛):

Մ Ա Յ Ե Ա . . .

... Զի դո՛ւ ես սէրն որ նուաճել է իմ հողին.
Եւ ընտրել է քեզ կայսրութեան մէջ իր թաքուն՝
Գեղեցկութեան իբրեւ դիմակ միա՛կ դէմքին՝
Որի ետին կա՛յ բազմութիւնն այս անանուն:

Զի դո՛ւ ես սէրն, եւ որոնումն իմ անձկագին՝
Իեւեռն անխախտ եւ ուղղութիւնն իր անփոփոխ—
Դո՛ւ մոլորող՝ ճամբիս վրայ ծաղի՛կ մի կին.
Դո՛ւ մոլորուած՝ նո՛յն հեշտանքի բերկրանք ու դող.

Զի դո՛ւ ես սէրն, եւ ես սիրո՛վ եմ հըրարբած.
Եւ ես սիրո՛վ եմ սայթաքել այս վերելքին.
Եւ ես սիրո՛վ եմ ուսանել ամէն կասկած՝
Արդ սիրո՛վ եմ տալիս անունդ տիեզերքին:

Զ Ր Ո Յ Ց Ա Յ Ա Ր Ո Ն Ի Յ Ե Տ

(Բ. մաս եւ վերջ)

— Սիրելի Փօլատ, ինձի կը հարցնէիր կրած ազդեցութիւններու մասին: Տամ այստեղ անունը Սուրբ Արսէն Բագրատունիին: Կու սերունդդ չի գիտեր թէ ի՞նչ կը պարտիմ այդ վեհափառ մարդուն...: Պէտք է աւելցնեմ, թէ շատ բան կը պարտիմ նաեւ Փրակային: Հոն ճանչցայ կեանքը, ճանչցայ Ձեխուհին...: Այլակերպուեցայ, նոր մարդեղութեամբ աշխարհ եկայ: Իսկ Փարիզը իր արուեստի նրբութեամբ եւ այլազանութեամբ... Պոտլէր, Մալարմէ, Վալէրի...

— Կը խօսինք այդ մասին երբ դանք բանաստեղծութեան ընդհանուր հարցին, քիչ յետոյ: Հիմա ըսէ ինձի, թէ ի՞նչ կը խորհիս գրական ազդեցութեանց մասին: Կը հաւատա՞ս անոնց բարիքներուն, օգտակա՞ր են անոնք թէ դատապարտելի:

— Նշանակութիւն չունին ազդեցութիւնները գրականութեան մէջ: « C'est du climat de la littérature » կը պատգամէ Ալպէս Թիպոտէ: Արդ, եթէ բերումն իսկ է ատիկա գրականութեան մը կլիմային, ուրեմն, գրեթէ շնորհաւորելի յատկութիւն մը կը դառնայ: Արդեօ՞ք... Ո՛չ բոլորովին, ի հարկէ: Նոյն թիպոտէն, երկարօրէն խորհրդածելէ յետոյ գրականութեան մասին, կ'աւելցնէ « Եմանութիւնն է որ դատապարտելի է »: Այո՛, ի հարկէ:

Ինձի համար սակայն, երկունքն ալ, ե՛ւ ծայրայեղ ազդեցութիւնը ե՛ւ փոքրաչափ նմանութիւնը՝ հաւասարապէս դատապարտելի են: Մարդ ինքզինք պիտի ապրի, ինքզինք պիտի ներկայացնէ, իբրեւ նոր տեսարան մը՝ բնութեան բոլոր տեսարաններուն մէջ: Զի՞ կրնար, չեղա՞ւ... Թող կորսուի՛, հեռանայ...:

Ա՛յ տղայ, տաղանդին, հանճարին լուր տուր, « խապար տուր », կ'ըսէ մեր ժողովուրդը: Au commencement était le talent կ'ըսեն այս մեր գրացիները: Իսկ Աւետարանը, վսեմազոյն ձեւով կը պատգամէ ատիկա. — Ի սկզբանէ էր Բանն...:

— Այդ այդպէս է. գիտես սակայն որ ծովերը կը կազմուին հոն թափող ջուրերով, ինչպէս եւ լիճերը...:

— Մարդիկ կը հարցնե՞ն ծովուն կամ լիճին թէ ո՞ր գետերը կը ներկայացնեն: Ինչ ծիծաղելի պիտի ըլլային այդ մարդիկը, իբրեւ այդ հէք հարցումով: Ծովը ինքզինք կը ներկայացնէ, իբրեւ ընդհանրական ամբողջութիւն, անբաժանելի անհատականութիւն: Նըմանապէս լիճը:

Ծովուն եւ լիճին այս պատկերը զիս կը բերէ հայ զբականութեան: Բաղդատութեան շատ ճիշտ եզրեր են: Պէտք է գիտնանք թէ լին եմք մեմք, ուրիշներու ծովերուն քով: Ըլլանք համեստ, ըլլանք խոնարհ: Ուրիշներ կը պոռան.

Ուրիշին չգիտցա՞ծը ըսել... ուրիշին չկրցա՞ծը ընել...
Ես կ'ըսեմ.

Ուրիշին գիտցածը ըսել, բայց ջանալ քիչ մը աւելի լաւը ըսել:

Ուրիշին կրցածը ընել, բայց ջանալ քիչ մը աւելի լաւը ընել:

— Հակասութիւն մը չկա՞յ, այս ըսուածին եւ ինքզինքն ըլլալու քու յայտարարութեանդ մէջ:

— Ո՛հ: Որովհետեւ ա՛յս մտայնութեամբ ճամբայ ելլելով է որ պիտի կարենանք նոր բան մը տալ. հաւատա՛, հակասութիւն չկայ...

— Լա՛ւ, Ահարոն, կ'ըմբռնեմ ի՛նչ կ'ուզես ըսել...

— Աւելցնեմ, որ ուրիշներ կրնան կատարեալը տալ... Ե՞ս...

— Այո՛, դո՛ւն, Ահարոն, ըստ քեզի ի՞նչ ես տուած, ի՞նչպէս կը դատես դուն քու գործդ...:

— Ե՞ս... Ե՞ս... կ'ըսէ Ահարոն. աչքերը կը գոցէ ու դանդաղօրէն, հատիկ հատիկ... — Ահոնքի նաւարեկեալ մը, Ե՞ս... Իմ բանաստեղծութիւնս... հեղեղ մը, որ քէց տարաւ զիս, առանց աւազի հատիկ մը իսկ ձգելու...:

— Ինչո՞ւ այս յոռետեսութիւնը, դուն չես որ պիտի գիտնաս... Ժամանակը պիտի ըսէ՝ միայն աւա՞զ էր, թէ...:

— Վիպազիր եղբայր, կեղծ համեստութիւն մը չէ ունեցածս, ես գիտեմ թէ ի՛նչ ունիմ... եւ ի՛նչ չունիմ: Ունիմ ճիշտ չափի զգացումը, կը պաշտեմ հայ ժողովուրդը, բայց կ'ըսեմ.

«Մենք հայ գրողներս, սահաւաջուր քաղաքակրթութեան մը ջրածններն ենք...»:

Կը յիշե՞ս, այս տարազը Մարտիրոս յորինուած է, մեր խօսակցութիւններուն ընթացքին:

Ու տամ նաեւ այս մասին մտածումս հետեւեալ ձեւով. գրէ՛ ինչպէս կ'ըսեմ.

«Զվարդապետն քաջասիրտ սուրբ վարքն առնեն:»

(Նեղոս-Եզնիկ)

«Զքերթողն քաջասիրտ նաւարեկութիւնն առնէ:»

(Ահարոն-Աւարեկեալ)

Հասկցա՞ր հիմա, Փօլա՛տ... կեանք մը ամբողջ, մաքուր, սղ-նիւ գործի մը նուիրուած... իսկ մնացա՞ծը, ո՞վ գիտէ...: Ո՛հ, գիտեմ, ունիմ որոշ բաներ, ունիմ հարուստ ներաշխարհ, ունիմ լեզու, արուեստ եւ ոճ: Բայց չեն բաւեր կարծես անոնք: Ծնած չեմ թերեւս... Սմէնէն առաջ՝ պէտք է ծնած ըլլալ...: Ի՛նչ անգամ գիտէ ընտրել իր ուտելիք խոտերը արտին մէջէն:

— Ի՞նչ ունիս գրուած, կամ պատրաստութեան մէջ:

— Բանաստեղծական երկու փոքր հատորներ, երկուքն այ պատրաստ եւ անտիպ: Առաջինը՝ հայկական գիծը պահելով, տեսակ մը հէքեաթ է. աւելի մատչելի գործ մը:

Խորագի՞րը, Ահարոն:

— «Երկնէր երկիր...» :

— Իսկ մի՞ւար :

— «Ողջոյն Հայաստանին» . վերջին դործս է , աւարտած 5 Փետր . 1946ին : Ա՛լ բանաստեղծութիւն չեմ գրեր...

— Ի՞նչպէս մօտեցած ես նիւթին :

— Միշտ չափածոյ եւ յանդաւոր . բաժնած եմ չորս մասերու .

ա) Ներկայ գաղափարաբանութիւն . բ) Աշխատութիւն . գ) Ընտանիք . դ) Հայրենիք :

— Անկէ ի վեր ո՛չ մէկ ուրիշ աշխատա՞նք . հաւատա՞մ... :

— Ա՛լ բանաստեղծութիւն չեմ գրեր , ուշ է ա՛լ... :

— Գիտովի երդում... Իսկ արձակ փորձա՞ծ ես , կամ կը մտածե՞ս այդ մասին :

— Ո՛չ... չեմ գիտեր... թերե՛ւս...

— Բանով մը պէտք է լեցնել տասնրեօթը տարին...

— Առ աշտ՛ կը կարգամ... կը մտածենք յետոյ... ո՞վ գիտէ... :

— Զգե՛նք , Ահարոն , որ ժամանակը որոշէ : Ըստ քեզի՛ որո՞նք են «ծնած»ները , ինչպէս կ'ըսես :

— Մեր հին գրականութիւնը , մեր ոսկեդարեան լեզուն... : Լեզու չէ սոսկ , առասպել մըն է , դիւի մըն է (Mythe) , յաւերժապէս Հայ Հոգին ներկայացնող : Ատոր համար , Գողթան երգերու պատասխաններուն հետ , զայն կը ներկայացնենք , իբրեւ ազատամարտիկ հերոս մը... Ապա , կարգով կուգան՝ Սուրբ Գրիգոր Նարեկացի , համաշխարհային չափով հանճար , Սուրբ Ներսէս Շնորհալի , առաջնակարգ շարականագիր , որ կրնայ կարգ պահել ամէնէն մեծերուն հետ . եւ Նահապետ Քուչակ եւ Սայաթ-Նովա... : Սքռփ , սքռփ... Հոգ՛ ա՛յ կեցիր : Ահա Հայ ցեղամշակութային սահմանը : Ահա՛ , ինչ որ ունինք ինքնատիպ , եզակի , գեղեցիկ , յաւերժական... Իսկ ասկէ վերջ մեր ունեցածը՝ ամէն ազգ կրնայ ունենալ :

— Իսկ մեր նոր բանաստեղծութեան մէջ , որո՞նք են ծնածները , ըստ քեզի :

— Կարելի է շատ մը անուններ շարել , — Պետրոս Գուրեան , Մեծարենց , Յովհ . Թումանեան , Սիամանթօ , (Հոգեվարքի եւ Յոյսի ջահերը դուրս-դործոց մըն է , եւ պիտի ապրի ամբողջութեամբ) , Վահան Թէքէեան , ընտիր մատենագիր , ազնիւ տեսակէն . եւ դեռ ուրիշնե՛ր... Բայց , Վարուժան ու Զարեմցի են որ ծնած են : Գիտեմ , երկուքն ալ ներաշխարհ չունին , երազը քիչ է : Մտաշխարհ ունին միայն , բայց ոգեկանացած արտաշխարհ մը... Անոնց դործին կէսը շուրջ կը տանի , քառորդը հովը կը տանի , բայց մնացած մէկ չորրորդը յաւիտենական է : Իրապէս ծնածները այդ երկուքն են :

— Մօտէն ճանչցած ես Վարուժանը , ինչպէս նաեւ Սիամանթօն : ԶԵ՞ս ուզեր խօսիլ անոնց մասին : Ի՞նչ յիշատակներ պահած ես :

— Այո՛ , մօտէն ճանչցած եմ երկուքն ալ : Սիամանթօն զիս շատ կը սիրէր : Տարօրինակ տղայ մըն էր . չէր բարեւէր ամէն մարդու , հպարտ , միշտ գլուխը բարձր : Կ'ուզէր զիս հակադրել Վարուժանին : Որքերն մէջ բարի տղայ մը , մաքուր երգիչ , ինչպէս էին իր երգած յեղափոխականները , անոնց թուրին նման փայլակնացայտ... : Գեղեցիկ մարդ էր ու շատ մը աղջիկներ սիրահարած էին իրեն : Աւելի շատ ինքն էր այդպէս յայտարարողը : Իր սէրե-

րուն վրայ մեզ գրգռող պատմութիւններ կը պատմէր յաճախ : Բայց մինչեւ հիմա ես կը կասկածիմ թէ արդեօք կոյս չմեռա՞ւ ան, ինչպէս Իուրեանն ու Մեծարենցը : Ի՞նչպէ մը պատմեմ : 1912ին էր Պոլիս . վարուժանի հետ կը քալէինք, ստերմարար խօսակցելով : Կրականութիւն, ուրիշ նիւթեր : Աւելի շատ ես էի խօսողը : Ընդհատ ընդհատ խօսող էր վարուժանը : Ընդհանրապէս լուռ էին այդ տղաքը : Զէին պոռար, բան չէին պահանջեր իրենց ժողովուրդէն, չէին դատապարտեր . . . Կը բաւականանային ստեղծագործելով : Կը գրէին ու կը լռէին :

Տխուր էր վարուժանը : Առանց հասկնալու ապուշ բաներ ըսած էին իր երգերուն վրայ : Նոր լոյս տեսած էին իր Հեքաանու Երգերը : Յուսահատ երեւոյթ մը ունէր ան, դուրսը կախ : Ես միշտ կը խթէի զինքը : Շատ լաւ կը յիշեմ որ ըսի .

— Դանիէ՛լ, ի՞նչ է, աղբանոցի մէջ բուսած ծաղի՞կ ես . . . :

Ինքն աչքերը դարձուց ինձի ու համեստ, խոնարհ շեշտով մը արտասանեց հետեւեալ խօսքերը .

— Կը խորհիմ թէ գործիս մէջ, բա՛ն մը կայ կեանքէն . . . :

Մե՛ծ վարուժան, ի հա՛րկէ կար . . . Իր գործին մէջ կա՛ր իր ժողովուրդը, իր ցեղին կեանքը, ցեղին սիրտը . . . :

Անցանք Պոլսոյ միւս կողմը : Մեր գլխացը ելաւ Սիամանթօն : Մեզի ըսաւ թէ Նազարեանցը կը փնտռէր, չեմ յիշեր ո՞ր խանին մէջ : Ընկերացանք անոր, ասկէ անկէ խօսելով : Ան մեր խօսակցութիւնը բերաւ դարձեալ իր «սէր»երուն վրայ :

Վերջապէս դտանք անոր փնտռած խանը : Սիամանթօն սկսաւ բարձրանալ աստիճաններէն, մենք երկուքս իր ետեւէն : Կանդ առաւ յանկարծ ան եւ ատկէ, մեզի դարձած . — Ո՞րը առնեմ . . .

Ոնդիրը, նո՛յնքան սաստկօրէն իրեն սիրահարած երկու աղջիկներու մասին էր : Մ . Պէրպէրեան եւ Ս . Մկերեան :

Ամբողջ ճամբուն ընթացքին խօսած էր անոնց մասին . . . Եւ հիմա, ա՛յդ բարձունքէն, մեզի կը հարցնէր թէ ո՞ր մէկուն հետ ամուսնանայ . . . Ես, պատրաստարան, պատասխանեցի .

— Ծօ՛, Ատո՛մ, մէկուն հետ ամուսնացիր, և միւսը սիրուհի առ : Սիամանթօն դուրսը դարձուց եւ սկսաւ բարձրանալ, իսկ վարուժանը այլայլած, արմուկով ինձի զարկաւ :

Սիամանթօն վերադարձաւ ու մենք վար իջանք : Անմիջապէս որ ան բաժնուեցաւ մեզմէ, վարուժանը ինձի դարձաւ .

— Ա՛յ տղայ, ի՞նչպէս համարձակեցար այդ բաները ըսելու : Ա՛լ պիտի չխօսի հետդ, քէն պիտի պահէ : Չե՞ս ճանչնար Ատոմը . . .

— Համբոյրին ինչ ըլլալը գիտե՞մ արդեօք, ըսի անոր . եւ աւելցուցի . հոգ մի՛ ընե՛ր, Դանիէ՛լ, ինձմէ չի վշտանար :

Իրապէս ալ միակն էի ես, որմէ չէր վշտանար Սիամանթօն : Եթէ ուրիշ մը եղած ըլլար այդպէս խօսողը, ա՛լ վերջացած էր ամէն ինչ :

— Ի՞նչ հրաշալի տղաք էին, ի՞նչ շրջան . . . : Անցնինք սակայն, Ահարոն, ու գանք մեր օրերուն : Ի՞նչ կը խորհիս արդի հայ գրականութեան մասին :

— Սփիւռքի թէ Հայրենիքին մէջ կը շարունակուի ճիգը . . . :

Անուններ, խոստովաններ, ոմանք դտած արդէն իրենց Աստուածը, ուրիշներ, փնտռելու վրայ: Կանգ չէ առած հոսանքը: Հոսուն ջուրն է, կարմրախայտ ձուկերով լեցուն: Խոստովաններ՝ շա՛տ, ամէն կողմ, անկնկալներ՝ քիչ: Փարիզը դադաթ է միշտ:

— Ըստ քեզի՝ ի՞նչ նուաճումներ արձանագրած ենք վերջին երեսուն տարիներուն ընթացքին, ի՞նչ աւելցած է քու սերունդիդ գրական ժառանգութեան վրայ եւ ո՞ր մարդին մէջ...:

— Ընդհանուր ձեւով մը խօսելով եւ առանց անուններ տալու, կը խորհիմ թէ արձակին մէջ է որ աւելի նշանակալից նուաճումներ ըրած ենք, եւ այս թէ՛ այստեղ, Սփիւռքի, եւ թէ՛ Հայրենիքին մէջ:

— Ի՞նչ է պատճառը. անո՞ր համար արդեօք որ բանաստեղծութիւնը չի հանդուրժեր միջին եզրերու, թէ կ'ապրինք անբանաստեղծ դարու մը մէջ...:

— Թերեւս երկուքն ալ...: Բայց պէտք չէ վախնալ այդ միջին, միջակ բառերէն: Գիտես Յոյներուն Ոսկեղէն միջինը: Ո՛չ ոք պէտք է կարծէ թէ հանճար մըն է ինք, մանաւանդ մենք Հայերս: Ես չեմ վախնար այդ բառերէն, նոյնիսկ եթէ անոնցմով որակեն իմ գործս: Պէտք է աշխատիլ, տալ ինչ որ կրնայ մարդ. մնացածը ձգել որ ապագան ճշտէ: Հոս ըսեմ թէ մեր ազգային մեծագոյն վէրքը մեծամոլութիւնն է: Տաղանդը, կայ, բայց դարգացումը (culture) պակաս է: Օշական, Կ. Չարեան, — զանց կ'ընեմ ուրիշներ, — մեծամոլներ են, որովհետեւ ինքնուսույցներ են (autoditacte):

— Ի՞նչ կը խորհի Սփիւռքի հայ գրականութեան ապագային մասին: Ո՞ւր պիտի յանգի ան. կը քալենք դէպի ո՞ր ապագան:

— Ես յոռետես եմ. առանց ժողովուրդի, առանց մայր հողի, առանց պետական կազմակերպութեան շատ հեռու չենք կրնար երթալ:

— Եւ սակայն, ուրիշ ի՞նչ ունինք ընելիք, միակ զէնքն է որ մնացած է մեզի: Երբ մեր այս վիճակին բարձումը մեզմէ կախուած չէ ամբողջովին, երբ ինկած ենք այս քաոսային ծովուն մէջ, ինչպէս կ'ըսէիր, ի՞նչ պիտի ընենք:

— Պիտի շարունակենք ստեղծագործել, մեր դէմքը միշտ դէպի Արեւելք: Աշխատինք, քիչ մը կենանք, բայց դարձեալ դառնանք դէպի Արեւելք, դառնանք ու խաչակնքենք...:

— Չե՞ս կարծեր թէ հայ գրողը, հայ բանաստեղծը պարտակախութիւններ ունին այս ցիրուցան ժողովուրդին հանդէպ: Կ'ըսես, ստեղծագործենք, շարունակենք դիմանալ, սպասել, ապրիլ. բայց ո՞վ պիտի ապրեցնէ այդ զանգուածը, եթէ ոչ...:

— Ի հա՛րկէ, ի հա՛րկէ, ամէն մարդ ու կազմակերպութիւն պէտք է կատարէ իր պարտականութիւնը, դպրոց, մամուլ...: Իմ դործս չէ, կ'ատեմ վէճերը, կ'ատեմ քաղաքականութիւն կոչուած հրէշը: Իմ դործս չէ: Եթէ ուրիշներ կ'ուզեն, կրնան, թող ընեն: Ես քաշուած եմ անկիւն մը եւ կը գրեմ: Եթէ այդ երգերս կրնան բան մը ընել, լա՛ւ... Բայց ասկէ դատ ո՛չ մէկ ուրիշ բան... Հանրային կեանքը զիս կը սարսափեցնէ: Այսպէս եմ ես, գիտես, ես ապաստանած եմ... ի՞նչպէս ըսեմ...:

— Ապաստանած ես հայ կեանքին լուսանցքին վրայ, այն միակ

մաքուր վայրին, ուր կարելի է դեռ հանդարտօրէն աշխատիլ, ստեղծագործել:

— Այո՛, այդպէս. կ'ունկնդրեմ հոգիս. դուրսի աղմուկները չեն հասնիր մ'ինչեւ հոս: Երբեմն արձագանգներ... ո՞վ ինչ կ'ընէ, ո՞վ կ'ապրի, ո՞վ կը մեռնի: Կ'իմանամ այդ բոլորը, թէ՛ եւ բաւական ուշ: Թէ՛քէեանին մահը լսեցի ժամանակ մը յետոյ: Խաչակնքեցի մըմնջերով. «Ազնիւ ձէթով վառող կանթեղ մըն ալ մարեցաւ...»: Երբ լսեցի Օշականին մահը, չխաչակնքեցի թերեւս, բայց ըսի. «Խորտակուեցաւ մեր գրականութեան մէթրական դրութեան ոսկի չափանիշը...»:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, Ահարոն, մէթրական դրութեան չափանիշ ըսելով...: Այն՝ թէ Օշականը հաստատուն, անփոխարինելի չափ մըն էր, մետաղի այն կտորը որ պահուած է թանգարանի մը մէջ, որ ո՛չ կ'երկարի, ո՛չ կը կարճնայ. կը չափէ ամէն ինչ ճիշտ, բայց ի՛ր չափով...:

— Այո՛, ի՛նչ կ'ուզես հասկցիր, ես ըսի, ա՛յդպէս: Ու դարձեալ՝ երբ լսեցի Շանթի մահը, ըսի. «Յ՛ս գիտեմ թէ ո՞վ էր Շանթը. շատեր կ'ողբային դատարարակը, հանրային գործիչը, մանկավարժը եւ դեռ ինչե՛ր... Ես ըսի. «Մեռա՛ւ տաղանգաւոր հայ գրող մը, մեծ թատերադիր-բանաստեղծ մը...»:

— Այո՛, սիրելի Ահարոն, ճիշտ է բնորոշումդ, բայց չե՞ս կարծեր թէ այսօր մեզի համար աւելի կարեւոր է դատարարակը, հանրային գործիչը քան... Ինչ եւ իցէ, չերկարենք...:

Վերադառնանք Սփիւռքի գրականութեան: Ի՞նչ պէտք է ընենք, ի՞նչ պէտք է գրենք: Զե՞ս կարծեր, Ահարոն, թէ ազգային, ընկերային պատախանատուութիւն մը ունին գրողները. մեր այս վիճակին մէջ մանաւանդ. ո՛չ պետական պաշտպանութիւն ունինք եւ ո՛չ ուրիշ նեցուկ. ո՞վ պիտի պահէ այս ժողովուրդը, ո՞վ պիտի սնուցանէ անոր հոգին, եթէ ոչ հայ գրողը, բանաստեղծն ու երաժիշտը: Արդ, ո՛չ մէկ կազմակերպուած աշխատանք այս ճակատին վրայ. ամէն մարդ իր գիտցածը կ'ընէ, ամէն երկրէ տարբեր ձայն մը: Ահա՛ վերջինը՝ Ամերիկայէն: «Անդաստան»ի վերջին հատորին մէջ անդարձարձած էինք անոր տեսակէտներուն, պաշտպանած հայտաւ գրականութիւնը, բայց...:

— Ի՞նչ կ'ըսէ այդ գրողը:

— Պէտք է գրել նաեւ օտար լեզուներով. եթէ կորսնցուցած ենք, կ'ըսէ ան, հայ լեզուին դատը, աշխատինք գոնէ փրկել ռզիմ:

— Ամերիկահայ այդ պարոնը, որ կուզայ հարագատ հայ աւանդութենէ մը, կը սխալի բացարձակապէս: Թող ինք գրէ անգլիերէն, կամ ամերիկերէն, իր գիտնալիք քանն է: Անկասկած իր տաղանդը պիտի կարենայ արժեցնել, քանի որ օժտուած տղայ մըն է: Իայց մենք հայերէն պիտի գրենք, սիրելի ընկեր, մենք Հայաստանին կը պատկանինք, ո՛չ թէ Ամերիկայի կամ Ֆրանսայի. չի կրնար տարբեր ըլլալ, հայ լեզուին ճանապարհով պիտի քայլենք: Ո՛չ մէկ նահանջ այս մասին. ձուլում է եթէ ոչ, վերջնական կորուստ:

— Այո՛, Ահարոն, հազար անգամ իրաւունք ունիս. բայց տե՛ս, հոս Ֆրանսայի մէջ, ինչպէս եւ Ամերիկա հայ նոր սերունդին հա-

րիւրին տասը նոյնիսկ հայերէն չի գիտեր: Ուստի ի դուր է պնդել որ անոնք իրենց ազգային սնունդը հայ լեզուով ստանան: Սիւրմէլեանին առաջարկը երկու չարեաց փոքրագոյնն է: Հայ կեանքէն, հայ ոգիէն խօսիլ անգլիերէնով, կամ ֆրանսերէնով, նուազ վատ է քան երբեք չխօսիլ: Տարբերութիւն մը պէտք է դնել, օրինակ, Սարոյեանի եւ Սիւրմէլեանի մշակած գրականութեանց եւ Մայքըլ Արլէնի կամ Հանրի Թրուայայի մը միջեւ: Առաջին երկուքը հայերէն գրականութիւն չընկերձ, ազգային գործ մը կը կատարեն, մինչ վերջին երկուքը կամ անոնց նմաները ո՛չ մէկ կապ ունին ոչ միայն մեր լեզուին, այլ եւ մեր հոգիին հետ:

— Այդ ձեւով՝ այո՛: Բայց ես կը պնդեմ որ եթէ կ'ուզենք ապրիլ ու տեւել, պէտք է մեր լեզուով գրենք: Եթէ կորսնցնենք մեր լեզուն, կորսնցուցած կ'ըլլանք ամէն ինչ:

— Շատ բարձր է խնդիրը. կարելի է թարգմանաբար տալ, պայմանով որ այդ սերունդին համար գրականութիւն մշակուի: Ուրիշ խնդիր մըն է այն՝ թէ եթէ իրապէս մեծ դէմքեր ունինք հայատառ գրականութեան մէջ, դժուար չէ դանոնք պարտադրել ո՛չ միայն ֆրանսերէն կամ անգլիերէն խօսող մեր տղոց, այլ համայն աշխարհին. սաղանդի ինդիր է, ինչպէս կ'ըսէիր սկիզբը: Տե՛ս, Նարեկացի մը, լաւ կերպով ներկայացուած, ի՞նչ խանդավառութիւն յառաջացուցած է: Եթէ աւելի մեզի մօտիկ քերթող մը ըլլար, շատ աւելի գիւրաւ պիտի կարենայինք գրաւել մեր հեռացող տղաքը:

Բայց թողունք այս բաները. սկսար դժկամակիլ, Ահարոն. կը խօսինք ուրիշներու հետ, քեզ այնքան ալ չեն հետաքրքրեր ասոնք: Խօսինք բանաստեղծութեան մասին: Ի՞նչ է բանաստեղծութիւնը, Ահարոն:

— Եղբայր, ի՞նչ կ'ուզես որ ըսեմ, ի՞նչ կրնամ ըսել... Հոգեվերլուծո՞ւմ, պատմափիլիսոփայական տեսութիւններ, անդրմոլորակային որոնումներ...: Տէ՛ր իմ, Տէ՛ր...: Չմոռնանք որ հասարակ մահկանացուներ ենք...:

Իե՛ս քիչ մ'առաջուան հարցումներուդ հետ եմ, Փօլատ, այս հոգեվիճակը... ո՛հ, սա Հայերը... ես, դուն, ան... մենք... ըսած էի ու դուն ալ գրած անցեալ անգամ. C'est la vache ! այո՛, այո՛, բայց սխալ պէտք չէ հասկնալ... Ըսած եմ ու կը կրկնեմ, այդ կով բառը դրական, լաւադոյն իմաստով, այսինքն ժողովուրդը, խառնակոյտը այրերու եւ կիներու, բացարձակապէս ստեղծագործ մեծ ոյժն է, որ կը թաւալի այս երկրագունդին վրայ: Յուլերու եւ կոմերու անողոք եւ յաւիտենական բախման խորհուրդը...: (Սօսքը մեր մէջ... յաւիտենական էջերու եւ իշուհիներու պարն է անիկա, որ կ'երթայ կը ձուլուի danse macabreին մէջ):

— Բայց, Ահարոն...

— Մի՛ վախնար, մենք եւս այդ իշապարին մէջ ենք:

— Բանաստեղծութի՞ւնը սակայն, Ահարոն, չպատասխանեցիր հարցումիս:

— Ո՞վ կրնայ սահմանել. չենք կրնար վերլուծել, չենք կրնար այդ անելէն դուրս ելլել: Ի՞նչ է բանաստեղծութիւնը, ի՞նչ է երա-

ժշտութիւնը, ի՞նչ է նկարչութիւնը, ի՞նչ է մաթեմաթիքը որ գեղարուեստին խորագոյն եւ խօլագոյն ձեւերէն մէկն է...

Փօլ Վալէրի կ'ըսէ իր մտածումներուն մէջ.

« Je pense au bord doré de l'univers ... » :

Արդ, եթէ իր մտածումը աշխարհի ոսկեգօծ եղերքին վրայ է, իր քերթուածն ալ երկինքի միւս ոսկեգօծ եղերքին վրայ է, բացարձակ պարապին, չգոյութեան, անգոյութեան (inanité) եզրին վրայ: Իր վարպետը Մալարմէն նոյն ձեւով կը պատգամէ.

« Aboli bibelot d'inanité sonore ... » :

Ձտարիւն բանաստեղծութեան հայրենիքը բացարձակ վերացականութիւնն է... , անդրմոլորակային թռիչք մը: Ո՛հ, խիստ վըտանգաւոր, զրեթէ անըմբռնելի: Վա՛յ անոր որ վար ինչայ այդ ոլորտներէն: Մեզմէ ոմանք փորձեցին ու վար ինկան, աւա՛ղ:

Նախ Մալարմէն, յետոյ Վալէրին իրենց մեծ տաղանդով ցոյց տուին որ ապագայ բանաստեղծութիւնը իրենց ճամբով պիտի քալէ:

— Գեղեցիկ են ըսածներդ, Ահարոն, բայց չե՞ս կարծեր որ այդ երկու Ոսկեգօծ Եղերքներուն միջեւ գտնուող պարապը, անգոյութիւնը, ինչպէս ըսիր, որ մեր աշխարհն է, մարդոց բնակավայրը, նոյնպէս նիւթ է բանաստեղծութեան, ինչպէս արուեստի բոլոր միւս ճիւղերուն: Մեր կեանքը, մեր սէրերը, մեր տառապանքները, այս բոլորը, մեր ապրած կեանքը, միթէ՞ մեծ ու յաւիտենական նախանիւթեր չեն ամէն տեսակի գեղարուեստական ստեղծագործութեանց:

— Ի հարկէ, սիրելի վիպագիր, ի հարկէ... , կը հասկնամ ի՞նչ կ'ըսես: Մեծագոյն բանը կեանքն է վերջ ի վերջոյ, մարդիկը: Ինծի հարցուցիր բանաստեղծութեան մասին եւ ես փորձեցի ըսել թէ ի՞նչ է ան այսօր, ուր է հասած... խօսեցայ բանաստեղծութեան արդի ըմբռնումին, անոր ուղիներուն մասին:

— Կ'ուզե՞ս ըսել նաեւ թէ ի՞նչ է տարբերութիւնը Մալարմէէն առաջ գոյութիւն ունեցող բանաստեղծութեան եւ նորին միջեւ: Մասնաւորելով հայ բանաստեղծութեան համար: Ցայտուն օրինակ մը առնեմ: Ո՛ւր եւ ի՞նչ տարբերով կը տարբերի, օրինակ, Պ. Դուրեանի քերթուածը քու մէկ քերթուածէդ, տաղանդի խնդիրը մէկդի դնելով:

— Ես անձնապէս չատ կը սիրեմ, կը պաշտեմ Պ. Դուրեանը, եւ ի տղայ տիոց: Գատըզիւղի վարժարանէն ուխտի կ'երթայի իր գերեզմանը: Ու շիրիմին վրայ, ուրիշ պատանիներու նման քառեակներ կը գրէի: Բայց կարելի՞ է պնդել դուրեանական լարին մինչեւ այսօր գոյութեան, երբ անիկա, բարդ եւ բազմադիմի նուազարանի մը մէջ, հաղիւ նշմարելի մազի թելի մը պէս է, եւ իր ծղրիդի երգը հաղիւ լսելի՛ ստիբերակաւ խմբերգին մէջ, որուն հասած է ներկայ (այլ միչտ տտրերկրեայ) բազմաձայն եւ բազմալար քերթուածը: Անտարակոյս, առհաւական արձագանգով մը, միչտ նոյն ծղրիդի երգն է նոյն սկզբնական ճախարակային լարը, որովհետեւ, առանց այդ երաժշտական երիզարդին, չկայ երգ կամ քնար: Ստուգիւ, անկորնչելի բնեք մըն է ան: Այսօր ալ պէտք է ունկնդրել գիտնալ, պէտք է ականջ տալ այդ աշխարհներուն կուրծքին, ուր նոյն տղան է որ կ'երգէ կամ կուլայ:

Այսօր սահայն քերթուած մը այլեւս սրտածնական չէ, այլ հոգեծնական: Այլեւս բանաստեղծ – մարդուն ամբողջ իմացականութիւնն է որ, իր ներքոյ շարժումներով եւ արտացոլացումներով կը մասնակցի քերթուածի մը յօրինման գաղտնածածուկ աշխատանքին: Միջանկեալ ըսեմ թէ բաւական լաւ կերպով տուած է իր այս բաները Վալէրիի մասին գրածիդ մէջ:

Ուրեմն սիրտը, հոգին եւ միտքը, համաձուլուած դժոխային կրակներու քուրային մէջ, եւ թափուած՝ նորաստեղծ աշխարհի մը կաղապարին մէջ:

— Զգացումը տիրակալ չէ այլեւս...

— Աւելի ճիշդ է ըսել, այլեւս չկայ մերկամարմին զգացում: Այսինքն ինչպէս կայ բողիկ մը կամ լուրիկ մը: Բայց նոյն մշտագոյ եւ անվախճան զգացումը կ'անցնի հազարաւոր պրիսմակներէ, ընդունելով բիւրաւոր ձեւեր ու գոյներ, որոնք չկային մինչեւ հիմա, եւ որոնց ծնունդ տուաւ, անշուշտ, բանաստեղծին արարչական ձեռքը: Ինչ ալ ըլլան կարծիքներն ու վճիռները, մենք այլեւս բարդ մեքենայի մը կնձռոտ եւ առեղծուածային մեքենավարներն ենք: Դունս տեղեակ ես ի հարկէ, որ իմացականութիւնը հասած է կէտի մը յորմէ անդին զգլխիչ անէտութիւնն է, ժամանակէն ու միջոցէն դուրս: Եւ ամէն արուեստագէտ՝ ժամանակէն ու միջոցէն դուրս կը ստեղծագործէ, թերեւս ուրիշ ժամանակի եւ ուրիշ միջոցի մը համար: Ուրիշ մարդերու համար որոնք անկասկած պիտի գան: Ձեն կրնար չալ... այլապէս բանաստեղծութիւնը ունայնութեան մէջ առյաւէտ պիտի կորնչէր: Մ'ինչդեռ անիկա սկիզբ մըն է անընդհատ՝ Մարդ-Աստուած նպատակին համար:

— Բայց սիրելի բանաստեղծը կը գրէ ու գրած է միշտ նաեւ իր միջավայրին, իր ժամանակակիցներուն ալ համար... Առնենք մեծերը եւ պիտի տեսնենք թէ անոնք երգած են իրենց շուրջը ապրող մարդիկը, փոխած անոնց մտածելակերպը, զանոնք մըրդած, խանդավառած...

— Բանաստեղծը անվրէպ կը հպի իր միջավայրին, իր ժամանակակիցին, ինչպէս ծիծեռնակին թեւը՝ լիճին ջուրերուն կամ հողին գուղձերուն: Սահայն չի կրնար կանգ առնել, որովհետեւ յաւիտենականութեան համար է իր մեկնումը, ինչպէս ծիծեռնակին թեւը՝ երկինքի կապոյտին համար: Հրաւէրը անդառնալի է ու ճակատագրական:

— Ի՞նչ են ըստ քեզի բանաստեղծին եւ ժողովուրդին միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութիւնները, իրարու հետ անոնց ունեցած աղբսը:

— Արուեստագէտը երբեք բարձր չէ իր ժողովուրդէն, զինք ծընանող համայնքէն: Երբեք՝ ժողովուրդն է, ազգն է որ բարձր է, որովհետեւ անիկա պարունակողն է, իսկ իր զաւակը պարունակեալը:

Ծնող պատճառը իր ծոցին մէջ անստեղծօրէն ունի կատարելագոյն եւ ազնուագոյն տիպարը: Ինք միշտ նախապատիւ եւ զերազանց է:

— Ի՞նչ է ուրեմն արուեստի գործը վերջ ի վերջոյ, ո՞ր է անոր տեղը:

— Պէտք է աւելցնել իմ ըսածներուս վրայ թէ՛ Արուեստի գործ մը, ինչպէս որ է եւ պէտք է որ ըլլայ, կրնայ բարձր մնալ իր մի-

ջափայրէն եւ անմատչելի ըլլալ իր ժամանակակիցներուն: Ասրիկա գեղարունեստի գարաւոր պատմութիւնն է: Ահաւասիկ ինչո՞ւ արունեստի գործը կը գլխէ կ'անցնի իր ժամանակաշրջանը, ու կը նետուի անչրպետին մէջ: Ահաւասիկ ինչո՞ւ ամբողջ ժողովուրդը մը կրնայ խաչել իր արունեստագէտ զաւակը, յետոյ զայն պաշտելու համար: Ահաւասիկ ինչո՞ւ անկարելի է գրեթէ սահմանել արունեստագէտն ու Արունեստի գործը, որովհետեւ հակառակ բարձրաձայն եւ հոետորական հաստատումներուն, կարելի չէ զանոնք պայմանաւորել որեւէ տուեալով: Ու կ'ըսենք պարզապէս, նախասահմանուած երեւոյթներ, տեսիլներ կամ գոյութիւններ են անոնք, անյայտ պատճառէ մը արձակուած՝ դէպի անյայտ նպատակ մը:

— Գեղեցիկ են այս բոլոր ըսածներդ: շրջանն ըրինք բանաստեղծութեան գծուարին ինչքրին, աւելի ճիշդը դուն էիր որ, սիրելի՛ Ահարոն, ըսիր այդ գեղեցիկ բաները բանաստեղծին ու բանաստեղծութեան մասին: Պիտի խնդրէի որ ընդհանուր եզրակացութիւնը հանէիր այս բոլոր ըսուածներուն:

— Աճբիդ առջեւ բեր ճշմարիտ բանաստեղծները: Շիշ՛, Փօլա՛տ, հայ ճշմարիտ բանաստեղծները: Կա՞յ աւելի մեծ գեղեցկութիւն: Ի՞նչ հպարտութիւն մեր ցեղին համար: Եզրակացութիւն մը կ'ուզես անպատճառ: Ահա՛ւասիկ,—

Հայ բանաստեղծը իր Հայրենիքէն պիտի յայտնուի համայն աշխարհին: Գողթան քնարը համամարդկային հարազատ քնարն է:

Կեցցէ՛ Հայ Նրդը:

Իմ ականջս միշտ մայր հողին է, լսելու համար հայ համամարդկային երգը: Այդ աշխարհալսողութիւնս իմ ներքին անպատում հըրձուանքս է:

Կ. Փ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԻՒՆԸ

Քաւական բան գրուած է ու կը գրուի Հայ Մանրանկարչութեան մասին :

Սակայն Հայ Մանրանկարչութեան զեղարուեստական վերլուծումը չէ փորձուած դեռ : Մեր նիւթին վարպետները բաւականացած են տալով տեղ ու թուական , նմանութիւն եւ ինքնայդացում , համեմատութիւն եւ ազդեցութիւն : Հայ Մանրանկարչութեան հոգեկան համայնապատկերը մնացած է անժխտելիօրէն անմշակ :

Սակայն անուրանալի է որ բաւ մը մղած Հայ Մանրանկարիչը ստեղծագործելու եւ արտազերելու : Իր աշխատանքը ունի որոշ նկարագիր եւ որով պէտք է ունեցած ըլլայ որոշ մղիչ ու շարժիչ հոգեկան ներքին յոյզեր : Այն հազարաւոր մանրանկարները , որոնք աւելի կամ նուազ արուեստի ու արհեստի յաջողութեամբ կը զարգարեն մեր հին ձեռագիրները , ունին ընդհանուր արտայայտութիւն մը իրենց գոյներէն ու գծերէն ալ անդին , որ կը տարբերի ուրիշ ժողովուրդներէ , նոյնիսկ , եթէ այդ գոյներուն , գիծերուն ու շարագրութեանց մէջ տեսնենք ասորի , արաբ , բիւզանդական , զպտի , մոնղոլ , պարսիկ կամ եւրոպական փոխ յարաբերութիւն : Ատիկա չի բաւեր բացատրելու համար Հայ Մանրանկարչութիւնը իր յոյզերով , որ պէտք է խոստովանիլ , հակառակ իր գծի , գոյնի եւ շարագրութեան նմանութեանց՝ որոշապէս կը տարբերի բոլորէն ալ եւ իրապէս հայկական է հոգիով ու բոլոր խորութեամբ :

Օրինակի համար , առնենք մարդաձեւը մեր նկարչութեան մէջ , ըլլայ ատիկա իզական թէ արական :

Հակառակ անոր որ յարաբերած ենք սերտօրէն՝ մարդկային մերկութեան զեղեցկութիւնը , ուժն ու հեշտանքը ապրող ու պաշտող հելլէն , հռոմէական եւ հնդիկ արուեստներուն հետ , թոյլատրած ենք որ անոնք ազդեն իրենց գիտութիւններով մեր մտքին , տեսած ենք այդ հին դարերուն անոնց հեշտալից արուեստը մարդկային մերկութեան իր բոլոր զեղեցկութեամբ՝ գրեթէ աստուածացնող , այսուհանդերձ մեր արուեստապաշտ նախնիքը զարմանալի կերպով մնացեր են անհաղորդ այդ ազդեցութեան , ծածկեր են մերկութիւնը երկար պարեգոտներու տակ , զգուշանալով որ նոյնիսկ պատմուճանի մը հոսուն ծալքերը չի ցուցադրեն մարդկային մերկութեան որբէջ ձեւ :

Իրաւ է որ հեթանոսական դարերու հայ մանրանկարչութեան մասին գաղափար չունինք. անտարակոյս գոյութիւն ունէր կերպով մը: Սակայն նոյնիսկ կերպարուեստի միւս ճիւղերը, — որմանկարչութիւն, արձանագործութիւն, — դժբախտաբար ոչ մէկ նշան թողուցած են մեզի խորհել տալու որ մարմնական առինքնող կորութիւնները որեւէ գրաւչութիւն ունէին մեր նախնիքներուն համար: Ի գուր կենսաչող իգական մերկութեամբ արձանիկ մը կը փնտռենք մեր պեղումներուն եւ թանգարաններուն մէջ: Արական մերկամարմին մարդական նմոյշ մը իսկ զլացեր են իրենց տեսողութեան:

Քրիստոնէութեան մուտքին հետ բնականաբար Հայոց պարտադրուեցաւ անոր սեռական ժուժկալութիւնն ալ: Ասիկա զժուար պիտի ըլլար երբ նկատի ունենանք որ երգելու եւ պարելու սիրահար էին Հայերը հեթանոսական շրջանին ու քրիստոնէական սկզբնական շրջանին: Ի՞նչպէս կարելի է որ անտես մնար պարողին մարմնոյն ծեփծեփուն զծերը, նոյն իսկ ծալիծալ պարեգօտին մէջ: Սակայն մնացեր է ատիկա այդպէս, դատելով մեզի կտակուած արուեստի նմայչներէն:

Քրիստոնէութեան հետ, մեր մէջ դիրք մանրանկարելու արուեստը ստացաւ նոր թափ, եւ սակայն այն ատեն ալ մեր մանրանկարիչները հազիւ համարձակած են Աւետարանին բոլոր Մարիամներուն դէմքը միայն գծելու, մնացեալը անթափանցելի, երկար ու դահալէժ հանդերձի ծալքերուն տակ թաղելով, ուր նոյն իսկ ոտքի մը ծայրը չերեւիր: Թորոս Տարօնեցի, որուն առ ի չզոյէ լաւագոյնի, հայ իգականութեան արուեստագէտ տիտղոսը տուած ենք, նախնական է այդ իգականութեան գրաւչութիւնը ներկայացնելու իր ճիգերուն մէջ: Իզնատիոս մեծ մանրանկարիչին պէս ան ալ դոհացեր է հայ կնոջ ամբողջ իգական հմայքը խտացնելով հանդերձանքի ծալքերէն դուրս մնացած հմայիչ դէմքի մը մէջ: Սուլթանիէի, մոնկոլ իշխաններու այդ հմայիչ մայրազաղաքին, հայ մանրանկարիչ վարպետները, — Մխրթար Անեցի եւ Աւագ, — կարծես երբեք չեն տեսեր անուրջային կնոջական ձեւերը որոնք կը զարդարէին ժամանակուան մահմետական արուեստը: Նոյնը եւ Պաղտատի դպրոցին ազդեցութեան ծնունդ Կիրակոս Դաւրիղեցիին եւ իրեն ժամանակակից անձանոթ Կիրակոսը, որոնց դերագանցութիւնը մնացեր է միայն առինքնող աչքերու եւ զմայլելի դէմքերու վրայ միայն:

Կիրիկեան դպրոցը՝ աւետարանական դէպքերու շարադրութեամբ կը գոհանայ, վարպետօրէն եւ գեղեցկօրէն պատկերացուած: Թորոս Ռօսլին, Ստեփանոս Վահկացի, Թորոս Հոռմկլայեցի ու Պիժակ Սարգիս չեն ուզած ճանչնալ աստուածային (ու սատանայական) շնորհը մարդկային մարմիններուն: Թորոս Տարօնեցի հաշիւ կը յանդգնի Աստուածածնին մէկ ստինքը մայրականօրէն ցոյց տալու:

Ու մեզի դրացի բիւզանդական արուեստը չի տատամսիր չատ կանուխէն կպցնելու հազուատին ծալքերը ակնապարար գրաւչութեամբ մը նոյն իսկ իր սրբզան մանրանկարներուն մէջ: Եւրոպական արուեստը Իիւզանդիոնէն մինչեւ Սիէննայի եւ Տրորանսի պատերուն վրայ, եւ մինչեւ Ճիթթոյի «մարդկայնացումը», թէեւ գուրկ Միքէլ Անճելոյի ոյժի ու կորովի մերկութեան կամ Ռաֆայէլի հեշտին մերկութեան ծայրայեղութենէն, այսուհանդերձ կը պահէ ո-

բող կերպով մարդկային մարմնոյն յուզող ձևերը: Մինչ մեր մօա՝ մաքրակրօն յամառութեամբ անոր գոյութիւնը կը շարունակուի անտեսելի:

Ինչո՞ւ այս երեւոյթը:

Մէկ բացատրութիւն կարելի է տալ: Հայ մանրանկարը գրծուած է նիւթը պատկերագրելու համար եւ ոչ թէ պատկերով ներշնչելու: Անոնք ջանացած են պատկերով ներկայացնել ինչ որ բառերը կը պատմեն, այնպէս ինչպէս որ քարտէսով մը պիտի ներկայացուէր դէպք մը կամ տեսարան մը: Պարզ յատակագիծ մը՝ կատարուած իրողութեան եւ նոյն իսկ ներկայացուած անձին, առանց որեւէ կերպով այդ յատակագիծին տալու առարկայականէ զատ յուզուելու որեւէ ձև ու յատկութիւն: Մազթաղենացի մը՝ կնոջական ընդհանուր կերպերանքի մը մէջ, որուն դէմքը անմոռաց ըլլայ՝ կը բաւէ: Ոչ մէկ ճիգ անոր կնոջական շնորհալը կամ հեշտազրգիւ ձևերը ներկայացնելու: Ասիկա քրիստոնէութեան պարտադրած ժուժկալութիւնը չէ, այլ ցեղային նկարագրի խորունկ մէկ արտայայտութիւնը որ կ'երեւի թէ՛ հեթանոս թէ՛ քրիստոնէայ հայութեան արուեստին մէջ: Մեր պատմութիւնը կը յիշէ հեշտամոլ դէպքեր, սակայն անոնք կը վերագրուին Արշակունի կամ Պարթեւ ներածումներու: Մեր հին գրականութեան մէջ զոյութիւն չունին Էրոքիք ինքնագիր կամ թարգմանածոյ գործեր: Եւ խորհիլ՝ որ միայն եկեղեցական դասուն յատուկ եղած չէ հայ մանրանկարչութիւնը: Մեր աշխարհիկ գրականութեան ամենապլխաւոր նմոյշը Ստոյն Կալիսթէնի «Վարք Աղեքսանդրի» մանրանկարուած մեզի հասած է: Իրաւ է, գրեթէ Զ. դարու այս թարգմանութեան հնազոյն օրինակներէն չունինք՝ դիմնալու համար թէ այդ ատենէ՞ն արդեօք մանրանկարուած էր: Մեզի հասած հնազոյն մանրանկարեալ նմոյշը Ս. Ղազարի հատուկոտոր օրինակն է, հաւանաբար ԺԾ. դարու վերջէն, կամ աւելի՛ ԺԶ. դարու կէսէն: Ոչ մէկ աշխարհիկ իրապաշտութիւն տուած է իր կրներուն այս մանրանկարներուն հեղինակը, թէեւ արուեստը ներածեալ կը թուի եւ ոչ հարազատ հայունակ: 1525ին գրուած է հնագոյն, թուակնով ծանօթ «Վարք Աղեքսանդրի» մանրանկարեալ օրինակը: Այս գմայլելի եւ մեծարժէք հատորը մաս կը կազմէ իմ ձեռագրաց հաւաքածոյիս: 1535ին դարձեալ նոյն մանրանկարիչէն սկսուած է «Վարք Աղեքսանդրի» (Երուսաղէմի Հաւաքածոյ) որ դժբախտաբար պակաս մնացած է. հազիւ սկիզբը քանի մը մանրանկարներ ամբողջացուած են Գրիգորիս Աղթամարցիէ: Ասոնցմէ քանի մը տասնեակ տարի վերջն է որ Զաքարիա Գնունեցի պատրաստած է իր գրչութեամբ եւ ծաղկումով «Վարք Աղեքսանդրի»՝ Մանչեսթրի Ճօն Խայլանտս մատենադարանին մէջ այժմ:

Սակայն այս բոլորին մէջ նոյն զգոյշ, յամառ եւ անզրդուելի ճիգը, չպատկերացնելու համար մարմնական ոեւէ հմայք եւ յոյգ: Իմ օրինակս՝ ամէն կրպով մեծարժէք՝ ունի իւրաքանչիւ մանրանկարի համար յանձնարարութիւն՝ գրչէն առ մանրանկարիչն, եւ յաճախ մանրանկարիչէն ալ դիտողութիւն իր մանրանկարներուն համար: Օրինակ, առիւծի մը մանրանկարին տակ Գրիգորիս Աղթամարցի բալի գոյն մեղանով նօտրգրեր է. «Շիրազի օրինակէն է» . այսինքն թէ Աղթամարցին ունեցած է Շիրազ մանրանկարուած ձև-

ուսուցիչը մը, անտարակոյս պարսկական, որմէ օգտուելը է իրեն անծանօթ առիւծի պատկերազարուածութեան մէջ: Ուրեմն մեր մանրանկարիչները ունէին օտար ձեռագիրներ ու մանրանկարներ անոնցմէ օգտուելու համար իրենց աշխատութեանց մէջ, եւ հակառակ ասոր՝ անոնք մերժած են օրինակել կամ ազդուել բոլոր այն բաներէն որոնք խոտոր կը համեմատէին հայունակ հոգեբանութեան եւ ըմբռնմանց հետ:

Ձեռք կրնար խորհիլ որ սեռային արտաուցութեանց անհաղորդ մնացած ըլլան մեր նախնիքը: Գրեթէ «անմեղ» է Աղեքսանդրի Վարուց սկիզբի պատմութեանը: Աւելի էրոթիք են նոյն իսկ Սուրբ Գրոց մէջ ինչ ինչ պատմութեանքներ: Սեռային խտաւոր անբնականութիւններ հագուազէպօրէն կը նկարագրուին՝ շատ յստակ՝ մեր կանոնադրքը ձեռագրաց ոմանց մէջ, սակայն երբեք չեմ հանդիպած որեւէ հայ մանրանկարի որ ներկայացնէ որեւէ ախտավարակ բորնոկրափի, որմէ սակայն շատ նմոյշներ տեսած եմ պարսիկ, թուրք, արաբ հին մանրանկարչութեան մէջ, ոմանք զմայլելի արուեստով մը արտաբերուած:

Ուրեմն տարակոյս չկայ թէ մեր մանրանկարիչներուն ծանօթ էր հեշտանքը իր սիրային մաքրութենէն մինչեւ անասնական անբնականութիւնները: Սակայն անոնք, մեր աշխարհական եւ եկեղեցական մանրանկարիչները, անտեսած են «իրապաշտ» այդ ներշնչաբարանը, եւ կինը ճանչցեր են իր դէմքով միայն, իսկ մերկութեան տուեր են դժի եւ գոյնի այնպիսի «իրապաշտութիւն» մը, որ ոչ մէկ նախնական յոյզ կը ներշնչէ իբր մերկութիւն:

Սակայն եղած են անոնք զմայլելիօրէն իրապաշտ՝ երբ նկարեր են թուցուն, միջատ ու կենդանի: Նոյն իսկ ինչ որ չեն տեսած կամ ճանչցած, — ինչպէս մարդապաշտութիւնները: Անոնք արուեստը բերած են գրեթէ «իրապաշտութեան» մը որ հաւատարի կը դարձնէ գոյութիւնը այդ անկարելի կերպաւորումներուն:

Թուցուններու, կենդանիներու զմայլելի պատկերացումներ կը դարձարեն մանաւանդ նախ քան ժ.Գ. դարու մեր մանրանկարեալ շատ մը ձեռագիրները: Եւ հոս ալ դացած են, մինչեւ կենդանական իրապաշտութիւնը: Յատուի է որ ժ.Գ. դարէն վերջ հետզհետէ նախընտրած են նիւթը խճողել եւ ստեղծել մանրանկարչութիւն մը որ աւելի շարժուցիչ է քան թէ ներշնչող: Իրաւ է, դեռ մինչեւ ժ.Չ. դարու սկիզբը շարժում մը կայ մահմետական արուեստէն ազդուած դիւծի եւ գոյնի ցանկալի ժուժկալութեան՝ մեր մանրանկարչութեան Վանայ լճին շուրջ գտնուող զանազան դպրոցներուն մէջ, մանաւանդ Սիդան: Ճիշտ չկայ խճողանքի այլ միայն գծերու թուիչք գոյութիւն ունի, ըլլայ ան սլացիկ եղնիկ մը, թեւատարած թուցուն մը, թէ երկնահասակաց դէմք մը: Այս գծերուն ստորադաս՝ գործածուած են անփայլ թէեւ ոչ յաճախ թափանցիկ գոյններ:

Այլեւս մեր մանրանկարչական արուեստը մէկուրի կը ձգէ Տարօնցիի քնքրութիւնը, Երուսաղէմի ժ.Գ. դարեան Երզնկայի Աստուածաշունչին սրբազան ու երկնասլաց վեհութիւնը կամ Ռոսիին դասականութիւնը: Չկայ Իգնատիոսի լրջութիւնը, Ս. Ղազարու Աղբիանու պոլսոյ Աւետարանին, կամ իմ Կողմայի Աւետարանին նկարներուն

բուզանդական «իքոնական» անմատչելիութիւնը, ոչ ալ կարսի Աւետարանին աղբայրին խոնարհութիւնը, թուշունի, կենդանիի եղական իրապաշտութիւնը, հայկական գորգերու զմայլելի պատկերացումը կամ կարուց արքունի ընտանեաց հասարակ մահկանացուներու իրապաշտ ապրումի բիւրեղացումը: Ասոնք բոլորը աւելի կամ նուազ չափով հետզհետէ կը դադրին, եւ հայ մանրանկարիչը իր անյաշուրդ տենչերուն կարծես գոհացում կ'ուզէ տալ լուսանցքներուն վրայ խոյանալով՝ զսպուած գծածներով: Ամէն բան գիծ է իրեն համար հեշտագալար, նուրբ, յանկարծ պայթող, պոռթկացող՝ անանուն տերեւներու եւ ծաղիկներու կազմութեան համար: Լուսանցքներուն միօրինակ գունագեղ կլոր շրջանակներէն, անոնք յանկարծ նետուեցան յաճախ միայն կարմրագիծ եւ երեւակայական գիծերու, շատ նուրբ գիծերու վրայ, զարգարանքներու կազմութեան մէջ, անուրջային հոսող, սլացող եւ գրեթէ ակամայ զսպուած: Գոյնը դարձեալ երկրորդական է, գրեթէ անկարեւոր, բայց անտարակոյս կը ծանրաբեռնուի գծերուն սլացքին վրայ: Դարերուն հետ գիծը կը թաղուի հայ մանրանկարչին խեղճող ծանրութեամբ գոյներուն, մանաւանդ անհամեմատ կերպով շատ գործածուած ոսկիին տակ:

Ինծի այնպէս կը թուի որ հայ մանրանկարչութիւնը այս ԺԴ. – ԺՁ. դարաշրջանի լուսանցազարդերուն մէջ գտեր է «յաւիտեանականութիւնը», դարձադարձիկ գիծերու՝ իրարու վրայ բրգացող, իրարմէ ծնող, իրարու հետ մրցող, բաժնուող ու համբուրուող և իրարու գրկախառնումէն երեւակայութեան ծաղկաստանները արգասաւորող: Յետադային է որ այլեւ « ստոբր » է, « քարացեր » է այդ ստեղծագործութեան յորձանքը եւ անվերջ կերպով սկսեր է կրկնուիլ ԺՁ. դարու երկայնքին, եւ ԺԷ. դարու անկման շրջանին կարծես թաղուեր է յոգնեցուցիչ, միօրինակ ձեւերով, անթափանց գոյներու եւ ոսկիի ծեփին տակ:

Հոս դարձեալ հայունակ ոգին ամբողջութեամբ կ'երեւայ: Բացառապէս գծածներու արուեստագէտներ եղած են մեր նախնիք: Պղինձի, արծաթի, գորգի, հիւսուածեղէններու, քարի, մագաղաթի, թուղթի, Կուստինահայ յախճապակիներու վրայ... գրեթէ մանկական նախնականութիւն մը ունի մարդածեւ պատկերապրութիւնը, և մեծ աւապարանք մը կայ անցներու գծածելի: Հիւսուածեղէնը ծաղկածեւը, երազային կենդանակերպը, ներկայացուած են այնպիսի անգուղական վարպետութեամբ որ այդ անիրականութիւնները կարծես իրապէս գոյութիւն ունեցած ըլլային: Երբ Պարսիկը, Միջագետքին նրբութեամբ պարող, խմող, ձի հեծած եւայլն մարգակերպ կը ներկայացնէ իր յախճապակիին, քարին, պղինձին, հիւսուածեղէնին վրայ, հայ արուեստագէտը երջանիկ է իր գիծերու զմայլելի շարագրութեամբը:

Իր ըմբռնումը, հասկացողութիւնը, կարողութիւնը զարգածեւորու գծերուն իրական արժէքին մասին անուրանալի է, եւ նոյն ատեն մեծ է իր վարպետութիւնը իբր արուեստագէտ: Առանց «բարոյսքներութեան», ազատութիւնը որ կը վայելէ արուեստի այս արտայայտութեան ձեւին մէջ, ան զիտակցութեամբ եւ խանդավառութեամբ կը գործածէ:

ՆՄՈՅՇ ՀԱՅ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԵՆԷՆ (Խիզանի դպրոց)

Հայ մանրանկարիչը իր նկարներուն պատկերազրական շարադրութեան մէջ աւանդապաշտ է եւ հաւատարիմ իր քանի մը դպրոցներէն մէկուն կամ միւսին: Ան չուզեր տարբերիլ իր դպրոցին աւանդութենէն: Դպրոցներուն ծագումը ինքնին՝ ժամանակի ազդեցութեան ինչիւր է եւ ոչ թէ անհատական նախընտրութեան արդիւնք: Եւ ան չի յանդգնիր անհատականութեամբ ըմբոստանալ անոր աւանդութեանց դէմ: Եւ սակայն անոր արուեստը ստրկամիտ է: Հայ

մանրանկարիչը, երբ ունի տաղանդ եւ արհեստ, միշտ կրնայ իր ինքնուրոշիւնը ցոյց տալ աւանդութեան սեղմումներուն մէջէն, եւ կ'ըլլայ որոշ չափով «ինքնատիպ»: Երբ «դպրոց» մը կրնայ գրեթէ առանց ժամանակի՝ ազգայնացնել օտար ազգեցութեան բոլոր ներշնչումները, ինչպէս որ զանազան մանրանկարչական հայ «դպրոցները» ըրած են, նոյնպէս ալ հայ անհատ մանրանկարիչ մը կրնայ իւրացնել իր սեփական ինքնատուութեամբ իր դպրոցին աւանդութիւնները: Եւ ասիկա շատ նշանակալից է ու ինքնայատուկ հայ մանրանկարիչին ու հայ մանրանկարչութեան: Իրը գիր է, սակայն գրչութիւններ գրիչներու տարբեր անհատականութիւնը ցոյց կուտան:

Հետաքրքրական է հայ մանրանկարը իր ընդմիջուած եւ ոչ ամբողջական ճարտարապետական կառուցուածքներով: Պատուհաններ կ'երեւան անպէտ կառուցուածքներու անյարմար տեղերը: Տանիքներ որոնք յաճախ ոչինչ կը ծածկեն: Վարագոյրներ որոնք ոգիներու նման պարապութեան մէջ առկախեալ են: Երկիրքներ որոնք որոշ եւ կրկնուած զարդածեւերով կը ծածկուին: Հալուածի ծալքեր որոնք բծախնդիր կերպով դժուած են առանց հազուատի ծալքի իրապաշտութեան: Ասոնք բնական է իրաւունք չունինք «խեղաթիւրանք» կոչումը տալու, ոչ ալ «սիւրբէպիզմ» են: Ես կը խորհիմ որ պարզապէս «հեռանկարի» ըմբռնման բացարձակ մերժումին արդիւնքն են: Գմբէթ մը, պատուհան մը, տանիք մը, անտարակոյս է որ չէնք մը կը ներկայացնէ, եւ արդէն այդ կը բաւէ առանց հարկ տեսնելու, որ այդ չէնքը որոշ ձեւ, խորք եւ համեմատութիւն ունենայ կամ որեւէ առնչութիւն, իրապաշտ առնչութիւն, պատկերին հետ: Ծարժումը արձանացած կերպով ցոյց կը տրուի փոխանակ բնական ցոյց տալու: Վիզ մը, ուս մը, տարապայման, անբնական, հակումով մը ցոյց կը տրուի շեշտելու համար օրինակ խոնարհութիւնը: Թեւի մը կամ ձեռքին մատներուն բնականութիւնը մարմնոյն հանդէպ կը զոհուին շեշտելու համար որ այդ թեւը, ձեռքը կամ մատները, կ'օրհնեն, կ'ազօթեն կամ կը գրեն:

Հագուստը պարզապէս բնական կարիք մը չէ այլ ճոխութեան կամ աղքատութեան նշան, վեհութեան, խոնարհութեան, պաշտօնականութեան ցուցանակ... Հոգ չէ թէ անտանելի է իր ձեւով, անհեթեթ բնական մարմնոյն համեմատութեամբ: Թագ մը ահարկու է իր ծանրութեամբ, որովհետեւ թագ մը պէտք է «ահարկու» տպաւորութիւն թողու: Երբեք իրապէս մօտէն քննած էք մեր եկեղեցիներուն շուրջառները, վականները, թագերը եւ բոլոր զգեստաւորումը որ կը դիզուին արարողապետին վրայ: Զարմանալի է որ անոնք այդ ահազին ծանրութեան տակ չեն կքիր ու փլիր: Նոյնը նաեւ մեր մանրանկարներուն մէջ: Անոնք պէտք չէ փլին, ոչ իսկ կքին, քանի որ դիրք ու պաշտօն կը ներկայացնեն, կը մարմնացնեն: Եւ եթէ շատ բան կայ ըսուելիք մանրանկարին մէջ՝ այն ատեն ահա մեծ խճողանք մը գրեթէ կ'եղծանէ սքանչելի մանրանկարը: Ասիկա անտարակոյս կը կատարուի մանրանկարիչին արուեստագիտական հասկացողութեան հակառակ, միայն անխորտակելի աւանդութեան ուժով մղուած: Պէտք է լաւ նկատի ունենանք ասոնք երբ կը գնահատենք կամ կը քննադատենք հայ մանրանկարը:

Նոյնիսկ երբ պահ մը իրեն թոյլ տրուի «ստացող»ի մը մանրա-

Մանրանկար Խիզանի դպրոցէն

Նկարը կամ մանրանկարները ներկայացնել, հայ մանրանկարիչը չի հանդգնիր ազատութեան այդ փոքր առիթը օգտագործելու եւ գոնէ զարտուղութիւն մը մտցնելու: Քիչ բացատրեամբ մանրանկարներուն միւս արտադրութիւնները հոս ալ զինք կը ստիպեն սեղմումներու, եւ այսպէս սքանչելի առիթ մը կը կորսուի: Այսուհանդերձ իգնատիոս՝ Նոր Զուղայի աւետարանին մէջ կրցեր է աշխարհիկ «ստացող» մը ու իր կիներ մեզի ներկայացնել: Նոյնը նաեւ Կիրակոսի 1330ի Աւետարանին մէջ (դարձեալ Նոր Զուղայի հաւաքման մէջ):

Թորոս Տարօնեցին ալ զմայլելի մանրանկար մը թողուցած է նոյն-
պէս ստացողներու (Ս.Ղազարի մէջ) : Ասոնք տեղական, աշխարհիկ
չունչ են մեր մանրանկարչութեան մէջ, որ զեփիւռի մը նման կուզան
կազդուրել երբ այլեւս յոգնած ենք «տնօրինական» մանրանկարներու
ընդարձակ դաշտին մէջ դեգերելէ : Ժամանակուան «տարազի» նմոյշ-
ներ ըլլալէ աւելի, շատ աւելի, կարելոր են անոնք մեր մանրանը-
կարչութեան համար :

Մեզի զլացուեր է մանրանկարեալ Խորենացի, Փաւստոս, Կո-
րին, Լաստիվերտացի կամ Արծրունի : Մեզի տրուեր է մինակ «Վարք
Աղեքսանդրի» մը մանրանկարեալ աշխարհիկ շարադրութեամբ, եւ
վերի յիշուած «ստացող»ներու մանրանկարներուն նման քանի մը
մանրանկարներ : Ասոնք մէջ կը գտնենք Հայ մարանկարչութեան մէկ
հակադիր ձեւը հանդէպ եկեղեցական մանրանկարչութեան շարադ-
րութեան : Վարք Աղեքսանդրի մանրանկարները Ս. Ղազարի վնաս-
ուած հատորին կամ իմ ձեռագրիս մէջ, անչուշտ ունին մեծ անհա-
ւասարութիւններ : Եթէ ընտրութիւն մը կատարենք անոր մանրանկար-
ներուն մէջ, եւ արդիւնքը բաղդատենք կարգ մը «ստացողներու»
ընտրուած մանրանկարներուն հետ, գարմանքով կը տեսնենք որ մեր
աշխարհիկ մանրանկարչութիւնը գիտէ ինքզինքը հարկ եղածին պէս
սանձել եւ հեռու մնալ խճողումի պարտադրանքէն : Տոյց կուտայ
ժուժկալութիւն նիւթի, ինքնատպութիւն ձեւի, եւ միշտ մերժելով
հեռանկարի իր նիւթը կը ներկայացնէ անուրանալի իրապաշտու-
թեամբ մը, թարմ ու բարձրորակ արուեստով :

Վերջապէս վերլուծենք գոյնի իր ըմբռնումը :

Սկիզբը մեր նկարչութեան գոյնը ստորադաս է գծին, մասնա-
ւորաբար մանրանկարչութեան մէջ : Գոյնը սակայն հետզհետէ իր
կարմիրի երանդներէն կը բաժնուի ու կը բարդանայ մանրանկար-
ներուն մէջ : Սակայն գոյնը դեռ փայլուն չէ եւ ոչ ալ բաղադրեալ :
Հայ մանրանկարիչին երանդապնակը հաւատարիմ է նախնական գոյ-
ներուն հարազատ արժէքին, զանոնք կը գործածէ իրենց բոլոր մաք-
րութեամբ եւ թափանցիկութեամբ : Ասիկա կուտայ թեթեւութիւն մը
իր ստեղծագործութեանը, որ հաղիւ երբեմն բաղադրեալ մութ սքո-
բուլի կամ կանանչի մը շեշտին օգտագործումին կը դիմէ : Ինչպէս
իր գիծերը նոյնպէս եւ իր գոյները բնապաշտ չեն, սակայն զուտ են :
Հետզհետէ երանդապնակը կը փոխուի : Գոյները փայլուն չեն եւ
ոչ ալ պոռոտ : Սակայն բաղադրեալը, կը սկսի գործածուիլ : Այլեւս
ջրախառն ժուժկալութեամբ չեն տարածուիր մանրանկարներուն մէջ,
այլ կ'երեւին շեշտաւորեալ. հետզհետէ մանրանկարը կ'իտուած մը
կ'ըլլայ, ուր երբեմն ոսկին կը ստուերագծէ իւրացնելով բուն
ուրուագծին նախկին պաշտօնը եւ զայն գոյնի հաստ շերտերուն տակ
զարձնելով անտեսանելի :

Ժամանակին հետ գոյնը կը պայծառանայ, ոսկին կ'առատանայ,
գոյն ու ոսկի իրարու հետ կը մրցին փայլի մէջ : Մանրանկարը իրա-
պէս կը «գարնուի» տեսողութեանը, երբեմն այնքան ուժգին որ
ան կը կորսնցնէ իր հաւասարակչութիւնը, եւ մանրանկարին
շողոզանքէն կը շմորիս : Ժամանակի կը կարօտիս ձեւ ու կերպ,
նոյնիսկ գոյն զատորոշելու ոսկիի ու պայծառ գոյներու խճողանքէն :
Այլեւս չկայ վեհ ու հանդարտ տպաւորութիւնը հին պարզագիծ ու
պարզագոյն մանրանկարներուն : Մանրանկարը այլեւս իր բոլոր գոյ-

ներով եւ ոսկիով խլացուցիչ կերպով կը պրուայ, տեսողութեանդ հասկացողութիւնը կը շփոթէ: Բայց կրնաս պահ մը զմայլիլ բոլոր այդ պերճանքին վրայ, եւ շանդարդառնալ որ արուեստը կորսուեր է կամ կորսուելու մօտ:

Գոյնի, գծի ստեղծագործութեան ճաշակին տեղ այլեւս միայն յունատանջ մանրակրկիտ արհեստ գործադրուած է, դարմանալի յամառութեամբ մը եւ տանջալից կերպով մազի մը հաստութեամբ գոյն ու ոսկի իրարու քով գետեղուած են, այնպէս ինչպէս ընտիր գոհարագործ մը ոսկին պիտի ընդելուզեր թանկազին ու գեղատեսիլ քարերու հետ:

Գնահատելի է ոչ միայն այս յամառ աշխատանքը, այլ նաեւ զմայլելի շարադրութիւնը: Նոյնը ըսած եմ Նոր Զուլայի վանքին որմնանակարներուն մասին, կամ Ժէ. դարու մեր շատ մը աստուածաշունչներուն մասին, թէ եւ օտար ազդեցութենէ եկամուտ եւ գեռ չմարտուած: Անտառակոյս գծերուն մէջ չէ մեծութիւնը այլ գծուածին մէջ:

Հայ մանրանկարիչը, դարձեալ, ցոյց կուտայ գոյներու հայունակութիւն մը: Լիովին կը տարբերի իր շուրջի արուեստներէն իր գոյներուն մէջ, եւ ունի ինքնատպութիւն մը որ զինքը հեշտութեամբ կը զանազանէ ուրիշներէն: Ան կը նախընտրէ հարազատ գոյնը բազադրեալ գոյնին, երբ մանաւանդ գունախառնումի բարդութեանց տէր է եւ կրնայ խառնուրդը իր ցանկութեան հպատակեցնել ամենանուրբ երանգներով:

Ուրեմն հայ մանրանկարչութիւնը իր ամբողջութեան մէջ ունի բոլորովին ազգային արուեստի ըմբռնում՝ հանդէպ մարդաձեւի, իրապաշտութեան, գծի եւ գոյնի: Ան հիմնովին կը տարբերի իր յարաբերած բոլոր արուեստներէն ու արհեստներէն, թէ եւ ցարդ հարկ եղածին պէս չէ գնահատուած իր ինքնուրոյնութեան համար: Երեւութական նմանութիւնները եւ առ այդ կատարուած բազադատութիւնները չեն կրնար արգիլել, որ երեսային խաւէն աւելի վար թափանցենք եւ փնտոենք բուն հայ շեշտը, որով հայ մանրանկարիչը ներշնչուած է, մղուած եւ ստեղծագործած, առանց իր շուրջի արուեստները կապկելու: Ուսումնասիրութեան աշխատանքին հետ կենսական է որ փնտոենք ու գտնենք հայ մանրանկարիչին ու մանրանկարչութեան հոգին եւ իր ընդգրկած արուեստի փիլիսոփայութիւնը իր բոլոր գաղտնաթաքոյց գեղեցկութեամբ եւ վեհութեամբ:

Յ. Ք.

Լ ԿՏԻ ԵՒ Ս ՐԻԿԱՅ

Հայերէն լկտի բառին ստուգաբանութիւնը, զոր Պ. Ժորժ Տիւմեզիլ, այժմ հնդեւրոպական քաղաքակրթութեան բրոֆեսէօր Գոլէֆ տը Ֆրանսէի մէջ, հրատարակած է 1938ին, (1) տեսական բացատրութիւններէ լաւագոյն կերպով ցոյց կուտայ թէ ինչպէս լեզուաբանութիւնը կրնայ նպաստել հնագոյն ընկերութեանց ընկերային եւ բարոյական ըմբռնումներուն լուսաբանութեան:

Պ. Տիւմեզիլի յօդուածին ամբողջական թարգմանութիւնը կարելի եւ նոյն իսկ անհրաժեշտ չըլլալով, ստորեւ կը ներկայացնեմ անոր բովանդակութիւնը, ամփոփելով զուտ մասնազիտական մասերը եւ թեթեւօրէն ընդլայնելով զայն ուր որ հարկ է:

Դասական հայերէնը «մանկամարդ» (jeune) առարկայական ծանօթութիւնը (notion), զանազան երանգներով, կ'արտայայտէ մատաղ, մանուկ, պատանի, երիտասարդ բառերով (2): Կը թուի ուրեմն թէ, ինչպէս յունարէնը, հայերէնն ալ չէ պահած հնդեւրոպական *y(u)w-en- բառը, որ «երիտասարդ» կը նշանակէ:

Բայց Յորի գրքին այն գմայլելի եւ յուզիչ գլուխին մէջ (ԻԴ), ուր նկարագրուած են հեղինակին օրով գործուած անարդարութիւնները եւ այն դժուարութիւնները որոնց կը բախի հարստահարուած հայրը կերակրելու համար մատաղածինները, հայերէնը, համար 5, կ'ըսէ. «Քաղցրացաւ ֆինգա հաց ընդ լկտիս», ուր լկտի կը համապատասխանէ յունարէն neōteros («երիտասարդ») բառին, ինչպէս դիտած են նաեւ Հայկազեան Բառգիրքին հեղինակները:

1) Georges Dumézil, "Le plus vieux nom arménien du « jeune homme »", (Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, XXXIX, 2 (N° 116), 1938, p. 185-193.).

2) Մատաղ, «տղայ» նշանակութեամբ, Եւագր Պոնտացիի մէջ: Մանուկ բնիկ հայբառ մըն է՝ կազմուած ման «մանր, փոքր» արմատէն՝ ուկ մասնիկով: Մինչև ժԸ-դարուն կէտերը «մանուկ» գործածուած է «երիտասարդ» իմաստով, (տես Journal Asiatique, 1919, p. 565): Երիտասարդ պահլաերէնէ փոխառեալ բառ մըն է *rêtsard E. Benveniste, Revue des Etudes arméniennes. X, 84:

Ըստ Հիւպըմանի, Armenische Grammatik, 184, * rêtsarsard: Այս բառին երկրորդ մասը (սարդ տարի) կը գտնուի Նաւա-սարդ եւ աւ-սարդ բառերուն մէջ ալ: Մատաղ եւ պատանի բառերուն սնու-

Հայերէնի մէջ լկտի բառը հոս գործածուած է իր հնագոյն առումով եւ իբրեւ առարկայական որակում, առանց ամենադոյզն անպաստ երանգի, ինչպէս որ անարգական երանգէ գերծ են յունարէն *neôteros* եւ լատիներէն *liberi* : Լկտի բառին այս հին առումը մասնաւորաբար ուշադրաւ է, որովհետեւ Աստուածաշունչին թարգմանութեան մէջ ուրիշ տեղեր այս բառը գործածուած է զգացական առումով մը՝ լիբբ, անպարկեշտ, անառակ, եւն. իմաստով, զոր կը պահէ մինչեւ այսօր եւ որ մարդկային վարմունքի մը բարոյական գնահատութիւն կ'արտայայտէ : (3)

Դիւրաւ կրնայ բացատրուել թէ ինչպէս լկտի բառին «երիտասարդ» իմաստը փոխուած է «անառակ»ի, «լիբբ»ի, մինչ հակառակը անըմբռնելի է : Հետեւաբար, Յորի գիրքին վերոյիշեալ համարին մէջ լկտի բառին իմաստը անտարակոյս անոր սկզբնական իմաստն է («երիտասարդ»), որ կը բացատրէ միւսները, մինչ միւսները զայն չեն կրնար մեկնել : Լկտիէն ածանցուած են, հեղինակներուն ճաշակին համաձայն, լկտիմ, լկտեմամ, լկտամ կամ լկտանամ եւ լկտութիւն, որ Առակաց Գիրքին մէջ (ԺԸ, 24) կը յատկանշէ սեռային դատապարտելի արարք մը :

Բառին կազմութիւնը որոշ է : Հայերէնի մէջ -ուտ եւ -ուտ յետագիրը մասնիկներով գոյական անուններէ կը կազմուին ածականներ, ինչպէս քարէն քար-ուտ, քար-ուտ : Այս ածականներուն կըցուելով -ի յետագիրը մասնիկը, -ուտ կ'ըլլայ, -տի եւ -ուտ՝ ուտ-ի, համարժէք իմաստով, բայց վերջին ձեւը աւելի գործածական է : Այս երկու յետագրութեանց պաշտօին է . ա) կազմել ածականներ՝ գոյականներէ եւ ածականներէ, եւ բ) կազմել քանի մը հաւաքական անուններ, ինչպէս ոսկրէն (ուրկէ՝ ոսկր-ուտ) ոսկր-ուտ-ի : Դասական հայերէնին մէջ -ուտ-ի աւելի յաճախադէպ է քան -տ-ի, որ նոյնիսկ կը գրուի միայն մէկ բառի մանկ-տ-իի («մանուկներ») մէջ՝ կազմուած մանկ-ուտ («մանկական») ածականէն :

գարանութիւնը յայտնի չէ : Առաջինը համեմատուած է հին պաւերէն *mladu*, եւն, բաւերուն հետ, իսկ վերջինը պահլաւերէնէ փոխառեալ բառի մը երեւոյթը ունի :

3) «Քաղցրացաւ... հաց ընդ լկտիս» վուլգատայի մէջ քարգմանուած է *praeparant panem liberis*, Հին Կտակարանին աշխարհաբար քարգմանութեանց մէջ՝ «աղոցը հաց (կուտայ)» (ըԶ-միւսնիա 1851, Կ. Պոլիս 1877 եւ Նիւ Յորք 1917), իսկ Պայսլ Հաւագի գրաբար հրատարակութեան մէջ, ուր հայերէնի քարգմանութեան տարբերութիւնները յօթանասնից քարգմանութեան եւ երբայական բնագիրէն նշանակուած են էջերուն ստորոտը՝ «տայ... հաց վասն մանկանց» :

Zadoc Kahn, Renan ի, Montetի փրանսերէն քարգմանութիւններուն մէջ *լկտի*ին համապատասխան բառն է *enfant* :

Երբայական բնագիրը աղաւաղուած է եւ բաւական տարբեր յունարէնէն : Աւելի մանրամասնութեանց համար տես *E. Dhorme*, *Le Livre de Job* (Paris 1926), p. 325 et note 5, *La Bible du Centenaire*, III, p. 246 et notes.

Միջին հայերէնի մէջ, առանձին (-կէն ետք) կամ վը-տ-ի բարդ յետադրութեան մէջ (-կով կամ առանց -կի), -տ-ի կը կազմէ քանի մը ուրիշ հաւաքական անուններ, որոնցմէ ոմանք պահուած են բառարաններուն մէջ (թերեւս գոյութիւն ունեցած ըլլան նոյնիսկ հին ատեն, դասական շրջանին, ծակ-տ-ի «ծակեր», երկ-տ-ի «երկու»)։ Մեծագոյն մասը, ինչպէս արդէն մանկ-տ-ի, հաւաքական անուններ են որոնցմով կը յորջորչուին մարդկային էակներու դասակարգեր՝ հակադրաբար ուրիշ դասակարգերու, ինչպէս այրկ-տ-ի «այրեր», կնկ-տ-ի «կիներ», քուր-վը-տ-ի «քոյրեր» տիր-վը-տ-ի «տէրեր», եւն. : Այս մասնաւոր հանգամանքը կը հաստատէ թէ լկ-տ-ի սկզբնական շրջանին ունեցած է «դասակարգային» իմաստ մը, նոյնիսկ այն զոր ունի Յորի ԻԴ, 5ին մէջ, այսինքն «երիտասարդ», աւելի ճիշտ՝ «կրտսեր» (junior), հակադրաբար աւագի, «երէց»ի (senior) :

Լկտի բառին վերլուծումը լրացնելու համար անհրաժեշտ է քննել զբացի բառ մը՝ լկ-ն-իմ, որ սովորաբար կը նշանակէ «լըբանալ, լվիլը ըլլալ, լըբարար յանդգնել»։ Այս բառը Աստուածաշունչին հայերէն թարգմանութեան մէջ միայն մէկ անգամ գործածուած է. («Ընդէ՞ր լկնեցան աչք քո», Յոր, ԺԵ, 12) եւ այդտեղ «արհամարհոտ հպարտութեան» կամ «անպատկառութեան» վրայ գրուած է շեշտը առաւելապէս։ Աճառեան Արմատական Բառարան, նոյն բառին տակ, կը յիշէ այս բառին հին մէկ առումը՝ յարակիլ («ապա ի Դարանադեաց գաւառ լկնեալ յարակեցաւ Մուշեղն, Փաւստոս, Ե. ա.»)։ Լկն-ուք-իւն բացարձակապէս հոմանիշ է լկտ-ուք-իւնին, (հմտ. արանց լկտութիւն եւ կանանց լկնութիւն. Յովհ. Մանդակունի, ըստ Հայկազեան Բառարանին) :

Լկն-իմի կազմութիւնը այնքան յստակ է որքան լկ-տ-իինը։ Այս բառը կրնայ ծագած ըլլալ գործածութենէ դադրած լկին կամ լկուն գոյական կամ ածական անունէն, ինչպէս դեղն-իմ, քրտն-իմ, հաւան-իմ ծագած են դեղին, քիթուն եւ հաւան բառերէն։ Արդ, լկ-ին այն ձեւն է որուն պէտք է յանգի հնդեւր. *y(u)w-en-ը :

Թէ հնդեւրոպական այն բարդ հնչիւնը, որ այստեղ γ տառով ներկայացուած է, հայերէնի մէջ կը յանգի «լ»ի, կը հաստատուի միակ բայց անտարակուսելի օրինակով մը։

Հայերէն լուծ կը սերի հնդեւրոպական * yu-go- էն։

Արդ, հայերէնի յատուկ հնչարանական օրէնքներու համաձայն, *lw- կը յանգի lk- ի, ինչպէս *dωδէն երկու։

Այսպէս ուրեմն լկին ածականը, որուն գոյութիւնը կը հետեւի լկն-իմ ածանցէն՝ հոմանիշ լկտ-իմի ոչ միայն իմաստով համարժէք է լկ-տ-իին (Յորի մէջ, ԻԴ, 5, գործածուած իմաստով, հմտ. յունարէն νεότερος, եւ զգացական առումով ալ, հմտ. յուն. νεανίσκος), այլ եւ հնչարանական տեսակէտով կը համապատասխանէ հնդեւրոպական *y(u)w-en-ին։ Իսկ լկն-իմ համեմատելի է լատին. iuuen-or ին հետ («երիտասարդի վարմունք ունենալ»)։

Էմիլ Պենվենիսը ցոյց տուած է որ *y(u)w-en- ածանցուած է

*you-, *yu- «կենսական ոյժ» բառերէն (4) : Հայերէն լկ-ուտ զոր ենթադրել կուտայ լկ-տ-ի, լկ-իմին հետ, զոր ենթադրել կուտայ լկ-մ-իմ անշուշտ ածականային ուրիշ ածանց մըն է *y(u)w- էն, բնիկ հայերէն յետադրութեամբ մը : (5)

Լկնիմ եւ լկտիմ բառերուն իմաստը, ինչպէս նաեւ լկտի բառին իմաստափոխութիւնը (ի սկզբան երիտասարդ, յետոյ՝ անառակ, լիրբ, անպարկեշտ, եւն.) ցոյց կուտան թէ հայերէն լկիմը, նոյնիսկ աւելի շեշտուած ու զօրաւորի առումով մը, կը պահէր հնդեւրոպական «*y(u)w-en-» ին բովանդակ զգացական արժէքը — յարձակողական, բառին բոլոր երանգներով՝ ծայրայեղօրէն առնական — ինչպէս ցոյց կուտան հնդեւրոպական «*y(u)w-en-» բառին առթիւ կատարուած նորագոյն ուսումնասիրութիւնները : *y(u)w-en-ը չէր զոհանար միայն առաւելագոյն կենսական ոյժ ունենալով, այլ դայն կը սպառէր առաւելագոյն չափով ալ (6) :

Ահաւասիկ քանի մը օրինակներ :

Ըստ հռոմէական օրէնքին, iuuenisը այն մարդն է որ ունի կուսելու ստակ աարիք մը (հմմտ. սանսկ. եւ աւես. yuvan- որոնք երբեմն «հուժկու» կամ «հերոս» կը նշանակեն) : Ըստ հռոմէական կրօնքին, լուպերկեան տօներուն (Lupercalia), որ iuuenis ներուն տօնն են, բոլոն «առաքինութիւնները» (մերկամարմին Լուպերկեաններուն վայրենի վազքով, բոլոր կիներուն արգասաւորիչ մտրակահասրումով...) տարին անգամ մը տակնուվրայ կ'ընեն օրինական կենցաղին չափաւոր «առաքինութիւնները» :

Արքայական միթոսներուն մէջ, Հոմուլոս, որ տիպարն է «կրտսեր»ներուն, հիմնադիրը Լուպերկեան տօներուն, ժողովարարը Լատիոմի կուուասէր երիտասարդներուն, սպանիչը իր եղբօր, առեւանդիչը Սաբինաներուն, կուուագան եւ մարտասէր, կը կազմէ հակապատկերը «աւազ»ին, «երէց»ին, այսինքն Նումայի՝ խաղաղասէր օրէնսդիրին, խտտաբարոյ Ֆրամիններուն (քուրմեր), ճշտապահ վոնքիֆեֆաներուն (քահանաներ) եւ զգաստ ու համեստ վեստեան կոյսերուն հիմնադիրին :

Իր առաջին գործը կ'ըլլար լուծել celeres ներու (արագընթացներ) խումբը որ կը շրջապատէր Հոմուլոսը (Պլուտարքոս, Նումա, 109), կարծես ազգանշանը տալու համար թէ gravitasի (ծանրախոհութ.) եւ tranquillitas ի (հանգարտաբարոյութեան) բարոյական մը պիտի հաւասարակուէր celeritas ի (երագութիւն) եւ impetus ի (խոյանքի) միութիւնը :

Իրլանտայի մէջ oc (of) «երիտասարդ» բառին սովորական իմաստն է «ռազմիկ» : Հեթանոս Իրլանտացի ռազմիկներուն initiation ին երկար պատմութեան մէջ, որ պատմուած է վիպունակ ձեւով մը, կ'ընդնշմարուին «երիտասարդ առնականութեան» այն միեւնոյն ըմբռնումները որ գոյութիւն ունէին Հռոմի մէջ. mac (մաֆ)ը (ան-

4) E. Benveniste, « Expression indo-européenne de l'éternité », BSL, XXXVIII, p. 103-112.

5) Պ. Ժ. Տիւմեզի կը մերժէ Ն. Արոնցի ստուգաբանութիւնը յունարէն lagnos ին (Mélanges Boisacq, 1937, p. 119), քարգմանուած Սիւն, 1938, էջ 316) :

6) E. Benveniste, art. cit., Georges Dumézil, « Jeunesse, éternité, aube » (Annales d'histoire économique et sociale, N° 52, 31-7-1938, p. 289-301).

գէն մանչ) of (երիտասարդ, մարդ, վիր) ըլլալու համար նախ կը ստանայ գէնքեր, ապա կը ջանայ կատարել եւ կը կատարէ կարգ մը արիւնյալի «առաջին սիրագործութիւններ», որոնցմէ կը վերադառնայ մոլեգին, գերազըգիւ, ապերասան: Ամէնուն համար վտանգաւոր այս պահուն, initiateur արքան կը հրամայէ անոր ներկայացնել մօրէ մէջ (բառ առ բառ «կարմիր-մերկ») հարիւր յիսուն կին: Բնագրին մէջ ըստած է որ հերոսը գլուխը անդին կը դարձնէ մերկամարմին կիները չտեսնելու համար, բայց իրականութեան մէջ սեռային փորձը — կամ վարձատրութիւնը — որ այսպէս կը պսակէր ռազմական անակախութեան փորձը, բոլորովին տարբեր ընդունելութեան մը կ'արժանանար: (Յիշեցէք յունական Հերակլէսը, գերագանցօրէն «հզօր մարդ»ը, որ Աթէնքի եւ Դորիացոց մէջ ալ, կը նախագահէր երիտասարդներուն անակախ initiation ին: Իր սիրագործութիւնները, սեռային անտակախութիւնները նուազ համբաււոր չէին քան իր հերոսական աշխատանքները:)

Հին տեւտոնական կամ գերմանիկ աշխարհին մէջ ալ երիտասարդներ կ'անձնաւորէին մարտական ու սեռային ոյժը: Տակիրտոս (Գերմանիա, 31) կը խօսի տեւտոնական ցեղախումբի մը (7) երիտասարդներուն վայրագ սովորութեանց եւ ծայրայեղ, ամէն չափ ու սահման գլոզ անցնող առանձնաշնորհներուն մասին: Սկանաինաւեան սակայի մը մէջ երկու անձնաւորութիւններ կ'ամուսնանան, տուն տեղ կ'ըլլան, «կը կարգուին» (8), կ'ամուսնանան իրենց հասուն տարիքին, իրենց «երիտասարդութեան ատեն ոչ միայն վիքիկներ ալ եւ berserkr ներ (յաճախ համարժէք գաղափարներ) ըլլալէ ետք՝ Berserkr ներ (bèr «արջ», serk «մորթ»՝ berserkr՝ կը նշանակէ «երիտասարդ մը որ մոլեկան անասունի մը (արջ) կրնայ փոխուի») ռազմիկներ են որոնց նկարագիրը մասամբ անասնական է, որոնք անասնական ոյժ եւ մոլեգնութիւն ունին, անասնական տագնապներ կը կրեն եւ, ըստ դիպուածի, անասունի կերպարանք կ'առնեն: Ասոնք այնքան կործանարար են «նստակայ» բարեկամին որքան թըշնամիին եւ այնքան քիչ կը յարգեն տնտեսական բարոյականը որքան սեռային բարոյականը:

Վերջապէս, դանիացի միջնադարեան հեղինակ Սաքսօ Կրամմաթիքոս ալ կը պատմէ Ֆրոթօ առասպելական արքային երիտասարդ ռազմիկներուն սեռային անկարգութիւնները, մասնաւորապէս այն բացարձակ իրաւունքը զոր ունէին բոլոր երիտասարդ աղջիկներուն կուսութեանը վրայ, անոնց ամուսնութեանէն առաջ, ինչպէս նաեւ այն սանձարձակ ազատութիւնը, որով կը վարուէին ամուսնացած կիներու հետ իսկ:

Լատին, կելտական եւ տեւտոնեան ժողովուրդներուն պատմութեան քաղուած այս իրողութեանց համաձայնութիւնը — կարելի է ուրիշ բազմաթիւ օրինակներ ալ յիշել — ցոյց կուտան թէ «երիտասարդ»ին (* γ(u)w-en-) ըմբռնումն ու կենցաղը աւելի հովուերգա-

7) Chatti.

(8) Հայերէն կարգուիլ, որ ժողովրդական բարբառին մէջ «ամուսնանալ» բառին հոմանիչն է, արդեօք չի՞ նշանակեր անկարգ, այսինքն ապօրինի սեռային յարաբերութիւններէ օրինաւոր սեռային յարաբերութեանց անցնիլ: «Կարգուիլ»ին սովորական մեկնաբանութիւնն է ամուսնական կարգ ստանալ:

կան չէին Հնդեւրոպացիներուն քան այն ժողովուրդներուն մէջ որոնք այսօր կը գտնուին քաղաքակրթական համանման մակարդակի մը վրայ:

Հայաստանի մէջ ալ *լիւիւր նման կենցաղ մը կը վարէր անշուշտ: Այն օրը որ հայերէնը «մանկամարդ-ծեր» առարկայական հակադրութիւնը արտայայտող զոյգին մէջ առաջին գաղափարը սկսած է արտայայտել զլիւսաւորաբար երիտասարդ բառով, *լիւն բառին ընտանիքը այլեւս միայն պահած պէտք է ըլլայ իր զգացական առումը եւ լիւն-իւմ նշանակած պէտք է ըլլայ «կռուազան եմ, յարձակողական եմ, եւ անտարբեր՝ սեռային արգելքներուն (քսպու), այսինքն, քրիստոնէական ըմբռնումով, «անպատկառ, անամօթ, անառակ, եւն. եմ»:

Լիւտի եւ լիւն-իւմ բառերուն իմաստաբանական հոլովոյթը, *լիւն-ին վտարումն իսկ լեզուէն անշուշտ հետեւանքն են հեթանոսական եւ քրիստոնէական բարոյականներուն պայքարին, որուն աղօտ հետքերը կը նշմարուին քրիստոնէութեան առաջին շրջանին վերաբերեալ հայկական ականդութիւններէն ոմանց մէջ: Ամէնէն յատկանշականն է Գրիգոր Լուսաւորիչի թողնորդիներուն եւ Յուսիկ կաթողիկոսի երկուորեակներուն՝ Պապի եւ Աթանազենէսի ականդութիւնը: Փաւստոս կը պատմէ թէ Յուսիկի մահէն ետք թագաւորն ու իշխանները անոր արժանի յաջորդ մը կը փնտռէին, որովհետեւ անոր երկու զաւակները՝ Պապ եւ Աթանազենէս փանաչէին ստահակի եւ անխրատի (Գ., 13), ուստի կաթողիկոս կը նշանակուի ասորի Դանիէլ եպիսկոպոսը, բայց Տիրան թագաւոր զայն խեղդամահ ընել կուտայ: Այն ատեն կ'որոշուի բռնի կրօնական կարգ տալ Պապի ու Աթանազենէսի, որոնք սարկաւազ կը ձեռնադրուին: Բայց երկու երիտասարդները սարկաւազութիւնը կը թողուն եւ զինուորական ասպարէզը կ'ընտրեն, ինչ որ գայթակղութիւն կը պատճառէ քրիստոնեայ պատմիչին («որոց հարեալք գաւանդն հոգեւորն պատուի, անձամբ գանձինս իւրեանց խոտորարար՝ յարուեստն զինուորութեանն զինեցան»: Գ., 15): Պապ եւ Աթանազենէս զինուորականութիւնը նախընտրելով կրօնաւորութենէն որ իրենց խոտելի էր, կ'ամուսնանան թագաւորին քոյրերուն հետ եւ մերժեցին գանձինս իւրեանց ի ժառանգութեան Աստուծոյ: Ապա կը վարեն անառակ կեանք մը (տ. Փաւստոս, Գ., 19), կը տեղաւորուին Արտաշատի եկեղեցիին՝ Հայաստանի առաջին եկեղեցիին մէջ, զոր իրենց հաւը՝ Գրիգոր Լուսաւորիչ հիմնած էր, կը գինովնան, կը ծաղրեն Աստուծոյ տաճարը, կը մտնեն եպիսկոպոսարանը, գինարուը կը կատարեն ընդ բոգօֆ, վարակաւօֆ եւ գուսաւօֆ եւ կառակօֆ, գուրք եւ գնուիրեալ տեղօֆն փամախեալ կոխան առնէին (Գ., 19) մինչեւ որ երկուքն ալ շանթաւար կ'սպաննուին խնձոյքի մը միջոցին (Որրենացի, Գ., 16: Ըստ Փաւստոսի, Գ., 19, հրեշտակ մը կ'սպաննէ զանոնք):

Լուսաւորիչի սերունդին մէջ իսկ պատահած այս դէպքը ցոյց կուտայ թէ հեթանոսական շրջանին հայ երիտասարդն ալ կը վարէր այնպիսի կենցաղ մը որուն օրինակները տեսանք Հնդեւրոպական ուրիշ ժողովուրդներու եւ նոյնիսկ քրիստոնեայ հայ ժողովուրդին մէջ:

**

Պ. Ժորժ Տիւմեզիլի այս տեսութիւնը կը հաստատէ հայերէն սրիկայ բառը, որուն սկզբնական իմաստը եղած է «ոգովիկ», ինչպէս էր ենթադրական *լիւն-իւմ կամ *լիւն-ուտը եւ որ յետոյ ստացած է

«լիրբ, անպատկառ, անամօթ, անբարոյական» իմաստները:

Հայկազեան Բառարանը «սրիկայ»ն սահմանած է «աւազակ սուսերաւոր, ոյր կայ սուր, կամ որ ի զուր կայ. այն է դատարկապորտ, սինլբոր», Աճառեան (Արմատական Բառարան, «սրիկայ» բառին տակ)՝ «գող – աւազակ մարդ», իսկ Ս. Մալխասեան (Բացատրական Բառարան, Դ., 278)՝ (սրով) զինուած աւազակ:

Աստուածաշունչին հայերէն թարգմանութեան մէջ, սրիկայ երկու անգամ միայն գործածուած է, Դատ. Թ., 4 եւ ԺԱ., 3, ուր կը համապատասխանէ յունարէն kenos «սին, դատարկ» բառին: Հայկազեան Բառարանին հեղինակները սրիկայն կազմուած համարելով աւր բառէն եւ հիմնուելով համապատասխան յունարէն բառին իմաստին վրայ, զայն փոխադարձաբար մեկնած են «ոյր կայ սուր» եւ «որ ի զուր կայ, դատարկապորտ, սինլբոր» (9): Ս. Մալխասեան, իր կարգին, համադրած ըլլալ կ'երեւայ Հայկազեան Բառարանին եւ Աճառեանի սահմանումները:

Արդ, եթէ ուշադրութեամբ քննուի Դատ. Թ. 4ի եւ ԺԱ. 3ի մէջ սրիկային պաշտօնը, կը տեսնուի որ սրիկայ կը նշանակէ «կոռուելու ընդունակ մարդ» կամ, ուրիշ խօսքով, «ռազմիկ»:

Արգարեւ, առաջին վկայութեան մէջ, Աբիմելեք «արս սրիկայս եւ զարիւրեցուցիչս» կը վարձէ, որոնք իրեն ընկերանայով կ'երթան Եփրայի մէջ անոր հօրը տունը, ուր Աբիմելեք իր եօթնասուն եղբայրները կ'սպաննէ մէկ քարի վրայ: Թէեւ այս պատմութեան ընթացումը այն առաջին սպաւորութիւնը կը թողու որ Աբիմելեք առանձինն սպաննած է եօթնասուն հոգին, որոնք զառամեալ եւ անկար ծերունիներ չէին, սակայն անշուշտ հաւատալի չէ որ իր եօթնասուն եղբայրները, առանց ոեւէ զիմադրութիւն ցոյց տալու, կրաւորականօրէն իրենց կարգին սպասած ըլլան որ Աբիմելեք զիրենք սպաննէ յաջորդաբար: Եթէ Աբիմելեք իրեն հետ «արս սրիկայս եւ զարիւրեցուցիչս» տանէր կանխատեսելի եւ անխուսափելի զիմադրութեան եւ կոիւին, ինչպէս նաեւ նախճիրին ատեն իրեն զործարկիցներ ունենալու համար է: «Սրիկայ»ները, հետեւաբար, «կոռուող մարդիկ» էին:

Սրիկայ բառը նոյն իմաստը ունի Դատ. ԺԱ. 3ին մէջ ալ: Գաղաղացի Յեփթայէ իր եղբայրներուն կողմէ ժառանգազուրկ կ'ըլլայ, որովհետեւ պոռնկորդի է: Յեփթայէ կը փախչի Տովբ երկիրը, ուր իրեն կը միանան «արք սրիկայք»: Ժամանակ մը ետք, Ամոնացիները կը պատերազմին Իսրայելացիներուն հետ: Այն ատեն Գաղաղի ծերերը կ'երթան Յեփթայէն կը դառնեն եւ անոր կ'առաջարկեն որ իրենց զօրավար ըլլայ եւ պատերազմի Ամոնացիներուն հետ: Ծերերուն առաջարկը անբացատրելի պիտի ըլլար եթէ Յեփթայէի «սրիկայ այրերը» «ռազմիկ»ներ չըլլային:

Թէ սրիկայ սկզբնաբար կը նշանակէր «ռազմիկ, զինուոր» կը հաստատուի մեր մատենագրութեան մէջ իր քանի մը ուրիշ զործածութիւններով ալ:

Այսպէս, Խորենացի, պարզելով Վաղարշակի կողմէ նախարա-

(9) Սրիկային համեմատութիւնը լատ. սիկարիոս-ին հետ համոզիչ չէ բնաւ: Սիկարիոս հայերէն Աստուածաշունչին մէջ (Գործք Առաք., ԻԱ., 38) թարգմանուած է սիկարեան («արս սիկարեանս»): Իմաստի տեսակէտով ալ սիկարեանը կապ չունի սրիկային հետ:

րութեանց կազմակերպութիւնը, կը գրէ. «Իսկ զՄոկացիին ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ իւրեաւ սրիկայս բազումս՝ նախաբարութիւն հաստատէ (Բ., 8, — եւ ոչ 7, ինչպէս Հայկազեան Բառարանին եւ Աճառեանի մէջ) («Իսկ՝ Մոկէի մէջ գտնելով նոյն գաւառէն մարդ մը, որ իր հրամանին տակ բազմաթիւ սրիկաներ ունէր, նախարարութիւն կը հաստատէ»):

Ս. Մալխասեան, Նորենացիի Հայոց Պատմութեան աշխարհաբար թարգմանութեան (Երեւան, 1940) ծանօթագրութեանց մէջ (էջ 287, ծան. 132), կ'ըսէ. «Բնագրում՝ «սրիկայս բազումս»: Սրիկայ բառը բառարանները բացատրում են իբրեւ սուր կրող, աւազակ, գող աւազակ, դատարկապորտ: Այսպէս էլ թարգմանում են. — Էմին՝ ... (ուսերէն)», Ստեփանէ՝ «չատ սրիկաներ»: Մենք էլ պահպանեցինք այս բառը, թէպէտ եւ կասկածում ենք ճշտութեան մասին:»

Ակնբերեւ է որ Ս. Մալխասեանի կասկածը կը վերաբերի սրիկայ բառին մեր բառարաններուն մէջ սովորաբար տրուած իմաստին, որ կը կարօտի վերաքննութեան՝ լկտիին լեզուաբանական, պատմական եւ ընկերային վերլուծումներուն սփռած լոյսին տակ:

Եթէ Աստուածաշունչին հայերէն թարգմանութեան մէջ սրիկայ կը համապատասխանէ յունարէն «դատարկապորտ» լբառին, իմաստով շատ աւելի մօտ է «ռազմիկ»ին քան «պարապ պտտող մարդ»-ուն, եթէ նոյն իսկ «ռազմիկ» չնշանակէ պարզապէս: Սակայն Նորենացիի վերոյիշեալ տողերուն մէջ սրիկայ յայտօրէն ունի «ռազմիկ» իմաստ, որովհետեւ մէկը «նախարար», այսինքն աւատական (փէռտալ) իշխան չէր կրնար կարգուիլ իր հրամանին տակ «բազմութիւ դատարկապորտներ» կամ «լպիրը, անպատկառ, եւն. մարդիկ» ունենալուն համար: Նախարարը պարտաւոր էր թագաւորին օգնել զինուորական ոյժով, որով նախարար կարգուելուն համար անհրաժեշտ էր որ իր հրամանին տակ ռազմիկներ ունենար: Վաղարշակ Մոկացիին նախարար կարգած էր, որովհետեւ իր հրամանին տակ «բազմութիւ սրիկաներ», այսինքն «ռազմիկներ» ունէր:

Նորենացիին մէջ սրիկայ բառին այս իմաստը կը հաստատուի նաև ուրիշ վկայութեամբ մը, որ անառարկելի փաստ մըն է այս բառին հնագոյն իմաստին:

Հ. Ղուկաս Ինճիճեան (Հնախօսութիւն Հայաստանեայց, Բ., 260) կը գրէ. «Առ Յովհաննու կոթողիկոսի յասելն վասն Վահանայ Արծրունելոյ յաւուրս Ա. Սմբատայ. «Զօր ի գաղտնիս իմն կազմէր, սրիկայս պատրաստէր, աղեղնաւորս, շերտաւորս, սուսերաւորս, վահանաւորս, կորովիս գէնս շարժեալ:» (10): Այստեղ ալ անառարկելի կերպով սրիկայ կը նշանակէ «ռազմիկ, զինուոր» եւ նոյն իսկ նշանակութեամբ բառերուն դարերու ընթացքին «լիբբ, անպատկառ, ո'չ թէ «անկանոն զինուոր», այլ «մարզուած զինուոր»: (11):

Սկզբնաբար «երխտասարդ, կռուելու ընդունակ մարդ, ռազմիկ»

(10) Յովհաննէս կաթողիկոսի Պատմութեան մէջ չյաջողեցայ գտնել այս տողերը, սակայն Ինճիճեանի վկայութիւնը կարելի չէ կասկածի ենթարկել:

Յովհաննէս կաթողիկոսի մէջ, ուրիշ տեղ մը (էջ 321-322, հր. Երուսաղէմի) սրիկայ գործածուած է աւազակ բառին հետ («Եւ ապա խառն ընդ նոսին եւս աւազակք եւ սրիկայք ելին ի մարտս ընդ երկրի մերուն») եւ «դատարկապորտ» ի իմաստը ունենալ կը թուի:

անբարոյական» իմաստը ստացած ըլլալը կը բացատրուի «ռազմիկ»ին կենցաղով, հնազոյն ընկերութիւններէն գրեթէ մինչեւ մեր օրերը, եւ այսօր իսկ զինուորական խիստ կարգապահութեան շնորհիւ է միայն որ «ռազմիկ»ը, «զինուոր»ը կը յարգէ ընկերային եւ տնտեսական բարոյականը այն ընկերութեան որուն կը պատկանի, սակայն ուշադրաւ է որ միայն մեր մէջ, ինչպէս դիտած է Պ. Ժորժ Տիւմեզիւ, Երիտասարդ, ռազմիկ նշանակութեամբ հնազոյն բառերը (*լիւն, *լիտի, սրիկայ) բոլորովին կորսնցուցած են իրենց նախնական իմաստը եւ զգացական առումով միայն պահուած են: Հայկական ընկերութեան մէջ «ռազմիկ»ին կենցաղը կը թուի մասնաւորաբար առարկայ եղած ըլլալ բարոյական խիստ դատաստանի մը, եւ այս՝ գրեթէ մինչեւ մեր օրերը գէթ Կովկասի մէջ: Արդարեւ «զինուորական դասակարգը համարուած էր թէ՛ մեր եւ թէ՛ չըջակայ ազգերի մէջ իբրեւ անգութ եւ անբարոյական դասակարգ... նրանք եկեղեցում կանգնում էին ջոկ տեղ եւ չէին խառնուում միւսներին հետ» (Մեքլիք-Թանգեան, Հայոց եկեղեցական իրաւունքը, Ա., 324):

Հ. Պ.

(11) Սրիկայ բառը նոյն իմաստը ունի Հ. Միքայէլ Չամչեանի հետեւեալ տողերուն մէջ. «(Ստեփանէ) մեկնեցաւ յիշխանութենէ նորա (Թորոսի). եւ ինքնազուրի լեալ՝ ժողովեաց առ ինքն արս սրիկայս. եւ գիմեաց նոքօք ի Սեաւ լեառն... եւ տիրեաց այնմ» (Պատմութիւն Հայոց, Գ., 75): Թէ Չամչեան այս բառին հանդիպած է Ստեփանէի Պատմութեան վերաբերեալ աղբիւրներուն մէջ՝ յայտնի չէ ինծի:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Հնդիկ-իրանեան ընկերութեանց (Աւետայի եւ Րիկ Վետայի) մէջ երիտասարդական կազմակերպութեանց եւ երիտասարդներուն հոգեբանութեան, մասնաւորաբար սեռային կեանքին մասին, տես Stig Wikander, Der Arische Maennerband.

2. Ներկայ գրութեան մէջ դատարկապորտ բառը գործածուած է իր արդի իմաստով:

Աստուածաշունչին հայերէն թարգմանութեան մէջ յատարկապորտ գործածուած է միայն մէկ անգամ՝ Տիտոս, Ա., 13, ուր կը համապատասխանէ յունարէն «ծոյլ կամ դանդաղ կամ անգործ (չը գործող) պորտ (փոր)» բառերուն, եւ հաւանականաբար կերտուած է յունարէնը թարգմանելու համար եւ ո՛չ թէ նախապէս գոյութիւն ունեցած է: Նոյն բառը գործածուած է նաեւ Ս. Եփրեմի Թեսաղոնիկեցոց Բ. Թուղթին մեկնութեան մէջ (Ս. Եփրեմի Մատեմագրութիւնք, Վենետիկ, 1836, Գ, 184), ուր «պարապ պտըտող մարդ»ու իմաստը ունի («դատարկապորտքն որ զհետ լինին անտեսաց՝ փոխանակ չգործիցեն եւ կերիցեն»):

Փառաթ

Թարգմանութիւն՝ Կ. ՈՒԼՈՒՊԷՅՅԵԱՆԻ (*)

ՖԱՌԻՍԹ, ՄԷՖԻՍԹՈՅԵԼԷՍ

Ա շ խ ա տ ա ս Ե ն Ե ա կ

ՖԱՌԻՍԹ. — Դո՞ւրսը կը ծեծեն, ո՞վ եկաւ նորէն տաղտուկ պատճառել:
ՄԷՖԻՍԹՕ. — Ե՛ս:

ՖԱՌԻՍԹ. — Մըտէ՛ք:

ՄԷՖԻՍԹՕ. — Հարկ է՝ միշտ երեք անգամ ինձ ազդարարել:

ՖԱՌԻՍԹ. — Տէ՛ մըտէ՛ք, մըտէ՛ք:

ՄԷՖԻՍԹՕ. — Ահա՛ ըսկըսայ քեզ սիրել արդէն.

Կը յուսամ՝ իրար մենք պիտի կըրնանք հասկնալ շատ շուտ,
Զի կու դամ վերջ տալ այդ քու ախտաժէտ սեւ նոպաներուդ,
Կու դամ որպէս քեզ ուղեկից պարման տոհմիկ սերունդէն.

Հագեր եմ կարմիր ըզդեստ ոսկեթել,
Թիկնոցըս տոկուն մետաքս դիպակէ տըւած եմ կարել,

Աքլորի փետուր գըլխարկիս վրայ,

Տե՛ս, երկար ու սուր թուր մըն ալ ձեռքիս:

Կարճ ու շատ բարի թելադրանքս է՝ իբրեւ ռահվիրայ,

Որ դուն ալ ինձ պէս փառաւոր հագուիս,

Որպէսզի՛ ազատ ամէն կապանքէ՛

Տեսնես կեանքն ի՞նչ է, ապրածդ ի՞նչ կեանք է:

ՖԱՌԻՍԹ. — Ինչ ալ որ հագուիմ, հոգիս ազատ չէ

Այս անձուկ երկրին կեանքը ապրելու յամառ տաժանքէն,

Այնքան ծեր եմ որ ա՛լ ինձ համար չեն խաղ ու տաղ ամէն,

Եւ այնքան մանուկ՝ որ պիտի գերուիմ այս կամ այն տենչէ:

Այս աշխարհն ինձի ի՞նչ է, ի՞նչ կրնայ տալ:

*) Աւարտած 1946 Յուլիսի վերջը:

ԽՄԲ. — Ուսուցչապետ Կ. Ուրուպէյեան, որ մեռաւ 1946 Օգոստոսին Հալէպ, գերմաներէնէ հայերէնի թարգմանած է, ամբողջութեամբ չափածոյ, Կէօթէի Փառութիւն: Այս աշխատանքը թանկագին կը դառնայ նախ անով՝ որ թարգմանուած է ուղղակի բնագրին վրայէն, եւ երկրորդ՝ չափածոյ է, (մեզի ծանօթ է արեւելաճայերէն չափածոյ թարգմանութիւն մը եւս, որ հաւատարիմ չէ, ոչ ալ ամբողջական): Ուրուպէյեան կը թողու կարգ մը ուրիշ ձեռագիրներ եւս, — ասիկա ճաշակ մըն է որ ցոյց կուտայ իր բժանիղբութիւնը եւ լեզուի ճարտարապետութիւնը:

«Ինքզինքըզ գըրկէ՛, ինքզինքըզ հերքէ՛.»
 Այս աշխարհն մեզի յաւիտենական այս երգը կ'երգէ,
 Որ լուռ կը հընչէ ամէն ականջի դարձեալ ու դարձեալ:
 Ու աշխարհային ամէն դըրուագէ եւ ամէն հերկէ
 Ամէն անցնող պահ այս երգը կ'երգէ:
 Ամէն գարթօնք ինձ մըղձաւանջ է լոկ, իրական տանջանք,
 Ու միշտ կը տարուիմ նոր օրըս ծագող լալու դառնագին.
 —Օրը, որ կուրծքէս ոչ իսկ մէ՛կ տենչանք
 Պիտի կատարէ մըռայլ իր անցքին.
 Օրը, որ ամէն հաճոյքի նըշմար
 Կը սըմքեցնէ եասէր, կըծու պարսաւի սաստով,
 Վայրագ կը խեղդէ ըստեղծիչ երկնումն իմ կուրծքին անմար՝
 Սա ծաղրանըկար, տըգեղցած կեանքէ բիւրաւոր փաստով:
 Ու դեռ, երբ կ'իջնէ գիշերը աշխարհ,
 Վիճակուած է ինձ խըշտեակիս վըրայ ահով երկարիլ.
 Ողաղ քուն մ'անգամ ինձ հանդիստ չի տար,
 Ձիս կը չարչարեն մըղձաւանջային երագ ու տեսիլ:
 Կուրծքիս բընակող աստուածը կըրնայ
 Ի խորոց սըրտի հոգիս փոթորկել, երկնել, ըստեղծել.
 Կը դահապալէ ան իմին բոլոր ուժերուն վըրայ,
 Բայց ան չի կըրնար դուրս ժայթքել կուրծքէս չարթիլ ու գործել:
 Այսպէս՝ ինձ համար ապրիլն է դարձեր ծանրակիր մէկ բեռ,
 Կեանքը՝ ատելի, Մահը՝ բաղձացուած հանդիստ մ'օրհնաբեր:

ՄէճԻՍԹՕ.— Մահը չէ բընաւ բարի այցելու մ'որ քեզ ըսփոփէր:

ՅԱՌԻՍԹ.— Երանի՛ անոր, քունքերը որուն կը փառագարդէ
 Մահն՝ արիւնաներկ անանց դափնիով չըքեղ յաղթութեան.
 Զոր Մահն կը գըտնէ, խոնջ՝ խօլապըտոյտ պարէ ու կայթէ,
 Բոցեղ գըրկին մէջ սիրուն մէկ աղջկան:
 Վըսեմ Ոգիին զօրութեան առջեւ՝ երնէկ ինձ տըրուէր՝
 Արբը Վերացած՝ անէութեան մէջ սուգիլ ծովամոյն:

ՄէճԻՍԹՕ.— Մի ոմըն, սակայն, ինչ որ մէկ գիշեր,
 Չըկըրցաւ ըմպել ումպ մը թըխորակ հոյգէն գերագոյն: (*)

ՅԱՌԻՍԹ.— Գործը լըրտեսի, ինձի կը թըւի, դուն շատ կը սիրես:

ՄէճԻՍԹՕ.— Ամենագէտ չեմ, բայց ինձ ծանօթ է շատ բան աշխարհէս:

ՅԱՌԻՍԹ.— Հողուն քաստէն դուրս քաշեց գիս ձայն մ'անոյճ, մըտերիմ,
 Բայց անսիրտ խաբեց ինչ որ կար դեռ իմ
 Սրտիս մէջ պահուած որպէս մանկական յոյզ, տենդ ու ձըգտում՝
 Արեւ օրերէս հըրաշքի խոստում:
 Կը հայհոյեմ այդ ամէն ինչին, որ ձեռնածուրթեամբ,
 Պէս-պէս խայծերով կ'առնէ իր ցանցին մէջը անողորմ,
 Կաշկանդ կը կապէ հողին ապըստամբ
 Եւ գայն կը նետէ այս վիրապին մէջ կերպերով չողոմ:
 Անէ՛ճք մանաւանդ բարձըր համարման
 Ինքզինքը որով կը ցանցէ հողին:
 Անէ՛ճք արտաքին տեսքի կուրացման,
 Որ կը սողոսկի ջիղերով՝ դանկին:
 Անիծուած ըլլայ ան որ երագով, փառքին՝ հըռչակին

(*) Ակնարկուրթիւն Ֆաուսթի անձնասպանութեան փորձին:

Թողի՛ր չ պատրանքովն մեզ կը փայտայտայտ :
 Անիծու՛ի ան որ իբրեւ զաւակ, կին,
 Ծառայ, դոյք ու ինչք անոյշ կը շոյտ :
 Անիծու՛ած ըլլայ Մամոնան որ իր գանձովն անհամար
 Յախուռն արարքի մեզ միշտ կը խըթէ,
 Որ մեր յոյլ ու հեղզ հաճոյքին համար
 Փափուկ աթոռներ մեզ կը հայթայթէ :
 Անէ՛ծք խաղողի բալասան հոյզին :
 Անիծու՛ած ըլլայ շընորհքը սիրոյ,
 Անէ՛ծք հաւատքին եւ անէ՛ծք յոյսին,
 Անէ՛ծք ու նըզովք ժեր համբերանքին հեզ, բարեբարոյ :

Ո՞րի՛նէ՛ր Ո՞ր ՆԵՐԳՉԱՆՈՒՄԻՑ .— (անտեսանելի)

Ափսո՛ս, բիւր ափսո՛ս,
 Հուժկու բըռունցքով քանդեր ես հիմէն
 Աշխարհը սիրուն .
 Կիսաստուած մը չար՝ խորտակեր ես զայն,
 Անողոք փըշեր ու չորս ծագերուն
 Սըփուեր անտարբեր :
 Ու մենք՝ ծանրաբեռ
 Փըրոյզը անոր՝ կը տանինք Ձիքին .
 Սըրտով կարեւի՛ր՝
 Կողբանք դառնադէտ կորուստը Գեղին :
 Զայն կըրկին կերտէ՛
 Ո՛վ հըզորը դուն Երկրային ցեղին,
 Աւեր կուրծքիդ տակ՝ ամէն լոյս վերտէ
 Եւ չըքեղ շերտէ
 Զայն կերտէ կըրկին :
 Նետուէ նոր կեանքին
 Լուսաւոր ջիղով,
 Պայծառ ուղեղով :
 Նոր կեանքիդ ընկեր՝
 Մեզմէ նոր երգեր :

ՄԷՃԻՍԹՕ .— Օ՛, իմիններէն

Մանուկ մանրերն են :
 Կը լըսե՞ս՝ ինչպէ՛ս իմաստունուորէն
 Գործի, հաճոյքի քեզ կը յորդորեն .
 Քեզ խըլել կ'ուզեն միայնութենէն,
 Ուր միտքդ ու հոգիդ անյոյս խըրեր են,
 Ու քաշել դէպի աշխարհն լայնարձակ,
 Որ մեղք չէ ապրիլ, վայել համարձակ :
 Պարէ՛ խաղալէ սեւ թախիծիդ հետ,
 Որ անգլի մը պէս կեանքըդ կը կըրծէ :
 Թէ իյնաս նոյնիսկ ընկերներու մէջ անշահ ու անպէտ
 Կը դպաս թէ մարդ մ'ես, որ մարդերու հետ իբր ան կը դործէ :
 Բայց չըլլա՛յ կարծես, որ ես կը խորհիմ
 Քեզ տանիլ խառնել մարդոց տականքին :
 Թէեւ ես ինքըս չեմ ալ պատկանիր բարձր փաղանդին,
 Բայց, եթէ ինձ հետ կապուած մըտերիմ՝
 Կեանք ու աշխարհով քալես միասին,

Քեզ կը յարմարի՛մ ,
 Քեզ կը նըւիրուի՛մ , քեզ կը ծառայե՛մ :
 Այժմ ընկերդ եմ ,
 Եթէ ախորժիս , կ'ըլլամ անթերի
 Ծառայ ու դերի :

ՖԱՌԻՍԹ .- Եւ ի՞նչ հատուցում կ'ուզես որ ընեմ ասոր փոխարէն .

Մէֆիսթօ .- Ատ մըտածելու ատենը չէ դեռ :

ՖԱՌԻՍԹ .- Ո՛չ , ո՛չ , սատանան շատ է եսասէր ,
 Աստուծոյ սիրոյն չ'ըներ հեշտօրէն
 Ուրիշներուն ալ օգտակար բաներ :
 Պայմանըդ յայտնէ՛ բացորոշ , յըստակ ,
 Նըման ծառաներ վըտանդ կը բերեն մեր յարկերուն տակ :

Մէֆիսթօ .- Ես այստեղ կապուիմ քեզ՝ իբրեւ ծառայ ,
 Ակնարկիդ հըլու՛ շարժիմ ու գործեմ անդուլ , անդադար .
 Նոր կերպով վարուիլ քու պարտքըդ ըլլայ ,
 Երբ վերը կըրկին կը գտնենք իրար :

ՖԱՌԻՍԹ .- Ան որ վեր կ'ըսուի՛ շատ ալ հոգըս չէ .
 Վար ըսուածը դուն խորտակէ՛ , ջընջէ՛ ,
 Յետոյ միւսն , ի՞նչ փոյթ , թող գայ երեւան :
 Խենդերը կը բըրխին ա՛յս երկրին ծոցէն ,
 Վիշտերս չող կ'առնեն Արե՛ւ հընոցէն ,
 Հեղ մը ազատիմ ես անոնց խոցէն ,
 Յետոյ ինչ ուզէ՛ պատահի թող ան :
 Այլեւս չեմ ուզեր լըսել ու գիտնալ ,
 Թէ արդեօ՞ք պիտի ատենք ու սիրենք ե՛ւ հանդերձեալին .
 Թէ արդեօ՞ք ուրիշ աստղերու մէջն ալ
 Վեր , վար ըսուածներն գոյութիւն ունին :

Մէֆիսթօ .- Այդ արի հոգիդ ատակ է ամէն յանդուզըն գործի :
 Որոչէ՛ իսկոյն եւ կապուէ՛ ինծի :
 Շուտով արուեստիս ընտիր վայելքին կ'ըլլաս արժանի .
 Քեզի տամ պիտի բաներ , որ այստեղ դեռ ոչ ոք ունի :

ՖԱՌԻՍԹ .- Եւ ի՞նչ պիտի տաս , թըլուառ Սաղայէլ .
 Քեզի նըմաններն կըրցա՞ն երբեւէ տեսնել , ըմբըռնել
 Մարդկային հոգուն խոյանքը վըսեմ ,
 Կա՞յ մէկ հոգեղէն յագեցում գըտնող եփածըդ խիւսէն .
 Ոսկի՞դ պիտի տաս — հանքը հըրեղէն ,
 Որ սընդիկի պէս ձեռքէս կը սորի .
 Բախտախա՞ղըդ ունիս բախտի սեղանէդ ո՞վ կը շահուորի .
 Տալիքըդ կի՞նն է , որ՝ սիրող կուծքին փարած ջերմադին՝
 Աչք-ունքի խաղով սէր կը խոստանայ մէկ այլ ծանօթի .
 Վայե՛լքը փայլուն փառքի հըմայքին ,
 Որ — օգերեւոյթ — չուտով կը ցընդի :
 Ինձ ցոյց տո՛ւր միրզն այն , որ քաղէն առաջ փըտեր է , անցեր .
 Ծառեր՝ որ հագնին , օր նոր՝ տերեւ նոր , դալար անթաւամ :

ՄէծիՍԹՕ .-- Այդպիսի պահանջք ե՞րբ է ողիներս վախցուցեր ,ցընցեր .
 Նըման գանձերով ծառայել կըրնամ :
 Սակայն , բարեկամ , հասած է արդէն այն ժամը յարմար ,
 Ուր խընճոյք մը ճոխ , է մեզի համար իրաւունք մ'արդար :

ՅԱՌԻՍԹ .-- Երնէ՛կ ծուլանքի փափուկ անկողին մը խաղաղարար
 Այս փուռ կեանքին մէջ իմ ասպարէզին վախճանը ըլլար :
 Եթէ կարենաս շողմեւ այնպէս ,
 Որ ես՝ հիացած՝ հաւնիմ ինքզինքիս , հողիս չըմբօնի ,
 Եթէ կարենաս պատրանքներ տալ ինձ վայելքով պէս-պէս ,
 Թող եկած ըլլայ ինձ համար այլեւս օրը օրհասի :
 Ահա դրաս :

ՄէծիՍԹՕ .-- Շատ լաւ :

ՅԱՌԻՍԹ .-- Շատ լաւիդ շատ լաւ ես վազուց ըսի :
 Թէ պահի մ'ըսել ես կարենայի՝
 «Կանգ առ , վայելե՛մ , դուն շատ ես չըքնաղ ,»
 Յայնժամ դուն ալ գիտ , ի՛նչ փոյթ , ուզէիր զարնել չըլթայի .
 Յայնժամ , հաւատո՛ւ , ջընջումս տենչայի պիտի անաւաղ .
 Յայնժամ թո՛ղ հընչեն զանդերը մահուան ,
 Սաղայէ՛լ , յանձամ՝ դերըդ ծառայի կ'ըլլայ վերջացած .
 Յայնժամ թո՛ղ կասի ժամացոյցը ժեր , սըլաքներն իյնան .
 Յայնժամ ինձ համար ժամանակն ըլլայ եկած ու անցած :

ՄէծիՍԹՕ .-- Աղէկ մըտածէ , խոստումըդ երբե՛ք պիտի չըմոռնանք :

ՅԱՌԻՍԹ .-- Օ՛ր , ի՛նչ խօսք՝ ատոր ունիս իրաւունք կատարելապէս :
 Խօսքըս խորհուած է եւ չի թելադրեր ո՛չ մէկ ըստըրջանք :
 Քանի ըստրուկ եմ եւ միշտ ալ ըստրուկ պիտի մընամ ես ,
 Մէկ է ինձ համար՝ տէրըս դո՞ւն ես , թէ՞ մէկ ուրիշ տականք :

ՄէծիՍԹՕ .-- Այս օր իսկ արդէն դերըս ծառայի պիտի կատարեմ
 Ըսպասարկելով հենց տօքթորայի սեղանին վըրայ :
 Միայն մէկ բան եւս .-- Ապրիլ , մեռնիլ կայ ,
 Տո՛ւր ինձի քու իսկ ձեռքովըդ դըրուած երկտող մը , խընդրեմ :

ՅԱՌԻՍԹ .-- Ի՛նչ , դի՞ր ալ կ'ուզես ինձմէ , իմաստա՛կ :
 Թէ մարդն ի՞նչ կ'արժէ եւ ի՞նչ՝ խօսքն անոր , դուն դեռ չե՞ս
գիտակ :

Բաւ չէ՞ որ ընդմիշտ խոստումըս աստ-անդ
 Քաշքըչէ պիտի ընթացքն օրերուս .
 Գըրուածք մը պիտի գիտ պահէ կաշկանդ ,
 Երբ աշխարհն ամբողջ կը սուրայ յորձքով մը խելակորոյս :
 Այս ցընորըը , բայց , ամէն սըրտի մէջ դըրուեր է տեղ .
 Ո՞վ իր վարմունքն է անկէ ազատեր .
 Երնէ՛կ այն սըրտին , ուր միտքն ու կամքն են աննենդ ու անմեղ ,
 Զըղջում չի ճանչնար դործն իր գոհարեր :
 Ամէնուն աչքին խըրտուելակ մ'ահեղ՝
 Գըրուած , կընքուած մաղաղաթն է լուկ կացուլթեան միշտ տէր ,
 Գըրչի տակ արդէն խօսքերն կը մեռնին ,
 Անոնց տեղ կ'իշխեն կընիքն ու կաշին :

Թուղթի՞ն՝ թէ մորթի, մարմարի՞ վըրայ՝ թէ պղնձանագի.
Գըրեմ քեզ ինչո՞վ, գըրոցո՞վ, գուրո՞վ, թէ պարզ փետուրով:
Ազատ ես, ընտրէ՛, անոնցմէ ո՞րն է գիտումիդ յարմար:

Մէֆիսօ .— Ինչո՞ւ, բարեկամ, պարզ ըսուելիքներ՝ գայրոյթի հուրով
Շիկացան յանկարծ, դարձան կըրակոտ, կարեւոր մէկ ճառ:
Սըստապահանջ չեմ. ես կը գոհանամ կըտոր մը թուղթով,
Ըստորագըրուած՝ քու իսկ արիւնիդ փոքրիկ մէկ շիթով:

ՖԱՌԻՍԹ .— Տանինք վախճանին այս գըլարճալի գաւեշան՝ անվըրդով,
Սիրտը սաղանին հանգիստ ըլլայ թող, չըկայ ուրիշ ճար:

Մէֆիսթօ .— Արիւնը, Տոբթո՛ր, ուրի՛շ, եզակի՛ հոյզ մըն է հըզօր:

ՖԱՌԻՍԹ .— Ալ վախ չունիս, չէ՞, եղար ապահով.
Իմ ամբողջ ուժին պիրկ լարումն է որ
Քեզ կը խոստանամ արիւնըս ծըծող թանկագին թուղթով:
Շատ բարձրէն թըռայ ու շատ փըքացայ,
Այժմ կ'իջնեմ վար, շատ վար եւ կ'ըլլամ քեզի հաւասար:
Քամահրանքներէն անդութ Մեծ Ոգուն ընդմիշտ չըքացայ:
Բընութիւնն իմ առջեւ կը փակուի իսպառ.
Արդէն մըտածման թելերն են խըզուած,
Ու գիտութեանն վաղուց եմ գըզուած:
Կըրակը կիրքին յաւէտ թող մարի
Որ ջուրերուն մէջ հեշտութեան ծովին:
Հագար հըրաչքներ իսկոյն յօրինուին
Թանձըր քօղին տակ մոգութեան բովին:
Ու ժամանակի ժըխորին վիթխարի
Եւ բիւր դէպքերու անդուլ թաւալքին մէջ նետուինք արի.
Յետոյ՝ փոխ ի փոխ վիշտեր ու վայելք,
Մըռայլ՝ ջինջ օրեր, ձախորդ՝ յաջող ելք
Թող ո՛րչափ ուզեն, հալածեն իրար.
Մարդ-արարածին ալեկոծ կեանքն է նիշ տեսակարար:

Մէֆիսթօ .— Ձէ տըրուած քեզ չափ, նըպատակ, սահման.
Համտեսէ՛ ինչ որ սիրտըդ կը ցանկայ,
Արագ ձեռք անցո՛ւր ինչ որ քեզ հաճոյ, խուսափուկ բան կայ.
Քիմքիդ խորհուրդին անսա՛ անվարան.
Երկչոտ մի՛ ըլլար, վըստահէ՛ ինձ արդ:

ՖԱՌԻ .— Դուն այ կը տեսնես՝ խօսք իսկ չեմ ըներ հաճոյքէն կախարդ,
Ներհակաց միջեւ պըտուտքիմ ես թո՛ղ —
Կաղըոյր հեճուկին, վըշտոտ վայելքին, ատանքին սիրող:
Կուրծքըս ասկէ վերջ՝ բուժուած գիտութեան տենչէն ու տենդէն

Պիտի չըլլայ փակ եւ ո՛չ մէկ վըշտի :
 Ինչ որ Մարդկութեան բախտըն է արդէն ,
 Խորը իմ Եսին ան ապրեմ՝ պիտի
 Բարձունքները վեհ , ալքերն խոր պիտի մըտքով ընդգըրկեմ ,
 Համայն Մարդկութեան ողջ չարն ու բարին կուրծքիս կուտակեմ :
 Ու պիտի մեծնայ Եսըս Եան անոր ընկալելու չափ ,
 Եւ հուսկ անոր պէս խըրիմ , խորտակուիմ պիտի ես անափ :

ՄէճիՍԹՕ .— Ես հազար հազար տարիներ երկար
 Կը ծամեմ այդ պինդ սընունդն , անդադար ,
 Հաւատա՛ ինձ արե՛ օրրանէն դազազ ոչ մէկ մարդ էակ
 Կը մարսէ թըթու խըմորն դըժընդակ :
 Հաւատա՛ մեղի՛ դեւ ոգիներուս , թէ Ամբողջն Անհուն
 Եղած է լոկ մէկ Աստուծոյ աւար .
 Ինքն է՛ մըշտատեւ լուսեղէն շուքի , փառքի մէջ փաղիփուն ,
 Իսկ մեզ վիճակած՝ միջոցը մըթին , Տեւոյթը խաւար ,
 Ձեզ ալ շընորհած միայն ու միայն այդ-ցայդ միալար :

ՖԱՍԻՍԹ .— Սակայն ես կ'ուզեմ . . .

ՄէճիՍԹՕ .— Այո՛ , ինչո՞ւ չէ :
 Բայց ես մէ՛կ բանէ մըտատանջ եմ յար .
 Ժամանակն է կարճ , արուեստը՝ երկար :
 Լաւ կ'ըլլայ՝ առնես դասեր մասնագէտ մէկ ուսուցիչէ :
 Բանաստեղծ մը մեծ՝ ըրէ քեզ ընկե՛ր .
 Այդ պարոնը թող սաւառնի անվերջ ,
 Որոճայ վըսեմ խոհեր ու խոկեր
 Բանաստեղծական ոլորտներու մէջ ,
 Մեծայարգ վանկիդ ան թող կուտակէ
 Ինչ որ կայ իրբեւ ազնիւ յատկութիւն .—
 Ժայռի ամբուլիւն Հիւսիսի մարդէն , ոտքեր եղնիկէ ,
 Առիւծէ քաջ սիրտ , Իտալացիէն դիւրաբորբ արիւն :
 Հընարն դըտնել տո՛ւր այդ բանաստեղծին
 Դաշըն գօղելու գիծը վեհոգի՛ չարամանկ գըծին
 Եւ քեզ ընելու սիրահար գերի
 Երիտասարդական տենչով ու տենդով՝ ըստ ծըրագըրի :
 Այս շընորհքին տէր պարոն մը ճանչնալ ինձ տըրուած ըլլար ,
 Պիտի կոչէի գինքը Մանրաշխարհ :

ՖԱՍԻՍԹ .— Ուրեմն ի՞նչ եմ ես , երբ բախտը այսպէս
 Ինծի չարտօնէր շահիլ Մարդկութեան թագը փառայեղ ,
 Որուն կը ձըգտին ամէն սիրտ , ուղեղ :

ՄէճիՍԹՕ .— Դուն վերջ ի վերջոյ ան ես . . . Ինչ որ ես :
 Գըլուխըդ պըճնէ բի՛ւր ժամերով ծըփուն ,
 Հագիւր կօշիկներ բարձըր մէկ կանգուն ,
 Կը մընաս դարձեալ այն մարդը , որ ես :

ՖԱՍԻՍԹ .— Կը գգամ թէ ի գուր կըրցայ հափափել
 Մարդկային հոգու գանձերը բոլոր .
 Ու երբ կը նըստիմ վաստակըս չափել ,
 Կը տեսնեմ՝ ներսէս չի բըխըր ոյժ նոր :

Ես չեմ աւելի բարձրը՝ մաղի չափ,
Ո՛չ ալ սակաւիկ մ'աւելի մօտիկ Անվերջին անափ:

Մէֆիսթօ. — Դուք, բարի՛ պարոն, իրերը ա՛յնպէս
Կը տեսնէք, ինչպէս մարդերը բոլոր տեսնել սովոր են:
Հարկ է՝ կեանքի մէջ ըլլանք աւելի՛ ուշիմ, նըրբատես,
Քանի դեռ անցնող օրերն չեն զըրկեր մեզ բերկրանքներէն:
Ի՛նչ խելք, Աստուած իմ, սա ձեռքերն ու ոտքերն,
Սա գըլուխն ու գիտերն հիմա քուկըդ են.
Բայց, այն հաճոյքներն, որ կը վայելեմ հիմա ես՝ առձեռն,
Լոկ այդ պատճառով նըւա՞զ իմըս են:
Եթէ կարենամ դընել վեց նըժոյգ,
Անոնց ոյժն ամբողջ միթէ իմըս չէ՞.
Քրտան եւ չորս հատ ոտքերով առոյգ
Իրաւ մարդ մը ես՝ կ'արշաւեմ ուր որ տենչըս կը փըչէ:
Օն ուրեմն, շարժուէ՛, թո՛ղ այդ խոհերն սին,
Ու, շո՛ւտ, այս խուցէն դէպի լայն աշխարհ նետուինք միասին:
Ըսեմ քեզի՝ մըտազննութեան ախտէն վարակուած
Մարդը աշխարհիկ ա՛յն անասունին է յար եւ նըման,
Որ չար ոգիէ մ'երէզի մը մէջ անդուլ մտորակուած
Կուգայ ման ի ման, մինչ շուրջն է դալար արօտ անսահման:

ՖԱՌԻՍԹ. — Ի՞նչպէս ըսկըսինք:

Մէֆիսթօ. — Կը մեկնինք իսկոյն.
Ուոցդ է տանջարան գեհենի հանգոյն:
Ձանձրանալ ընդմիշտ՝ ձանձրոյթ տալով միշտ այս—այն պարմանի
Աս ալ ապրի՞լ է. ասոր կեա՞նք կ'ըսեն եւ կեանք պիտանի՞:
Այդ գործը, խընդրեմ, թո՛ղ սա դըրացի պարոն Մեծփորին.
Ինչո՞ւ չարչարուիլ ծեծելով ջուր, յարդ՝ յաւէտ, հեւ ի հեւ:
Ինչ որ լաւ գիտես, ինչ որ ըսած ես համոզում խորին՝
Ձես կըրնար ըսել սա քո ուսանող լաճերուդ առջեւ:
Նըրբանցքէն ոտքի ձայներ կը լրսեմ.— անոնցմէ մին է:

ՖԱՌԻՍԹ. — Հիմա զինք տեսնել ես ամենեւին չեմ կըրնար սակայն:

Մէֆիսթօ. — Բայց խեղճ պատանին այնտեղ կը սպասէ՝ ահա ժամ
Պէտք չէ որ տըղան ըլլայ սըրտաբեկ, մեկնի ձեռնունայն: [մըն է:
Հանէ՝ տուր նայիմ լօղիկ ու թօթիկ, դօտի, քըղամիդ.
Մէկ դերս ալ աս է. կըրնամ ծըպտուիլ հարկին համաձայն:
(Կը ծպտուի:)
Հիմա վըստահէ՛ սաղանի խելքիս ուշիմ, սըրամիտ.
Այդ գործին համար քառորդը ժամին բաւ է լիովին,
Մինչ այդ՝ դուն գընա՛, պատրաստուէ՛ շուտ մեր չքնաղ արշաւին:
(Ֆաուսթ դուրս կ'ելլէ:)

Մէֆիսթօ. — (Ֆաուսթի երկար հագուստը հագած)
Միայն՝ քամահրէ՛ լոյսը գիտութեան, ուժն իմացական՝
Մարդկային ցեղի կամքին ծառայող այդ հըզօր հըսկան.
Միայն՝ նըւաճէ՛ թող սուտի ոգին
Քեզ կախարդանքովն փայլուն ցընորքին.
Յայնժամ կ'ըլլաս իմս դուն ամբողջովին —

Բախտը տըւած է հոգի մը իրեն,
 Որ միշտ դէպ առաջ կը սուրայ անսանձ՝ նըման խենդ հովին
 Եւ որուն ճըզտումն այս հարուստ երկրին բիւր բերկրանքներէն
 Անդին կը ցատկէ՝ աչքերը յառած աստղին, արեւին:
 Զինք կը քաշքըչեմ կեանքի ամայքէն անողորքօրէն.
 Պիտի քաշքըչեմ տափաստաններէն փըցուն բաներուն.
 Յուսահատ դուիել, յամառիլ, կառչիլ պիտի տամ իրեն.
 Հազար համադամ, ըմպելիք փըրփըրուն
 Անյազ չըրթներուն առջեւէն պիտի ի զուր տողանցեն,
 Ի զուր յագեցում աղերսէ պիտի:
 Թող որ՝ սաղանին եկած, յանձնըւած չըլլար կուրօրէն,
 Կործանումն արդէն իր գիրն էր ճակտի:
 (Ուսանող մը ներս կը մտնէ.)

ՈՒՍԱՆՈՂԸ.— Հազիւ հոս հասած՝ ահա կը փուլթամ,
 Որ պատկառանքի պարտքըս Զեղի տամ:
 Այն մարդը կ'ուզեմ ճանչնալ ու լըսել, անունը սրուն
 Կը պարտադրէ յարդանք, հիացմունք՝ մօտը թէ հեռուն:

Մէֆիսթօ.— Ազնիւ վարմունքէդ հըրճուանք կը զգամ ես.
 Ահա կը տեսնէք՝ ես ալ մարդ մըն եմ շատ-շատերուն պէս:
 Ի՞նչ ուսում ունիք, բազում ճիւղերէն ընտրա՞ծ էք Զեղ մին:

ՈՒՍԱՆՈՂԸ.—Այդ բոլոր հարցերն եկեր եմյանձնել Զեր փորձ
 դատումին.
 Կուզամ վըստահած կամքիս բարութեան: սըրտիս արութեան,
 Ունիմ բաւարար մըթեք գըրամի եւ առօյք արեան:
 Մ'օրըս դըժուար էր բաժնըլի ինձմէ,
 Բայց սորվիլ, գիտնալ լաւ բաներ՝ իմ մէջ այրող տենչանք մ'է:

Մէֆիսթօ.— Բուն ակնադբիւրին եկեր ես՝ բախտէդ:

ՈՒՍԱՆՈՂԸ.— Բայց արդէն կ'ուզեմ, անկեղծ խօսելով, իսկոյն
 դառնալ ետ.
 Այս պատերն մըռայլ, սըրահներն մըթին,
 Ներեցէ՛ք, երբե՛ք ինծի հաճելի պիտի չըթուին.
 Հորիզոնն այստեղ անձուկ է, ճընչող,
 Ո՛չ ծառ կը տեսնես, ո՛չ իսկ կանաչի խեղճուկ չիւղ ու չող.
 Կեանքն այս խուցերուն, սեղաններուն ինձ պիտի չարտօնէ
 Լըսել-տեսնելու եւ մըտածելու բարիքը դոնէ:

Մէֆիսթօ.— Սոսկ սովորութեան խընդիր մըն է ան:
 Այդպէս՝ շուրթներն ալ մանկան նորածին
 Առաջին աթիւ սիբով չեն հըպիր կուրծքին մայրական,
 Բայց շուտով կ'ըլլայ հաճօյք տեւական համը ծըծածին:
 Նոյնպէս, օրէ օր, Դուք իմաստութեան ըստինքը փարթամ
 Աւելի գըտնէք պիտի քաղցրահամ:

ՈՒՍԱՆՈՂԸ.— Իր պարանոցին ախ ինչպէ՛ս փարիմ պիտի հըճուազին
 Բայց ըսէք ինծի՝ ես ի՞նչպէս հասնիմ ուղուած բարձունքին:

Մէֆիսթօ.— Այդ հարցը հիմա ինչո՞ւ կը յուզէք,
 Նախ ըսէք՝ ո՞ր ճիւղն դուք ընտրել կ'ուզէք:

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .— Ես կ'ուզեմ գիտնալ, զարգանալ կարգի'ն,
 Ըմբռնել լըրիւ՝ ինչ որ երկընքին
 Եւ երկրին վըրայ, խորը բընութեան,
 Զեռքին գիտութեան գոյ է, կը գործէ :

ՄէՖիՍԹՕ .— Հոգիդ ճըշմարիտ ուղին գըտած է .
 Սակայն, բարեկամ, ուժերը ցըրուել գործն է Հընութեան :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .— Ես հոգւով-մարմնով կը փարիմ գործին :
 Բայց ուրախ կ'ըլլամ, երբ պայծառ օգին, տօնի օրերուն,
 Ազատ կը գործէ վայելքի ամէն հակում բընածին,
 Եւ պահ մը ազատ, օրը կը դառնայ ժամանց օրօրուն :

ՄէՖիՍԹՕ .— Գիտցի՛ր գործածել, ժամանակն հով մ'է շատ արագ
սահող

Լուկ կարգ-կանոնն է տընտեսը զայն լաւ խընայող, շահող :
 Ուստի, բարեկամ, Զեզ կը թելադրեմ, որ չըզեղեւիս,
 Ամէնէն առաջ Տրամաբանական ուսման հետեւիս :
 Ատ այն ուսումն է՝ որ, ըսպանիական կօչիկ ճիշտ ու ճիշտ,
 Ամուր պըրկելով կարգին կը մարզէ միտքը ամբարիշտ,
 Որ ան ատկէ վերջ քայլ առնէ ըզգոյ՞՝
 Ուղիին վըրայ խոհերուն քընքուշ .
 Որ չըլլա՛յ վագէ շըրջմուրիկ հուրի նըման ձախ ու աջ,
 Որ չըլլա՛յ քալէ մէկ ետ, մէկ առաջ :
 Յետոյ կ'աշխատին օրեր-ամիսներ քեզ ուսուցանել,
 Թէ երբեմն ինչ որ կըրցաք մէկ զարկով ի գըլուկ հանել
 (Ուտել-խըմելու չափ թէ՛ պարզ, թէ՛ հեշտ)
 Մէ՛կ, երկու՛, երեք անպայման էին ատոր անհրաժեշտ :
 Մի՛թէ ջուհահի գործին չէ՞ նըման
 Բարդ գործատեղին մարդու մըտածման .
 Ոտքի մէ՛կ հարուած իսկոյն կը շարժէ հազար ու մէկ թել .
 Կըկոցներն արագ կը սուրան ձախ, աջ,
 Թելերը՝ անտես՝ կը հօսին առաջ :
 Մէկ զարկը կըրնայ հազար թել, թեզան իրարու զօղել :
 Ու մուտք կը գործէ մեծ փիլիսոփան
 Եւ քեզ կը փաստէ թէ հարկ էր այդպէ՛ս ըլլար ամէն բան .
 Առաջինն է սանկ, երկրորդն ալ տանկ,
 Ուստի երրորդն ու չորրորդն ալ են նանկ .
 Եթէ առաջինն ու նաեւ երկրորդն երբեք չըլլային,
 Ա՛լ ոչ երրորդը, ոչ ալ չորրորդը պիտի ըլլային :
 Ամէն ուսնող մեծ արժէք կուտայ խորհելու ասանկ,
 Սակայն անոնցմէ ո՛չ մէկը, ափսո՛ս, եղաւ ոտայնանկ :
 Ո՛վ որ կենդանի էակ մը կ'ուզէ ճանչնալ, ճանչընել,
 Ան նախ կը ջանայ էակին հոգին անկէ դուրս վանել :
 — Ամբողջին մասերն ձեռքին մէջ կ'ըլլան,
 Բայց կը չըքանայ կապը հոգեկան :
 Տարբարանը՝ սա բընազանցութիւն կը կոչէ .
 Ատով կը հեզնէ ինքզինք, բայց ինչպէս՝ ինքը տեղեակ չէ :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .— Բայց Զեզ չըկըրցայ լըրիւ ըմբռնել :

ՄէՖիՍԹՕ .— Գործըդ աւելի յաջող կ'ընթանայ չուտով անարգել,

Երբ լաւ կը սորվիս բաներն տըրոհել
Եւ մասերն պատշաճ դասակարգելու ժամանակ գոհել:

ՌԻՍԱՆՈՂԸ .- Ձեր այս կուռ խօսքերն մըտքիս մէջ ի՛ր դէմ կասկած
կը ծընին,
Գանկիս մէջ կը զգամ դարձքը խելայեղ ջաղացքի մ'անուին:

ՄէքիՍԹՕ .- Յետոյ կը սկըսիք ուսանիլ ուշով
Բընագանցական գիտութիւնը ծով.
Եղէք ուշագիւր որ խոր ըմբռնէք՝
Ինչ որ մարդկային ուղեղներուն հետ դաշըն չէ երբեք:
Յաջողիք կամ ոչ, բազում փորձանաց մըթին ընդերքէն
Ձեզ միշտ կ'ազատէ բառ մը շողշողուն իր ճոխ մըթերքէն:
Բայց նախ գիտցէք որ հարկ է հետեւիք այս կիսամեակին
Համար պատրաստուած պահացուցակին:
Ամէն օր հինգ ժամ Ձեզ համար դաս կայ.
Ձանգի գարկին հետ հոս կ'ըլլաք ներկայ:
Նախապէս շատ լաւ պատրաստուած եկէք
Տըրուած հատուածներն սերտեցէք աղէկ,
Որպէսզի յետոյ հասկընաք շատ լաւ՝
Խօսուածը գիրքէն տարբեր չէ բընաւ:
Բայց զանց մի՛ ընէք խօսուածը գըրել,
Իբրեւ Սուրբ Հոգին կամեցած ըլլար դասեր թելադրել:

ՌԻՍԱՆՈՂԸ .- Այդ պատուէրն ըսել չեմ տար հեղ մըն ալ,
Կըրնամ պատկերել թէ ո՛րքան ինծի օգուտ կը բերէ
Ա՛ն, որուն սեւով ճերմակի վըրայ մարդ հաստատ տէր է
Եւ կըրնայ՝ վըստահ՝ իր տունը դառնալ:

ՄէքիՍԹՕ .- Դեռ ինծի չըսիր՝ ո՛ր ճիւղը կ'ընտրես:

ՌԻՍԱՆՈՂԸ .- Իրաւագէտ... , ո՛չ, ըլլալ չեմ սիրեր:

ՄէքիՍԹՕ .- Ես ատոր համար Ձեզ չեմ մեղադրեր,
Այդ ուսումն ինչ է՝ շատ լաւ գիտեմ ես.
Օրէնք, իրաւունք, ժառանգ կը տըրուին՝
Ախտի մը նըման յարատեւ, յամառ.
Սերունդէ սերունդ կը փոխադրուին
Ու կը քաշկըռտուին աշխարհէ աշխարհ.
Եւ կը նըկատուին բարիքը չարիք, անմիտ մըտացին:
Վա՛յ քեզ, որ թոռ մ'ես, ունեցեր՝ պապեր.
Իրաւունքը որ քեզ հետ է ծըներ...
Խօսքն անգամ չըլլար այդ յիմար հարցին:

ՌԻՍԱՆՈՂԸ .- Սոսկումս անկէ, հիմա կ'ըմբռնեմ, որքա՛ն է արդար.
Ուսանիլ Ձեր մօտ, լըսել Ձեր խօսքերն բախտ մ'է փըրկարար:
Արդ, աստուածաբան ըլլալու փափաք մ'իմ մէջ արթընցաւ:

ՄէքիՍԹՕ .- Սըխալ ուղիէ Ձեզ առաջնորդել չեմ ուղեր բընաւ.
Իսկ այդ ուսման մէջ ա՛յնքան դըժուար է
Խուսափիլ վրէպէ. թաքնըւած այնտեղ
Ա՛յնքան շատ թոյն կայ, որ քի՛չ հընար է

Հաստատ որոշել՝ թո՞յն կ'առնես, թէ՛ դեղ :
 Հոս ալ լաւագոյնն է միշտ հետեւել լոկ մէ՛կ վարպետի .
 Ու միշտ ալ միայն է՛ր խօսքին վըրայ երդուըննաք պիտի :
 Եւ առհասարակ . . . հարկ է որ կառչիք բառին ու տառին ,
 Յայնժամ ապահով՝ դուք Ըստուգութեան խաղաղ տաճարին
 Բացուած դարպասէն կը մըտնէք ներս գերծ՝ կասկածէ յետին :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .- Բայց բառը չէ՞ որ հարկ է ունենայ իմաստ մը ետին :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- Ճիշտ է . միայն թէ պէտք չէ խեղճ հոգին տանջել
 այդ հարցով .

Ուր որ կայ մըտքի, գաղափարի սով,
 Ճիշտ այնտեղ բառերն կ'ըլլան միջամուկ յարմար ատենին .
 Բառերով է որ կարելի կ'ըլլայ հոյակապ վիճել,
 Բառերով փայլուն դըրութիւն կըրնայ յօրինուել, աճել,
 Բառերուն շատ լաւ կըրնանք հաւատալ,
 Բառերէն կըրնա՞նք տառ մ'իսկ խըլել տալ :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .- Ներեցէ՛ք, թէեւ Ձեր գործին արդեւք եղայ շատ երկար ,
 Սակայն հարկ կը գդամ ձանձրոյթ մ'եւըս տալ .

Ըսել չէ՞ք հաճիր կըտրուկ բան մըն ալ
 Բուժող գիտութեան էութեան համար .
 Երեակ մը տարին կարճ ժամանակ է ,
 Իսկ մարդն այս ուսման շատ ընդարձակ է .
 Կը բաւէ որ մարդ այս կամ այն թելին ծայրը ձեռքն առաւ ,
 Իսկոյն կը գայ թէ կ'երկարաճըղուի թելը շատ հեռուն :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- (Ինքն իրեն)

Վարժապետական այս թոնը ցամաք գըլուխըս տարաւ ,
 Հարկ է ետ դառնալ սաղայէլական սիրուն խաղերուն :
 (Խարճարձայն)
 Այս ուսման ոգին կըրնաք ըմբռնել դիւրաւ , պարզերես .
 Կ'ուսումնասիրէք մանր ու մեծ մարդերն մանրամասնօրէն ,
 Յետոյ կը թողուք՝ ամէն ինչ ա'յնպէս կատարուի, ինչպէս
 Տէրն է կամեցեր առաջին օրէն :
 Ձուր կը դեղերիք՝ գիտութեան տենդէն վարուած անդադար .
 Ո՛րքան ատակ էք, կը սորվիք ա'յնքան .
 Ո՛վ որ առիթին որսորդն է ճարտար
 Ա՛ն է յարգելի մարդը իսկական :
 Կազմով շատ կայտառ, ուժեղ տակաւին՝
 Կարծես յանդուգն էք եւ պիտի ըլլաք .
 Թէ կը վրստահիք Դուք իսկ Ձեր անձին ,
 Ուրիշներն ալ Ձեզ վըստահ ըլլալու կ'ըլլան ընդունակ :
 Սորվեցէք կիներն վարել մանաւանդ .
 Յաւտեսնական ախուլախերն անոնց բազմերանդ
 Բուժելու բաւ է փայլուն կերպարանք .
 Այս ճամբան միայն կը տանի դէպի մարդերն արդաւանդ :
 Յայնժամ շատ սիրով, այդ տատրակներուն ողջ տարմը սիրուն
 Կու գայ, կը թառի Ձեր գոյգ ափերուն :
 Տիտղոս մ'ալ անոնց կուտայ համոզում

Թէ Դուք արուեստով շատ էք գերելիքեր : Ու չորս դէին ցըրուած Ձեր բարեւն յայնժամ կը ցըրուէ նաեւ յարգանք եւ յուզում , ինչ որ շատերու շատ տարիներէն տենչանքն է սըրուած :

Ու լաւ սորվեցէք բըռնել բազկերակ .

Յետոյ նըրբմաստ ակնարկով բոց-կըրակ՝

Ազատ օղակէ՛ թող Ձեր թեւն անոնց զիտներն նըրբակերտ ,

Որ տեսնէք՝ սեղմակն անոնք պարուրող թո՞յլ է թէ շատ սերտ :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .- Թէ ո՛ւր եւ ի՛նչպէս՝ հիմա աւելի կը տեսնեմ յըստակ :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- Ամէն տեսութեան , ազնիւ բարեկամ , գոյնն է գորշորակ , իսկ կանաչ՝ կեանքի ծառը ծաղկաւէտ :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .- Կարծես երազի մէջ է կը ծըլտամ թեթեւ , վէտիվէտ :

Կըրնա՞մ ձանձրոյթ տալ Ձեզի ալ առթիւ ,

մը հաղորդ ըլլամ Ձեր իմաստութեան հիմնովին , լըրիւ :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- Ինչ որ կըրնամ տալ՝ սիրով Ձեզ կուտամ :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .- Բայց ինչպէ՛ս առանց զըրաւոր յուշի մեկնիլ կարենամ :

Մատենաբն ահա՛ , կը խընդըբեմ՝ այնտեղ Ձեր այս շընորհքին

Արձանազըրէք փաստը թանկագին :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- Շա՛տ լաւ : (Կը գրէ եւ կուտայ) :

ՈՒՍԱՆՈՂԸ .- (Կը կարդայ) .

Իբրեւ զԱստուած եղիցիս գիտակ բարևոյ եւ չարի :

(Ակնածաւնով կը գոցէ գիրքը եւ հրաժեշտ կ'առնէ) :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- Գընա՛ , հետեւէ՛ Գըրքի համարին եւ Օձ դարմիկիս ,

Աստուածահանգոյն պատկերէդ պիտի օր մը սահմըռկիս :

(Փառաք ներս կը մտնէ) :

ՖԱՌԻՍԹ .- Ո՞ւր երթանք պիտի :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- Ո՛ւր որ ուզես դուն :

Կը տեսնենք վարի եւ յետոյ վերի խաւերն մարդերուն .

Այս ի՛նչ հըրճուանքներ , ի՛նչ օգուտներ մենք

Մեր այս արչաւին ամբողջ ընթացքին պիտի համտեսենք :

ՖԱՌԻՍԹ .- Սազայն այս երկար մօրուքով ծըփուն

ինչպէ՛ս ես ըլլամ ճըկուն կենսավարն կեանքին հովթըփուն :

Փորձերու պիտի անցնին անյաջող ,

Ու պիտի չըլլամ մարդը աշխարհիկ կեանքին պատշաճող :

Ես այլոց առջեւ ինքզինքըս կը զգամ շատ նըկուն , թըշուառ ,

Ու պիտի մընամ յաւիտենապէս ձախաւեր , շըւար :

ՄԷՖԻՍԹՕ .- Բարի՛ բարեկամ , կը կարգադըրուի ամէն ինչ կարգին .

Որքան շատ վըստահ՝ դուն քեզ , ա՛յնքան շուտ տէրն ես նոր

կեանքին :

ՖԱՌԻՍԹ .- Տունէն պիտ՛ ելլենք ի՞նչպէս եւ ինչո՞վ ,

Ո՞ւր մեզ կը սպասեն ձի , կառք ու ծառայ :

ՄէծիՍԹՕ.— Օղէն սըլանալ կըրնանք ապահով,
Նըստած սա փըռուած լօղիկին վըրայ.
Միայն թէ, խիզախ այս մեր արչաւին՝
Զըլլաս բեռնաւոր ծանըր ծըրարով մը ամենեւին:
Քիչ մը այրող օդ՝ պատրաստուած ինձմէ՝
Այս երկրէն մեզ վեր բարձրացընելու բաւող միջոց մ'է:
Թեթեւ թէ ըլլանք, շուտ կը բարձրանանք.
Նոր կեանքիդ համար ինձմէ քեզ հազար հաճոյքի մաղթանք:

(Թարգմ. Կ. Ի.)

ԱՂՈՒՈՐ ՄԱՐԴ ՄԸ

Գ

ԵՐՈՒԹԵԱՆ մէջ հինգ տարի կորսնցնելէ ետք, ահա երկու տարի եւս անցած էր եւ տակաւին չէի կրցած չէնք-չնորհքով նստիլ ու բան մը գրել: Զբաղումներս վերջ չունէին: Հացին կռիւը շատ աւելի դժուարացած էր պատերազմէն վերջ, հակառակ տեսութիւններուն՝ որ իբրեւ թէ պատերազմներուն կը հետեւին բար-զաւաճման լայն գործունէութեան շրջաններ: Ամէն պարագայի, չէի կրցած գտնել առիթ մը ժամերով նստելու սեղանիս առջեւ, գլուխս ծռած ճերմակ թուղթին վրայ, ձգելով որ գրիչս վազէ անոր վրայէն որպէսզի քակուին հոգիիս մէջ կուտակուած ստուերները ի խնդիր մտային յստակացած հանգրուաններու:

Այդ օրը հոգիիս մէջ լոյս մտցնելու ծարաւը իր տաղնապին հասած էր: Ուրիշ միջոց չկար, եթէ ոչ փախուստ տալ գործէս, տուն հասնիլ եւ առանձնութեան ամբողջական զգացումով մը անցնիլ սեղանին առջեւ ու գրել, գրել... մինչեւ ներքին կուտակումներուն յետին ծուէնին անհետանալը, մէկ անգամէն:

Կը յիշեմ, ինչպէ՛ս լոյս ծագեցաւ, օրը բնաւ արեւ չտեսնող գըրասնեակին մէջ: Տժգոյն կարասիներն անգամ կը պսպղային ներսէն բղխող լուսեղէնութեամբ մը: Այսօրուան պէս աչքիս առջեւ է երկայն սեղանին վրայ նետուած մելանի եւ այլ բիծերով աղտոտ կանանչ ծածկոցը որ գարնան թարմ մարգաղետնի նման կը փայլէր ողետորուած նայուածքիս տակ: Նորոգուած աթոռներն ու սեղանները պատերն ու դարակները, ուրախ տեսք մը ունէին ու խորքին, բակին վրայ բաց դրան մէջէն զուարթ երգ մը կուզար եւ կը լեցուէր հոգիիս մէջ:

Ամառ էր: Փարիզի հեղձուցիչ ամառը: Արեւը թափեր էր փողոցներուն մէջ ու կը հալեցնէր մայթերուն կուտորներ: Գատէի մեթրոյին գլխուն ժամացոյցը ժամը չորսը կը ցուցնէր: Ժամը չորս ու կէսն էր երբ կ'անցնէի Բօն-Նէօյի կամուրջէն եւ հասեր էի արդէն Հանրի Դ-ի յուշարձանին մօտ: Ֆրանսայի այդ թագաւորը որ ամէն մէկ տան կաթսային մէջ ամէն կիրակի խաչած հաւ մը կը ցանկար: Առջեւի սմբակները օդը բարձրացուցած իր նշանաւոր ձիուն վրայ բազմած, կը ներկայացնէր անոր Փարիզ յաղթական մուտքը, վերջ

տալով եղբայրասպան կրօնական կոիւններուն: Բայց իմ անօրինակ զուարթութիւնս, այդ պահուն, իրմէ աւելի իր ձին էր որ ուշադրութիւնս զբաւել տուաւ: Գաղափարաց զուգորդութեան օրէնքին բերումով միտքս ինկաւ անոր կապուած ժաղափրական, կատակը եւ քթիս տակէն մուտացի. «Ի՞նչ գործ ունէր Հանրի Դ.ի ճերմակ ձին»: Ու կանգ առի ինքզինքիս վրայ խնդալու համար: Կանգ առեր էր նաեւ հոգեկան այն մղիչ ուժը որ ինծի այդքան հեռուները տարած էր: Ու կատակը հիմա մտքէս ամէն բան աւլած տարած էր եւ հոն կար միայն, յոտակ եւ դրական, պարտականութեանս թերացումին դադափարը: «Ո՛չ, իրաւունք չունիմ» կ'ըսէի ինքզինքիս: Նկատեցէք որ այս թերացումովս գործ մը կորսնցնելու կամ չկորսնցնելու վախը երբեք չունեցայ, թէ եւ շատ ալ արդարացի պիտի ըլլար ատիկա, այս անկայուն աշխարհին մէջ: Բայց իրաւունքի դադափարն էր որ արթնցեր էր մտքիս մէջ ինձմէ անկախաբար: Իրաւունք ունէի՞ թէ չունէի: Ո՛չ, իրաւունք չունէի ամէն բան իմ հաշուոյս եկածին պէս դասաւորելու եթէ կային ուրիշներ որ ինծի վստահեր էին պարտականութիւն մը՝ որուն լիուլի կատարումը կը պահանջուէր ինձմէ: Ժամը վեցին զրասենեակը ժողով ունէինք: Իմ ներկայութիւնս անհրաժեշտ էր: Առանց ինծի ժողովը ջուրը պիտի իյնար: Ջուրը ըսի եւ աչքերս ինկան Սէնի ջուրերուն վրայ: Վարը՝ կղզիին ծայրը, ծառերու ստուերին՝ արձակուրդէ զրկուածներ օդ կ'առնէին, մեծ մասամբ ծերեր: Նայուածքս յանձնեցի դանդաղահոս ջուրերուն, որոնք կ'երթային կամուրջներու համրիչին տակէն դէպի լայն հորիզոնը՝ Շայեոյի բլուրէն անդին՝ ուրկէ կը բարձրանար արեւէն խանձուած երկինք մը: Կարծածիս պէս խանգարուած մտածումներս ետ չէին գար: Օղբն մէջ ծուարած երազայնութիւնը, որ միտքս կը տանէր Պառքի նկարներուն, մշուշի պէս կը ծանրանար հոգիիս վրայ: Բարեբախտաբար հասեր էի կամուրջին ծայրը, կիսակլոր հրապարակը եւ դիմացէն Տոֆին փողոցը իր յարակից Հին ու նեղ փողոցները՝ որոնց անսովոր եռուզեռը զարմանք պատճառեց ինծի:

Հրապարակն ու փողոցները լեցուեր էին խայտաբղէտ ցնցոտիներով, արագաչարժ, ծիփացող բազմութեամբ մը: Վաճառորդներու, բախտախաղի շաղակրատներու, հնարիչներու, կաղերու, կոյրերու, գետնաքարչ անդամալոյծներու խառնիճաղանձ ազմուկը:

Խաբեբաններ, գողեր, անպիտաններ, չարաճճիներ, ձեռնածուներ մաքորքի պէս կ'անցնէին, կուգային ամբոխին մէջէն: Յանկարծ ինծի թուեցաւ թէ սա տղան էր, ձեռքը սատանային ծախող տղան: Այնքան սիրուն էր անիկա, ճակտին վրայ խոիւ ինկած մագերուն տակ պճըլտացող գոյգ մը աչքերով, որ ափի բերան կը հետեւէի անոր, երբ զգացի թէ մէկը ականջիս ծոած բաներ մը կը փսփսար: Ժերար տը Ներվալն էր որ ինծի կը պատմէր «Հմայուած ձեռքին» պատմութիւնը: Այդ պահուն ետեւէս եկող մը բարձրացաւ: Ես դարձայ: Երկձի գեղեցիկ կառք մը կը սուրար: Գովէն կը վազէր երիտասարդ մը, ձեռքին բռնած թուղթէ տոպրակ մը զոր կառքին մէջ բազմած փափկասուն տիկնոջ ուղղելով կ'աղաղակէր:

— Տիկին, խորոված գետնախնձոր, հրամայեցէ՛ք, խորոված գետնախնձոր:

Ճանչցայ, Պոտլէրն էր: Կանչելս եկաւ: Գիտէի որ Հանրի Չորրորդի յուշարձանին դիմացի տան ձեղնայարկը կը բնակէր: Ձեռքին

ծրարը իր օրուան ճաշն էր: Հոգին սաստիկ խռոված էր իր աղքատութիւնը այդպէս փարթամ կնոջ աչքերուն առջեւ պարզուած ըլլալէն ու կատակի էր տուեր:

— Տիկին, խորաված դեմնախնձոր...:

Կայտառ երիտասարդ մըն էր, յանկուցիչ նայուածքով: Տակաւին չէր եղած այն խման մարդու կապարագոյն դէմքով տիպարը որ պիտի ըլլար հետագային դառնացած բանաստեղծը: Կառքը կը սուրբար առանց որ անով ակնարկ մը խլած ըլլար գեղեցիկուհիէն:

Ձեռքս տարի աչքերուն: Սիրտս կսկծաց: Ձէի ուզեր տեսնել բանաստեղծին կրած անարգանքը. բայց անուշիկ աղմուկ մը կը խլացնէր ականջներս: Ձեռքս վար առի դէմքէս: Ինքնաշարժերու շարանը կանդ աուեր էր, մեքենավարները բոլորը միասին թէ՛ կը հայհոյէին եւ թէ՛ կը հնչեցնէին սուլիչները: Փողոցին նշանացիցը կանաչ լոյսը վառեր էր, մինչդեռ ես դամբուրու անցքէն դուրս կը խափանէի փողոցին շարժումը: Ետ նետուեցայ ու ցատեցի մայթին վրայ: Նոյն ատեն տարօրինակօրէն փափուկ, նրբացած գոյացուլթեան մը զգայնութիւնը ունեցայ ինքզինքէս, մտածումս պայծառացած վիճակ մը ունէր, այնքան ջինջ, եթերային որ մարմնիս գոյութիւնը ցնդած էր մտքիս մէջ, իրեն տեղը տալով կոփամարտիկ Յակոբին որ կը վազէր, գլուխը ծռած, տեղատարափ անձրեւին տակ եւ որ բուն կամք մը կը յայտնէր դուրս գալու իր անկ կացութեանէն: Որեւէ միջոց չունէի իրեն օգնութեան հասնելու եթէ ոչ զայն յանձնելով տունը սեղանիս վրայ դիզուած կոյս թուղթերուն: Ուստի սկսայ վազել: Տոփին փողոցը անցայ թեթեւօտն եւ կարծես աչքերս դոյ: Առաջին բանը որ տեսայ, մեր բնակած շէնքին հին, միջնադարեան դուռն էր: Օձապտոյտ սանդուխներէն վեր ելած ատենս էր որ խորհրդածելու տարուեցայ թէ ինչո՞ւ համար այդ օր միայն հին բաներ կը յամառէին երեւակայութեանս մէջ: Անտարակոյս բարբարոզի մը սպըրդած էր ներսս եւ անկէ կը վտարէր ներկան յիշեցնող ամէն տարր, քանի որ ներկային հետ մտքիս պիտի ներկայանար քիչ վերջը դրասենեակը տեղի ունենալիք ժողովը, ջլատելով մտային երկունքի աշխատանքը: Այդ նպատակով էր նաեւ որ այդպիսի ճշգրտութեամբ ու կենդանութեամբ յայտնուած էին ինծի կամըջալիսի հինաւուրց անձոտնի բայց հնարամիտ ամբոխը, ժերար տը Ներվալ, Պոտլէր: Ժողովը ինկած էր ջուրը, Մէնի ջուրերուն մէջ որ զայն միշտ աւելի հեռու կը տանէին, մինչդեռ, անհուն հրճուանք մը հոգիիս մէջ, ու դրեթէ պարելով կը բարձրանայի մեր սանդուխներէն, երբ տեսայ կիինս որ, ոտքիս ձայնը առած, եկեր էր յարկաբաժնի տան առջեւ եւ անհամբեր, դեռ վերէն, հապճեպ շարժումներով կը փափար: Զըւարթութիւնս այնքան մեծ էր որ բան չէի հասկնար կնոջս խորհրդաւոր երեւոյթէն, մինչեւ որ իրեն մօտ եղայ եւ ան ձայնը աւելի ցածընելով ըսաւ.

— Աղէ՛կ եկար, հիւր ունիս, աղուոր մարդ մը:

Մէկէն վրաս քրտինք թափեցաւ, սաստիկ ողորմով մը: Նպատակաւ խանդարուած էր: Դէմքս խոժոռեցաւ:

Որչի՛կ Աթանասեանն էր: Նստեր էր բազմոցին մէջ, երբ ներս մտայ, ոտքի ելաւ խելօք տղու մը պէս, անուշ ժպիտը երեսին: Զինաթափ ընող բան մը ունէր Որչիկին ժպիտը, հեզ, մանկունակ, մէկ մեթր ութսուն հասակին վերեւը դէպի աջ հակող դէմքին վրայ՝ ուր

ատամներու երկու անաղարտ շարքեր ձիւնի պէս կը փայլէին: Եւ այս՝ յիսունը անցած տարիքին՝ զարմանալի հակասութիւն մը կը ներկայացնէր իր մանկական հոգիին հետ: Այդ պահուն անոր ուսերուն շարժումները կը յիշեցնէին երախայ մը՝ որուն մայրը կ'ըսէր կարծես.

— Գնա տղաս, դնա՛, քեռիին ձեռքը պագ:

Եւ ողջագուրուեցանք: Բայց իմ քրտինքներս աւելի առատորէն կը հոսէին: Շատ նեղուած էի այս անակնկալ այցելութենէն որ ծրագիրս տակնուվրայ կ'ընէր:

— Այս անիծեալ շոգը, կ'ըսէի քրտինքներս սրբելով, բայց նստիր, ինչի՛կ, նստիր, ինձի մի՛ նայիր. սարսափելի է այս ամառ ջերմութիւնը, շնչելիք բան չէ մնացած օդին մէջ:

Խաչիկ նստաւ անմար ժպիտը երեսին: Թաւ յօնքերուն ներքեւ մանրիկ աչքերը անպատում քաղցրութեամբ մը լեցուն էին: Ձայնը բարակ, քիչ մը վլխային, կը լրացնէր համեստութեան ընդհանուր երեւոյթը, երբ մանաւանդ կ'ըսէր.

— Քանի քանի անգամներ ըսի, մէյ մը երթամ: Գերմանիայէն վերադարձիդ անգամ մը եկայ: Թերթերուն մէջ կարգացի: Բայց դռնապանը ըսաւ որ դաւառն էիր:

Կարճ լռութենէ մը վերջ շարունակեց, մէկէն ոգեւորուած ձայնով մը.

— Ի՞նչպէս ես, ի՞նչ կ'ընես... շատ գիրքեր ես, տղայ'...

Ուներուն ծեփծեփումէն յայտնի էր որ հաճելի ըլլալու տրամադրութեան մէջ էր:

— Մի՛ նայիր այդ գիրութեան, պատասխանեցի, կեղծ գիրութիւն է, տառապանքէն չորցած մարմին մը փոքրիկ բարեկեցութենէն անմիջապէս կ'ուռի. կեանքը դայն իր ձիշտ սահմաններուն կը բերէ ետքէն:

— Գործերդ լա՞ւ են դոնէ: Գիտես թէ ինչքան կը փափաքիմ որ մեր գրողները տրեւէ մէկէն աւելի ապահով կեանք մը ունենան, որ պէտքի աղուոր գործեր տան:

-- Ըիշտ այդ ապահովութիւնն է որ մեզի արգելք կ'ըլլայ գրելու, քանի որ ապահովութիւնը պահպանելու համար պահանջուած ժամանակի կորուստը, երբ ուրիշ պատասխանատուութիւններ ալ կան, կ'ին, տղայ'...

Մասնաւորապէս շեշտեցի պատասխանատուութիւն բառը, անմիջապէս աւելցնելով:

--- Միշտ ամուրի՞:

Խաչիկ ոտքի ելաւ, իբր թէ իմացած չըլլար հարցումս: Գիտէի, չէր սիրեր որ հարց տրուէր իրեն ատոր մասին: Սրբազան երկիւղ մը կուզար վրան երբ մտածէր իր կեանքին վրան կեանք մը աւելցնել: Հազիւ իրենը կրելու ուժը ունէր, այն ալ ինչպիսի զգուշութեամբ նետելով քայլերը, մէկին հաստատուն տեղ մը ապահովելէ ետք՝ կը նետէր միւս քայլը եւ այսպէս շարունակաբար: Նոյն ձեւով ալ քալեց դէպի գրադարանս եւ անկէ գիրք մը առաւ:

— Եթէ պատասխան չկայ, տակը անպայման բան մը կայ, ըսի խնդալով:

— Տակը բան մըն ալ չկայ, պատասխանեց վերջապէս: Կեանքը ինձի այդ բախտը չտուաւ:

Ուղիղ կանգնած էր սենեակին մէջտեղը, դիրքը երկու ձեռքերուն մէջ: Այնպէս ինչպէս որ դիմացս էր, իր հոգեպայծառ կեցուածքովը, սրտէս հանած էր նեղութիւնս: Քրտինքս չորցած էր: Ձարմանալի երիտասարդութեան հով մը կար սա յիսուննոց մարդուն վրայ, մանաւանդ երբ կը փորձուէր սեւեռել մշտական ժպիտին կիրթ արտայայտութիւն մը տալու համար: Ամէն անգամ որ Սաչիկ կը տարուէր ներսէն այդ աւելին դուրսին վրայ դնելու, հաւասարակշռութիւնը կը խախտէր: Մարմնական տեսքը կը գտնէր իր յիսուննոցի երեւոյթը, մինչդեռ ժպիտը դէմքին վրայ խորանալով հետզհետէ աւելի ու աւելի երեխայական կը դառնար: Չէի հասկնար թէ ինչպէս արմատախիլ, գաղթական մարդը Փիլիքապէս կը զարգանար, կը մեծնար, առանց որ մէջի հոգին հետեւի իրեն եւ կրնար տեղաշարժուի: Եւ սակայն Սաչիկ Աթանասեան այդ մարդն էր: Արդէն նշանակալից չէ՞ հետեւեալ պարբերութիւնը որ յաճախ կը նետէր երեսիդ «սըւտնց նայէ, ինքզինքնին մարդու տեղ դրեր են, գաղթականն»: Ծօ, գաղթականէն մարդ կ'ըլլա՞յ»: Ոչ, չըլլար: Չ'ըլլար մանաւանդ երբ գաղթականութիւնը անցողական կացութիւն մը նկատելով կը մտնէ սպասման վիճակի մը մէջ, որ հանդրուան չունի, ինչպէս Հայուն սպասումը եւ կը մնաս հոգիով մանուկ, տարիքը առած մարմինով:

Վերջին խօսքերը աւարտելուն պէս Սաչիկ լռեց, քէն ըրածի պէս: Մինչ այդ՝ կրնա ափսէն բերաւ, զետեղեց փոքրիկ սեղանին վրայ գոր քաշելով մօտեցուց Սաչիկին: Սաչիկ ձախ ձեռքովը վերցուց գաւաթը պնակին հետ միասին երբ կրնա զայն լեցնելէ վերջ իրեն հրամցուց: Նշմարեցի որ կնոջս ձայնն ալ փոխուած էր այդ պնահուն: Կարծես ան կը խօսէր փոքրիկ տղուն մը հետ: Ձայնը մեղմ ու համոզիչ ըլլալ կը փորձէր: Սաչիկ սկսաւ խառնել շաքարը պղտիկ դգալով, դանդաղօրէն եւ շիկնելով մանուկի մը պէս, երբ կը մերժէր իրեն հրամցուած պիսքիւին: Բայց ձեռքը զրպանը տանելով, անկէ հանեց ափ մը պիսքիւի եւ ստիպեց մեզի որ մե'նք ընդունինք իրենիններէն:

— Կը նեղանամ, ըսաւ, ասկէ առէք:

Եւ զրպանը եղածը փոքեց սեղանին վրայ: Ստիպուեցանք առ ի քաղաքավարութիւն մէկդի դնել մեր սեւշուկայի ձերմակ ալիւրով պիսքիւին եւ կրծոտել անոր սպիտակ շուկայի սեւորակ պիսքիւիները:

Արդարեւ, քսան տարիէ ի վեր Սաչիկ կէտ մը չէր փոխած կեանքին մէջ: Սկիզբները քանի մը տարի աշխատեցաւ Ռենոյի գործարանը, բայց երբ, լաւ հաշուակալ, հինգերորդ թաղամասի դրամատան մը մէջ գործ գտաւ, չորս ձեռքով պլուեցաւ անոր: Հագուազիւտ դէպքերով միայն կը հեռանար թաղամասէն: Օրերը կ'անցնէր դրամատունէն ոչ հեռու, սահման ունենալով վերէն՝ Լիւքսէնպուրկի պարտէզը, վարէն՝ Սէն գետը եւ Նոդը-Տամի տաճարը: Երբեմն կը կանգնէր կամուրջի մը վրայ, ուղիղ եւ անշարժ, նայուածքը պաղած սեւ ու թաւ յօնքերուն տակ, կը նայէր ու կը նայէր հորիզոնին որ երբեք չէր մօտենար, այլ կը մխրձուէր հետզհետէ անհունին մէջ: Եւ ինք կը սպասէր: Կը սպասէր որ բան մը փոխուի ինքնիրեն:

Նաչիկ խօսակցութիւնը փոխեց : Նօսեցաւ մեր գրականութեան վրայ ու մէկէն ընդմիջելով .

— Վերջին գրքէդ չունիմ, ըսաւ, ինծի հատ մը պիտի տաս :

— Հարկաւ, պատասխանեցի, քեզի պէս գրասէր ընկերոջ չտամ, որո՞նչ պիտի տամ :

Անվաճառ մնացած գրքերուս դէղէն հատ մը առի, ձօնադրեցի եւ իրեն երկարեցի : Բացաւ գրքին առաջին էջը եւ կարդաց ձօնագրութիւնը : Լուրջ դէմք մը առաւ : Գրպանէն դրամապանակը հանեց ու հազարնոց մը դնելով սեղանին վրայ, կը պատրաստուէր մեկնելու :

— Այս բանը չե՛մ ընդունիր, Նաչի՛կ, աղաղակեցի վերաւորուած : Վերցուր, պնդեցի, Նաչիկ, եթէ ոչ կը նեղանամ :

— Սիրելիս, ըսաւ հանդարտ շեշտով մը, որ զիս զինաթափ ըրաւ, իմ մէկ շատ սիրած ուսուցիչս, որ ինքն ալ դրող էր, մեզի խրատ կուտար ըսելով որ «մարդ ոչ միայն բանիւ ապրի, այլեւ հացիւ» :

Եւ առանց այլեւայլ ուղղուեցաւ դէպի դուռ :

— Բայց, Նաչիկ, պրոսացի երեսին, գոնէ հինգ գիրք առ, ասիկա հինգ գրքի արժեգրինն է :

Մտիկ չըրաւ :

— Առ, եղբայր, նուէր կ'ընես :

Լուռ, քար կտրած էր : Միայն երբ իրեն ընկերացանք սանդուխին գլուխը, մինչ ինք կը շարունակէր իջնել սանդուխներէն, դէմքը վերցուց եւ ըսաւ .

— Կ'աղաչեմ, անհանգիստ մի ըլլաք, ի՞նչ պէտք կայ ինծի համար նեղուելու, գացէք, ներս գացէք : Մնաք բարով :

Հազարնոցը սեղանին վրայ էր տակաւին, երկուքի ծալլուած : Ձեռքս առաջ չէր երթար : Բարկութիւնը կ'ուռէր ներսս :

Կիսն խոհանոցէն եկաւ, ժպտուն ու արտօրանօք, մտքին մէջինը չկարենալով իրեն պահել .

— Ի՞նչ աղուոր մարդ է բարեկամդ, ըսաւ :

— Գետինը անցնի անոր աղուորութիւնը, պիտի նախընտրէի որ չար ըլլար, գոնէ այդ պարագային պիտի կարենայի մերժել այս անարգանքը : Ինչո՞ւ համար չկրցայ հազարնոցը երեսին նետել, ինչո՞ւ :

Այդ օրը գրականութիւնը ինծի համար եղաւ վերջին ծայր խտտելի բան մը : Երբ կը խորհիմ թէ սրտի ինչպիսի զեղումով տուն եկած էի գրելու համար ու հիմա այդ մասին մտածելն անդամ նողկանք կը պատճառէր ինծի : Ասոր հետ մէկտեղ նսրէն փորձեցի գրել, թօթափելու համար հետզհետէ ներսս ամբողջութեամբ պաշարող նողկանքը, նմանը նմանով բուժելու գաղափարէն մղուած : Ամբողջ օրը տունը մնացի, սեղանին առջեւ նստած, գրիչը ձեռքս, տող մը դուրս չեկաւ անկէ : Նաչիկին պատկերը աչքիս առջեւէն չէր հեռանար : Կծու սիւնիզմ մը կը տեսնէի անոր մեկնումին քար լուծեանը մէջ, «կ'աղաչեմ անհանգիստ մի ըլլաք, ի՞նչ պէտք կայ ինծի համար նեղուելու» : Կա՞ր արդեօք իր մէջ ալ զիս նուաստացուցած ըլլալու զգացումը : Կ'ըմբռնէ՞ր, կը գզա՞ր թէ որքան վերաւորած էր զիս : Մոռցայ յիշելու իր մէկ խօսքը, երբ կը մերժէի տրուած դրամը . «եղբայր, դուն ասոր դրամ ծախսեր ես...» որուն

պատասխանած էի «այո, բայց ինձի վերապահելով նուէր ընելու իրաւունքը»: Ասոր վրայ է որ իր ուսուցչին խրատը մէջ բերելով, լաւ մը կոտորած էր գիմադրութիւնս եւ մեկնած՝ օգտուելով այդ առիթէն:

Հետեւեալ օրը անցուցի փողոցները, խառնուելով մայթերու բազմութեան ինքզինքս անոր մէջ մոռնալու միտքով: Բայց տրամադրութիւնս թոնաւորուած էր: Չէի կրնար շիտկէ շիտակ վայելել ազատութիւնս, ես որ այնքան կը սիրեմ փողոցները թափառել, կռահել ամէն մէկուն մէջ կուչ եկած երազը, ամէն մէկուն վէպը, կարծես թէ մարդիկ ապակիէ ըլլային: Ծովը նետուող լուղորդին պէս ցատկելով անոնց կեանքերուն մէջ, կ'ապրեմ բազմաթիւ կեանքեր միանգամայն ու ատկէ կը ստանամ ապրելու գերազոյն գուարձութիւն մը, մանաւանդ երբ հոգիէս շունչ տալով անոնց ծուարած երազներուն կատարեալ ծաղկեփունջերու կը վերածեմ զանոնք: Գիտեմ որ կեանքը կը պտտի կացին մը ձեռքին գոր փարտելով աջ ու ձախ մարդոց ներսի վէպերը կը գլխատէ, ես, երեւակայութեանս ուժովը, զանոնք իրենց աւարտումին բերելով՝ անհուն գոհունակութեամբ մը կը լեցնեմ հոգիս: Այսպէս տուածս առած կ'ըլլամ աւելիով, նորէն տալու անոր եւ առնելու համար շարունակաբար: Այդ օր կորնցուցած էի հարստութիւնս, աւելին՝ եղեր էի շափազանց աղքատ, բոկոտն՝ որ չէր կրնար հաղորդուիլ անցորդներուն: Անոնց ամէն մէկուն մէջ կը տեսնէի Սաչիկը եւ կը գզուչանայի կարթունելէ անոնց նայուածքներէն: Վասնզի գիրքը, ահ, գիրքը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ այն ձեռքը գոր մուրացիկը կ'երկարէ անցորդին: Հայ գրողին գիրքը հայցողին ձեռքն է: Կ'երեւակայէի այն անսահման գոհունակութիւնը գոր Սաչիկինն էր իր ձեռքը երկարած ըլլալուն դէպի իրեն ուղղուած ձեռքը, քանի որ անընդունելի է վերադրել աղքատին նուէրի մը ժեստին ընկերացող հաճոյքը: Օրուան ժամերը անցան Սաչիկին գոհութեան ու նուաստացումիս հանդիպման կէտ մը գտնելու ճիգով, որպէսզի այդ երկու զգացումները իրարու հետ հաշտուելով, հաշտեցնէի նաեւ զիս այն բանին հետ որ իմ ապրելու եղանակս էր, ինչ իմաստով ալ որ առնուի այս վերջին բարը: Քանի մը անգամ մերթ ընդ մերթ կը զգայի որ փոփոխութիւն մը տեղի պիտի ունենար: Այդօտ լոյս մը կը վառէր ու կը մարէր ներսիդիս: Այդ պահուն նորէն անցորդները ինձի կը բանային իրենց զաղտնիքներուն վարադոյրը որ կրկին կ'իյնար ծանրօրէն: Իրիկունը ուշ ատեն, տուն վերադարձիս, վերջապէս տեղի ունեցաւ տենդագին փնտուած փոփոխութիւնը: Ահա թէ ինչպէս: Կեցեր էի Օտէննի հրապարակը, ճիշտ Տանդոնի արձանին տակ, գիտելով մէթրոյին բերնէն դուրս թափող ամբոխը, տուն հասնիլս ուղացնելու համար պարզապէս: Այն ատեն ամբոխին մէջ տեսայ Սաչիկը, իր բարձր հասակը շիփ-շիտակ բռնած, աչքերուն բար ժպիտը բաշխելով ամէն մէկուն, արագ արագ ուղղուեցաւ Սէն Միշէլի կողմը: Տանդոնին յուշարձանին ետեւը կեցայ, անկէ չտեսնուելու համար: Բայց երբ անցաւ, չկրցայ տեղի չտալ հետաքրքրութեանս եւ աչքերովս հետեւեցայ իրեն: Ահա այդ ատեն է որ տեղի ունեցաւ այնքան սպասուած փոփոխութիւնը: Ըսի արդէն որ ոեւէ բան գրելու անկարող էի Սաչիկին գործած արարքէն ի վեր: Չայն մը ներսէս ըսաւ եւ յիշեցուց ինձի որ պարտական էի սա օտար ամբոխին մէջ յառաջացող հայրենագուրկ Հայուն պատմութիւնը գրելու: Մանաւանդ երբ մտքիս զարնուեցաւ,

մութին մէջ մէկէն ի մէկ բացուող լոյսի մը պէս, այն դաղափա-
րը թէ Խաչիկին այնքան առինքնող ժպիտը ոչ մէկ արմատ ունէր
հոգիին մէջ: Անիկա զրահ մըն էր զոր կը պտտցնէր դէմքին վրայ
պարզապէս պատասպարելու համար իր հայու խոցուած հոգին դուր-
սէն գալիք հարուածներուն դէմ:

Այսպէս նոր գիւտէս քաջալերուած, իգոհունակ սիրտով տուն
վերադարձայ: Յաջորդ օրը առտուանց դացի Լիւքսէնպուրկի պար-
տէզը, խաղաղ եւ արեւոտ օդին մէջ մտածելու համար: Այլեւս խօսք
չէր կրնար ըլլալ գործի երթալու: Ամբողջ էութեամբ կլանուած էի
ստեղծագործելու հուրով մը: Հոս հոն կը նստէի, կը քայլի պուրակ-
ներուն տակ, անդադար մտածումիս կառչած ունենալով Խաչիկին
պատկերը որ երեւցածին չափ դիւրամարս չէր: Այն ատեն երբ զայն
ըմբռնած կը կարծէի, յանկարծ կը ճողպրէր մտքիս արձակած
լոյսերէն: Նորանոր կը սկսէի խուզարկութիւնս: Անոր այնքան
դիւրաթափանց կարծուած ժպիտն էր որ ետ կը մղէր փորձերս, իբ-
րեւ թէ ան պողպատէ եղած ըլլար: Բայց եւ այնպէս համոզուած էի
թէ անկէ լաւ նմոյ՝ պիտի չարեհայի գտնել եւ քիչ քիչ, հակառակ
անոր դիմադրութեան, կ'ամփոփէի տիպարը կազմող տարրերը զորս
սկսած էի դետեղել պատմութեան կմախքին մէջ, երբ մէկէն տե-
սայ զինքը որ պարտէզին ետեւի դուռնէն ներս կը մտնէր: Ընդոտս
չարժումով մը նետուեցայ ծառերուն ետեւ, կարծեմ Վեռլէնի ար-
ձանին կողմը մեկուսի անկիւն մը: Վախը սրտիս մէջ՝ թէ ան ար-
դէն տեսած էր ինձի, որովհետեւ այնպիսի ժպիտ մը կար դէմքին
վրայ որ ինձի անպայման տեսած էր: Բայց ան շարունակեց ուղղա-
կի դէպի աւազանին բացատը: Պահուրտելով հետեւեցայ իրեն, որոչ
հեռաւորութիւն մը պահելով իրմէ: Խաչիկ դնաց աւազանին մօտ,
նստաւ քարէ նստարանի մը վրայ՝ որուն շուրջ տղաներ կը խաղային
փոքրիկ առադաստանաւերու հետ: Ժպիտով մը՝ որուն մէջ կարծես
անոր ամբողջ սիրտն էր ծաղկած՝ ան կը հետեւէր տղոցը խաղերուն,
երբեմն հրճուելու ձեւեր կ'տնէր ու երբ տղոցմէ մէկը իրեն մօ-
տեցաւ, թեթեւ մը շոյեց անոր գլուխը, բաներ մը ըսաւ ու սրբա-
նէն բան մը հանեց եւ անոր տուաւ: Քիչ վերջը անոր մտերիմն էր
արդէն եւ նոյնիսկ խաղընկերը: Յայտնի էր որ տղան աւելի ուրախ
էր տարէց խաղընկերո՞մէն, որովհետեւ ան աւելի հնաւանձն էր իր
քմայքներուն քան թէ իր տարեկիցները: Քովի նստարանին վրայ
նստող կիներ՝ որ տղուն մայրը ըլլայ կը թուէր, չբողոքեց, տղան ետ
չկանչեց, ինքն այ նոյնքան ջերմութիւն կը զգար տղուն ու անծա-
նօթին մտերմութենէն, այնքան քաղցր էին Խաչիկին ժպիտն ու ձայ-
նը: Մերթ րնդ մերթ կիներն ու Խաչիկը բառեր կը փոխանակէին, կը
խնդային, իրենց նայուածքը տղուն վրայ կեդրոնացուցած: Ժամա-
նակը կ'անցնէր ու սկսած էի յոգնիլ Փրանսայի թագուհիներէն մէ-
կուն քարէ սոցանքին ետեւ անոնց անհամ խաղին հետեւելով: Կը
պատրաստուէի մեկնելու: Տեսաւ որ կիներն այ ժողովոյ իմ ձեռագոր-
ծը ու ոտքի ելաւ: Անշուշտ պիտի մեկնէր: Մնացի տեղս, քիչ մը
կծկուած ինքզինքիս վրայ, վախնալով որ Խաչիկն այ տեղէն կ'ել-
լէր ու կը տեսնէր զիս: Գուշակածիս պէս այ եղաւ: Երբ կը հեռա-
նար տղուն հետ, Խաչիկը մանուկին փաղաքջանքներ շալլելով կը
քայլէր անոնց կողքին: Չէի իմանար թէ Խաչիկը ինչէր կ'ըսէր ա-
նոնց: Չայնը հազիւ իմանալի էր քովիներէն, դէմքը կը ծամա-

ծոէր ու կը ժպտէր, միշտ նոյն զինաթափ ընող մանկական ժպտը : Բայց երբ անոնք քովէն կ'անցնէին, իմացայ որ կ'ինը անկեղծ յուզումով մը կ'ըսէր Սաչիկին .

— Vous êtes trop bon, Monsieur.

Սանդուխներէն բարձրանալով դանդաղաքայլ ու օրօրուն գըլխաւոր դուռը տանող պողոտան առին : Ես դեռ չէի համարձակեր թաքստոցէս դուրս գալու, բայց եւ այնպէս որոշած էի հետաքրքրութեանս մինչեւ ծայրը երթալ : Երբ պողոտան հասայ, անոնք արդէն մեծ դուռնէն անցեր ու խառնուեր էին փողոցին բազմութեան :

Ահա անցեր էին դիմացի մայթը ու կ'իջնէին պուլվար Սէն Միշէլէն : Իրապէս յուզիչ բան մը կար այդ տեսարանին մէջ : Սաչիկ տղուն ձեռքէն բռնած կը քալէր : Միւս կողքին կ'ինն էր : Բոլորը ուրախ կ'երեւէին այդ կազմուած երրորդութեան : Եթէ իմացած չըլլայի կնոջ խօսքերը պարտէզին սանդուխներուն վրայ, պիտի խորհէի որ Սաչիկ մեզմէ կը պահէր իր ընտանիքը տարիներէ ի վեր, մեղք մը գործածի պէս : Սուֆլօ փողոցին անկիւնը անոնք դարձան դէպի աջ : Խորհեցայ թէ Պանթէոնի ետեւի փողոցներէն մէկը պիտի երթային : Արագ արագ հակառակ մայթին վրայէն կը դիմէի Ֆրանսայի մեծ մարդոց դամբարանը, երբ յանկարծ մեր երրորդութիւնը կորսնցուցի աչքերէս : Հաւանաբար քովնտի փողոցը մտած էին : Ծնչասպառ, քանի մը հոգիներ ալ հրժշտեցողով մտայ այդ փողոցը եւ ուղիղ կը շարունակէի, երբ ձախիս նշմարեցի զանոնք որ կը բարձրանային Մալբրանշ փողոցի աստիճաններէն ու կանգ առին 5 կամ 7 թիւին առջեւ :

Կ'ինը տղան ներս մտցուց եւ հիմա իմ կողմս դարձուցած էր դէմքը, կարմրած, ժպիտներէն կլորցած, անդադար կը խօսէր, կը խօսէր համոզելու համար որ մարդը իրեն չհետեւէր այդ սեմէն անդին ու հետզհետէ հրաշալի դեղեցկութիւն մը կը ստանար : Սաչիկը կռնակն էր ինծի դարձուցած : Այդ կռնակին մէջ կիրթ կեցուածք մը կար, բայց յամառ : Կնոջ երկար բացատրութիւններուն ընթացքին, ան ոչ մէկ շարժում ըրաւ : Բայց այդ անշարժութիւնը խուլ ու համր պաղատանք մըն էր : Չեմ գիտեր ինչպէս զգացի թէ Սաչիկ կուլար : Ինծի կը թուէր թէ անոր արցունքները կռնակէն վար կը թափէին : Ու մէկէն շարժեցաւ : Կ'ինը դռնէն ներս մտեր էր արդէն ու Սաչիկ կը հետեւէր անոր :

Ամբողջովին մոռցեր էի նախորդ օրը Տանդոնի արձանին մօտ ստացած ցնցումս : Սիրտս բացուեր էր պահ մը ընդունելու համար տիտը հայորդիներուն պատմութիւնը, բայց վերջին տեսարանէն ետք, ան նորէն դոցուեր էր ինքնիր վրայ ու մնացեր էր թափուր, եւ գրիչս՝ անգործ : Երկու տարիներ անցան : Չեմ գիտեր ինչ եղած պիտի ըլլար այդ պատմութիւնը, եթէ այն ատեն գրած ըլլայի զայն : Բայց կարելորդ անոր ինչ ըլլալը չէր, այլ՝ անոր տրուած ըլլալովը, այսօր շատ մը ուրիշ պատմութիւններ եւս պիտի ունենայինք : Հիմա, որ, ահաւասիկ աս լրացաւ, կարելի պիտի ըլլայ գրել նաեւ միւսները . եթէ անշուշտ ժամանակը, կորուստէ փրկէ միեւնոյն ժամանակ սա հայորդիները, որոնց պատմութիւնը ի հարկէ ուրիշ պիտի ըլլար, եթէ անոնք գտնուէին իրենց հարազատ երկրին մէջ՝ ուր արդէն անոնց կեանքը ունէր իր գծուած ճամբան : Զ. Ո .

Վ ԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՄԵԾ ԻԾԽԱՆ ԴԵՐԵՆԻԿԻ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐԱԳԱՆ

885 թուականին եղերական պարագաներու տակ կը սպաննուէր Դերենիկ՝ Արծրունեաց մեծ իշխանը :

Արծրունեաց արքունիքին մէջ ընկալեալ սովորութեան համաձայն, Մեծ Իշխանը իր կայքը եզող Հազամակերտէն (1) ձմրան սկիզբը ճամբայ կ'ելլէր դէպի ճուաշ գաւառի Մառական ականը, ուր կը գտնուէր Արծրունեաց ձմերանոցը (2) : Երկու վայրերը իրարու կապող ճանապարհը կը կոչուէր Անձահիձոր կամ Ընծայից ձոր (3), լեռնային եւ նեղ : Մեծ իշխանին հաւատարիմները, մտահոգ՝ դաւի մը մասին չըջան ընող չըուկներէն, կը զգուշացնեն Դերենիկը, կառավարիկն ընդառաջել, քննել ճանապարհը իր չըջակայքով : Իշխան Դերենիկ, սակայն, կարեւորութիւն չ'ընծայեր, ու կը յառաջնայ կիրճէն հպարտ եւ ինքնավստահ : Ծամբու ընթացքին ահա զինքը կը դիմաւորէ Հերի իսլամ քաղաքապետը, հպատակ՝ Արծրունեաց իշխանութեան, եւ ըստ սովորութեան կը պատրաստուի ողջագուրել իր տէրը : Ծիշտ այդ վայրկեանին դարանակալ դաւադիրները կը յարձակին ու վերջ կուտան Դերենիկ սէգ իշխանի կեանքին :

Առաջին ականարկով պարզ ու սովորական թուող այս դէպքը բարդ ու, մինչեւ իսկ քաղաքական հարցերու կծիկով մը կը ներկայանայ, երբ նկատի ունենանք հետեւեալ պարագաները .

ա) Այդ շրջանին Հայաստանի իշխանաց իշխանն էր Աշոտ Բագրատունին, որ նոյն կամ յաջորդ տարին (885-886) գլխին թագ դնելով դարձաւ Բագրատունեաց թագաւորութեան հիմնադիրը : Աշոտ իշխանաց իշխան դարձած էր Խալիֆային կամքովը, եւ կը ներկայացնէր երկրին գերագոյն իշխանութիւնը :

բ) Դերենիկ փեսան էր Աշոտ Բագրատունիի, կնութեան առած ըլլալով անոր դուստրը՝ Սոփին, որմէ ունէր երեք գաւակ՝ Աշոտ, Գուրգէն եւ Գագիկ : Դերենիկի օրով, Վասպուրականի իշխանութիւնը յաջողած էր իր թեւերը տարածել մինչեւ Հեր եւ Զարեանդ գա-

- 1) Հազամակերտը հաւանաբար այժմու Բաշ-Գալէն է :
- 2) Մառական կը գտնուի Մարանդ գաւառի սահմանին մօտ, Հեր փաղափի հիւսիսը, որ այժմու Խոյ փաղափն է, Ագչայի եւ Կոթուր-չայի իրար խառնուած տեղը, ուր Վասպուրականի Գագիկ քաղաքը հետագային ամառանոցներ շինել տուած է :
- 3) Այս նամակարհը մինչեւ այսօր կ'անցնի Կոթուր գիւղի վըրայէն եւ Վանի հարաւէն Պարսկաստան-Մակու կ'առաջնորդէ :

ւառներու իսլամ իշխանաւորներուն վրայ: Վասպուրականի տէրութիւնը, —ինչպէս կը կոչէ ոթվմա Արծրունի՝ Արծրունեաց իշխանութիւնը, զինուորապէս աւելի հզօր էր դարձած, քան Բագարան-Երասխաձոր — Այրարատեան դաշտի վրայ հաստատուած Աշոտ Բագրատունիի տոհմային ուժը: Արդարեւ Վասպուրականի իշխանութիւնը իր կայքէն՝ Մեծ եւ Փոքր Աղբակ գաւառներէն տարածուելով դէպի հիւսիս, հասած էր մինչեւ Բնունեաց Ծովուն շուրջ նախկին հայ նախարարական տոհմերու գաւառները: Ուժի եւ ազդեցութեան այս աճումը անշուշտ չէր կրնար հաճոյ ըլլալ իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունիին որ, ինչպէս ըսինք, կը վայելէր Սալիֆային հովանաւորութիւնը:

Պ) Դաւազրութիւնը, որուն զոհ գնաց Դերենիկ, կազմակերպողն ու գործադրողն էր Արծրունեաց իշխանութեան ենթակայ եւ հպատակ Հեր գաւառի էմիրը: Իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունի սակայն, ոճրագործները պատժելու համար ոչ մէկ հետապնդում ու դատ կը տեսնէ, ու ոճիրին վրայ կ'իջնէ լուութիւնը, որ դիւրաւ բացատրելի չէ առանց «վերին հրամանի»:

Բայց նախ քան մեր խորհրդածութիւնները եւ տեսակէտի բանաձեւումի մը փորձը, արդար եւ ճիշտ է դիմել վաւերական աղբիւրներուն: Դէպքին ժամանակակից երկու պատմիչներ՝ Յովհաննէս կաթողիկոս եւ Թովմա Արծրունի իրենց գործերուն մէջ կ'անդրադառնան անոր: Այս երկու պատմիչներուն վկայութիւնները սակայն յայտնապէս թերի եւ պակասաւոր պէտք է համարել այլեւս, սրուած ըլլալով նորագոյն ժամանակի մը գտնուած երրորդ աղբիւր մը: Այս վերջինը 1915ին Վանի գաղթականները կ'իմ անապատի գրութեանց հետ փոխադրեցին Էջմիածին, ձեռագիր վիճակի մէջ, եւ որ այսօր ծանօթ է «Անանուն Զրուցագիր» յորջորջումով: Էջմիածնի միաբանները, քիչ մը չափազանցեալ փութկոտութեամբ, աւետեցին գտած ըլլալ անոր մէջ Շապուհ Բագրատունիի կորսուած Պատմութիւնը եւ իբր այդ ալ հրատարակեցին 1921ին (1): Սակայն այս վերագրումը ընդունելութիւն չգտաւ ոչ ոքէ եւ շատ շուտով հաստատուեցաւ որ յիշեալ ձեռագիրը իններորդ կամ տասներորդ դարուն ապրող կիսագրադէտ Վասպուրականցիի մը կողմէ գրի առնուած է եւ կը ներկայացնէ իր ժամանակաշրջանի զրոյցները: Անշուշտ դիտական ճշգրտութիւն պէտք չէ փնտռել հոն, յարգուած չըլլալով մասնաւորաբար ժամանակագրական կարգը: Այսուհանդերձ մեզ շահագրգռող դէպքին շուրջ կը բերէ բոլորովին նոր վկայութիւններ, որոնք ոճիրը դուրս կը բերեն լոկ քաղաքական սահմանափակումէ մը, կրկնակի շահեկանութիւն մը տալով, ինչպէս պիտի տեսնենք իր կարգին:

Դիմենք նախ աղբիւրներու առաջինին՝ Յովհաննէս կաթողիկոսին: (2)

1) Գալուստ Տէր Մկրտիչեան եւ Մեսրոպ Եպիսկ. լոյս ընծայեցին Պատմութիւն Շապուհոյ Բագրատունեոյ խորագրով, տպուած Էջմիածին, 1921:

2) Պատմագրութիւն Յովհ. կթղ.ի ամենայն Հայոց, տպ. Ս. Երուսաղէմ, 1843:

Նախապէս Սևանի վանհայր, իշխանաց իշխան Աշոտի որդի Սմբատ Ա.ի օրով Յովհաննէս կթղ. բազմած է հայրապետական աթոռին վրայ (899-931) : Յովհաննէս կաթողիկոս հաւատարմութեամբ ծառայած է իր թագաւորին, կատարած է դեսպանական վտանգաւոր առաքելութիւններ : Իր պատմութիւնը, զոր գրի առած է խոր ծերութեան մէջ, իր թագաւորին եւ ի՛ր ալ կենսագրութիւնն է առաւելապէս : Դիւրաւ կը հասկցուի որ անիկա չէր կրնար այնքան ալ առարկայական մնալ, քանի որ նախ՝ իր ներկայացուցած դէպքերուն կենդանի դերակատարը եղած է, ու յետոյ, ինչ որ գլխաւորն է, կանգնած ըլլալով թագաւորական բացարձակ իշխանութեան տեսակէտին վրայ ու նաեւ հաւատարմօրէն կապուած՝ Բագրատունեաց Տան, եղած է այս վերջնոյն տիտղոսեալ պատմագիրը :

Դերենիկ որդին է Աշոտ Արծրունեաց մեծ իշխանին, որ Թ.դ. դարու կէսին, Բուլղայի արշաւանքին ժամանակ պաշարուելով Նկան բերդին մէջ, անձնատուր կ'ըլլայ թշնամիին : Բուլղա զայն Դերենիկի եւ ուրիշ շատերու հետ գերի կը տանի Սամարա, ուր ստիպման տակ կ'ընդունի իսլամութիւնը : Վեց-եօթը տարի տեւող գերութենէ վերադարձին, Դերենիկ, արկածալից կեանքէ մը յետոյ, կը փեսայանայ իշխանաց իշխան Աշոտի եւ այս վերջնոյն պաշտպանութեամբ կը զբաւէ Վասպուրականի իշխանական գահը :

Ըստ Յովհաննէս կաթողիկոսի, Դերենիկ սկզբնական շրջանին, երբ իր դէմ ունէր Վասպուրականի գահին մրցակիցները, — Գուրգէն որդի Ապուլպելճի եւ Գագիկ Ապուրուան — եւ իր իշխանութիւնը տակաւին չէր ամրացուցած, պէտք ունենալով Աշոտ Բագրատունիի պաշտպանութեան, հաւատարմօրէն կը հետեւէր իր աներոջ խորհուրդներուն, «... որ հայրախնամ կամօք եւ խոհական սիրելութեամբ միշտ խրատ բարեաց նմա մատուցանէր» : Դերենիկ շարունակած է «հլու եւ զգօն մտօք» հետեւիլ Աշոտի խորհուրդներուն, մինչեւ որ ամրացուցած եւ զօրացուցած ըլլալով իր իշխանութիւնը, կը դադրի այլեւ իշխանաց իշխանը մտիկ ընելէ : «... Ի կամս անձին զինչ պետութեան բերեալ, ոչ անսայր բռնի խրատու աներոյ իւրոյ որպէս յերեկն...» : Այս տողերով պարզ է թէ Յովհաննէս կաթողիկոս կ'ուզէ հասկցնել որ Դերենիկ, որուն հպարտութեան մասին ալ որոշապէս եւ պախարակումով ակնարկուածին կ'ընէ տարբեր հատուածի մը մէջ, այլեւ իր իշխանութիւնը բաւական զօրաւոր կը զգար եւ անկախ պետութիւն մը դառնալու դիտաւորութիւններ կը սնուցանէր. կը ձգտէր ուղղակի կապուիլ ինքնապաշտպան Ստրպատականի Ոստիկանին, փոխանակ դիմելու իշխանաց իշխանի միջնորդութեանը, զոր այլեւ աւելորդ կը համարէր : Եւ հետեւաբար կը հրաժարի անոր խորհուրդներուն անսալէ :

Յովհաննէս կաթողիկոս այնուհետեւ կը բաւականանայ չոր կերպով պատմելով Դերենիկի սպանութիւնը, այնպէս ինչպէս տըւինք այս գրութեան սկիզբը : Պարզ եւ յստակ է ուրեմն որ Յովհաննէս կաթողիկոսի կարծիքով եւ համոզումով եթէ Վասպուրականի իշխանը շարունակած ըլլար հետեւիլ իր աներոջ գծած ճամբուն, պիտի չոնենար այդ եղերական վախճանը :

**

Թովմա Արծրունի, նոյնպէս հոգեւորական մը, պատմիչն է Արծրունեաց տան: Դերենիկի առաջարկով է որ ան սկսած է գրի առնել իր պատմութիւնը եւ շարունակած՝ մեծ իշխանի որդի Աշոտ Արծրունիի օրով: Բոուն եւ անվերապահ հետեւող մըն է իր տէրերուն: Դերենիկ իշխանի սպանութիւնը կատարեալ աղէտ մըն է, ըստ իրեն, ողբերով եւ հառաչանքով է որ ձեռք կ'առնէ ոճիրին պատմումը. «ոյժ չունիմ դամբանական երգելու այսքան աղէտներու վերայ»: (1)

Յովհաննէս կաթողիկոսի մօտ չենք գտներ որոշ կերպով բացատրութիւն մը դաւադրութեան մասին: Այս հարցումին, որ անխուսափելիօրէն կը ծագի մտքի մէջ, պատասխան մը կը բերէ Թովմա վարդապետ, պատասխան մը, սակայն, որ ամբողջական եւ կատարեալ չէ, եւ իր կարգին ծագում կուտայ նոր հարցումներու:

Այսպէս, ըստ Թովմա Արծրունիի, Տիգրիսի էմիրը, որ Եմէնցի արար մըն է եւ զոր Թովմա կը կոչէ յԱմանիկ (2) (Եմէն-իկ, տաճ-իկ, պարս-իկ) անունով, իրարու դէմ կը լարէ Աշոտ Բագրատունին եւ Դերենիկ մեծ իշխանը: Գաղտնի նամակներով մէկ կողմէ կը զրգռէ Դերենիկը, որպէսզի դուրս գայ իր աներոջ իշխանութենէն եւ անկախ տէրութիւն յայտարարէ, իսկ միւս կողմէ Աշոտ Բագրատունին կը հանէ իր փեսային դէմ, անոր յայտնելով այս վերջնոյն անկախ դառնալու դիտաւորութիւնները: Բայց Թովմա չի յայտներ թէ ինչ է այն զրգապատճառը, որուն հնազանդելով էմիրը կը դիմէ այս քայլին: «Անանուն Զրուցագիրը» քիչ յետոյ բաւական լոյս պիտի սփռէ «ինչու»ին վրայ:

Թովմա Արծրունի բացէ ի բաց չի վարանիր ամբաստանել Աշոտ Բագրատունին որպէս դաւադրութեան մեղսակից: Երբ Դերենիկ կը պատրաստուի ձամբայ ելլել դէպի իր ձմերանոցը, մեծ իշխանին քաջերը կ'ըսեն իրեն.

— Շչուկներ լսած ենք թէ թշնամիներ բռնած են ճանապարհը, իշխանաց իշխանի գիտութեամբ եւ հրամանով, կեանքդ վտանգի տակ է, կը խնդրենք որ թոյլ տրուի հետագօտել ճանապարհը, ըստուգել թէ արդարեւ այդպէս բան մը գոյովիւն ունի՞ր:

Բայց ոչ մէկ փաստ կը բերէ որ հիմնաւորէր թէ իրապէս դաւադրութիւնը տեղի ունեցած է Աշոտ Բագրատունիի «գիտութեամբ եւ հրամանով»: Այս մասին ալ «Անանուն Զրուցագիրը» պիտի կարենայ լուսաբանութեան որոշ նպատակ մը բերել:

Անվախ եւ հպարտ Դերենիկ կարեւորութիւն չի տար եղած ըզգուշաւորութեան խորհուրդներուն: Կ'աճապարէ վայրկեան մը առաջ հասնիլ ձմերանոց: Այս աճապարանքին մասին ալ «Անանուն Զրուցագիրը» պիտի կարենայ որոշ լուսաբանութիւն մը բերել:

Երբ Դերենիկ եւ իր զինակիցները կը հասնին Փեռոտակ գիւղը,

(1) Պատմութիւն տանն Արծրունեաց ի Թովմա վարդապետի Արծրունոյ, տպ. Օրթագիւղ, 1852:

(2) Եմէնցի Ապս ել Վահիսն ե, որ Պատաւի ոսիկան կարգուած էր:

որ կը գտնուի Հեր քաղաքի հանդիպակաց լեռան վրայ, մահմետական քաղաքապետը ընդառաջ կուգայ մեծ իշխանին, որ իր տէրն է: Էմիրին կողմէ կը հասնին կոչնականներ, յայտնելու իրենց տիրոջ սիրոյ եւ խաղաղութեան խօսքը:

Վասպուրականի խռովեալ քաջերը կրկին խորհուրդ կուտան իրենց սէգ իշխանին չխաբուիլ Էմիրին կեղծ խոստումներէն, չբաժնուիլ իրենցմէ եւ առանձին չմօտենալ Էմիրին:

Դերենիկ, սակայն, չուզեր մտիկ ընել իր զինակիցներու թախանձանքները եւ «ճեմա առեալ սիգաքայլ երիվարուն» կը յառաջանայ դէպի Էմիրը, որուն զինուորները անոր անցք մը բանալէ անմիջապէս յետոյ ետեւէն կը փակեն ճանապարհը, այսպէս զայն անջատելով իր ազատներէն:

Ու մինչ Էմիրը կը մօտենայ մեծ իշխանին իր ողջոյնի կեղծ համբոյրը տալու, տրուած նշանի մը վրայ իր մարդիկը կը յարձակին ու սրախողխող կ'ընեն Դերենիկը:

Մարմինը կը տարուի Հեր, որուն քրիստոնեայ վաճառականները կը թաղեն զայն տեղւոյն Հայոց եկեղեցին, ուրկէ կը փոխադրուի այնուհետեւ Արծրունեաց հանգստարանը՝ Աղբակ գաւառի Ս. Խաչ վանքը:

Անանուն Զրուցագիրը հետաքրքրական մանրամասնութիւններ կուտայ Դերենիկ իշխանի ծննդեան եւ պատանեկան շրջանի կեանքին մասին:

Դերենիկի ծնողները դեռ զաւակ չունէին, երբ մայրը կը խնդրէ ամուսինէն որ թոյլ տայ իրեն Աշոյ (Աշատայ) անապատը ուխտի երթալու, որպէսզի Աստուած զաւակ մը պարգեւէ իրենց. « Եւ մեք տամք գնա փոխ Տեառն », կ'ուխտեն անոնք, այսինքն՝ Աստուծոյ նըւիրել իբրեւ կրօնաւոր:

Այր և կին կ'երթան վանք, իրենց հետ տանելով ընծաներ «եզիմս սպիտակս եւ գառիմս սպիտակս սրբութեան եկեղեցեացն»:

Աշատայ Ուխտին վանահայրը եւ վանականները ամբողջ գիշերը հսկում կ'ընեն անոնց համար: Վերջապէս Աստուած կը լսէ խնդրանքը, կը պարգեւէ արու զաւակ մը:

Դերենիկի ծնողները նոյն վանքին մէջ մկրտել կուտան զայն, եւ վանահօր անունով կը կոչեն մանուկը՝ Գրիգոր: Երբ ան կը մեծնայ, ծնողները զայն կ'առաջնորդեն վանք, իրենց հետ տանելով նոր ընծաներ. կրօնական զգեստներ, հողաթափներ, եւայլն:

Մայրը զինք կը նուիրէ վանքին, «փոխ տեառն գամեմայն աւուրս կեմաց իւրոյ» եւ «կոչեաց մանկան անունն Դերեմ, որ կոչի որդի վանուց... ուխտիք խնդրեալ ի Տեառնէ»:

Դերենիկ իր ուսումը կը ստանայ վանքին մէջ: Գեղեցիկ ալ ձայն ունէր:

Արդէն կրօնաւորի զգեստն հագած եւ եկեղեցական ծիսակատարութիւնները սորված էր, երբ ճիշտ վանահօր իրեն քահանայական կարգ տալու օրերուն, երիտասարդ Դերենիկը կը բռնուի գայթակղելի պարագայի մը մէջ: Վանքին մէջ կը գտնուէր գեղեցիկ կոյս մը, — որ էր «քայրադուստր հօրն Գրիգորի».— Դերենիկի հօրաքրոջ աղջիկը, որ հօւսան մըն էր (կրօնաւորուհի):

Օր մը, կը պատմէ «Զրուցագիրը», պատանի Դերենիկը եւ Հատաւոր կոյսը վանքին քովը արտի մը մէջ ոսպ քաղելու ելած էին. «Եւ շատորոց ցանկացել էր Դերենիկը անկարծակի կալաւ գնա եւ բռնադատեաց եւ արար կամաց իւրոց:»

Վանահայրը սարսափած՝ զէպքը կը պատմէ տղուն հօրը, Արծրունեաց մեծ իշխան Աշոտին:

—«Տեսանե՞ս զինչ գործեաց մանուկս այս. ո՛չ կարէ բնակել ի վանք, զի ոչ կարեն հանդուրժել գառինի եկեղեցեաց կորեանք առնիւծոց. վասնզի ապականեաց գորոջն եկեղեցեաց, գոր քազում աշխատութեամբ սնուցի»:»

Այս արարքը վերջ կուտայ Դերենիկի կրօնական կոչումին: Զինք տուն կը տանին եւ կ'ամուսնացնեն Բագրատունեաց իշխանի դստեր հետ (1):

Անմուռն Զրուցագրին յիշատակութիւնները կը յայտնաբերեն որ Վասպուրականի ապագայ մեծ իշխանը ուտող խմող եւ ուրախութիւնը սիրող մարդ մըն է եղած:

«Սովոր էին գալ եւ նստել ի սեղանն ամենայն ոք, եւ ոչ կայր չափ ուտելոյ, եւ ըմպելոյ... գային... փողահարքն եւ վնասարքն կախալէին առաջի նորա...»

Այսքանը բաւական է զազափար մը տալու համար Դերենիկի կենցաղին մասին:

Իսկ իշխանին սպանութիւնը կը նկարագրուի այսպէս, Վասպուրականցի անձանօթ գրչին կողմէ. —

«Եւ էր Դերենիկն այն կնկասէր. եւ էր մարդ մի եւ անուն նորա Ապումսար, եւ նա տիրեալ Հերայ եւ Մարանդու եւ Մաղիագանք: Եւ վասն բռնակալութեան սիրէր գ'Դերենիկն:

Եւ բազում ծախս հանէր Դերենիկն այն մարդոյն, զի ունէր դուստր մի գեղեցիկ յոյժ, եւ սիրեաց գնա Դերենիկն, եւ համարակեցաւ Դերենիկը Երթալ ի տունն Ապումսարայ եւ կենայր բազում աւուրս եւ ապա դառնայր ի աշխարհն իւր ի Վասպուրական: Եւ բերէր Ապումսար գիտն իւր ի վան եւ բազում աւուրս ուրախութեամբ պահէր եւ տուրս բազումս աայր եւ դարձուցանէր Հեր: Եւ այսպէս առնէր ժամանակս բազումս եւ զկին իւր ի բաց թողեալ՝ ոչ սիրէր գնա...»

Այսպէս Անանուն Զրուցագիրը կը բանայ տուածին մէկ ուրիշ երեսը: Դերենիկ յափշտակուած մահամետական իշխանի ազջկան Կիւլինարի գեղեցիկութենէն, լքած էր իր կինը, որ Աշոտ իշխանաց իշխանի ազջիկն էր եւ քորը Սմբատի՝ հետագային թագաւոր Հայոց. (Սմբատ Ա. 890-912):

Լքուած իշխանուհին կը դիմէ իր եղբօրը, Սմբատին.

—«Իմ այրս Դերենիկ թողել է զիս եւ գայլագգի կին մի կուսիրէ ի Հերայ, գղուսորն Ապումսարայ եւ անչափ անդգնել եւ ամառել յայլագգին որ գիտարակ տարին գնայ ի հոն կենայ եւ գամենայն բարիք տանս Վասպուրականի անդ տանի եւ պատրաստէ նոցա կերակուր, այլ եւ գիանդերձս, գգանձս, գգիս եւ ջորիս տանի անդ ի կնոջն այլագգոյ, եւ անչափ յրբութեամբ սիրէ գնա՛, եւ գորդիս առ ոչինչ համարի եւ անտես առնէ: Եւ դո՛ւ տիեզերակայ եղբայր իմ, յորմէ սարսին ամենայն թագաւորք եւ իշխանք եւ մեծամեծք երկրի, մի՛ տայ

(1) Դերենիկ երկրորդ ամուսնութեամբ մը խնամիացած է Բագրատունեաց տոհմին:

զիս արեամարիել զի քոյր քո եմ եւ ո՛չ զոք ունիմ այլ տէր»:

Հատ Զրուցադրին, երբ Սմբատ լսեց այս, շատ տրամեցաւ, Դերենին դեսպան զրկեց ու բռաւ.

— Զի՞տանես այդ ապիրատութիւնդ, գոր չէ պատեհ զքոյրս Հրանոյշ (*=Սօփի*), գոր ոչ գեղ եւ ի կանայս, համեստ եւ գեղեցիկ, դու գայդ քոյրուս ու այլազգին երթաս. չերկնչի՞ս Աստուծոյ: Եթէ վասն պոռնկութեան ա՛յլ իրք ի պէտք եմ քեզ՝ կան բազում կանայք աշխարհիդ վասպուրականի...»

Սմբատի նամակին մէջ կայ տակաւին ուրիշ ծանր մեղադրանք մը. «...Այլ եւ լսեմ թէ գամեկայն կանայք ազատաց քոց ապականել ես: Յերկիր Աստուծոյ, զի չէ քեզ բարի այդ ձայնդ գոր լսեմս գգէն»:

Բայց Դերեն գոռոզ է ու ամբարտաւան. ահա թէ ինչ կը գրէ Սմբատին.

— «Դու կարի յանձնահանել ես ի քո մեծութեանդ որ արողեցաւ. դու ի՞նչ ես որ գայդ ընդ իս ասես, իմ տանս տէր եմ ու իմ կամացս. գո՛ր սիրեմ, գա՛յն առնեմ. թէ չես հանիլ դու՝ ուղարկէ ու ա՛ն գոյրն քո, եթէ ո՛չ, ես ուղարկեմ առ քեզ»:

Իր այս պատասխանը երկու խնամիացած տոհմերուն միջեւ կը փակէ ամէն դուռ: Այս զրդապատճառին կ'աւելնան Եմէնցի Էմիրին դաւերը Դերենիկի եւ իր աներոջ միջեւ պառակտում յառաջ բերելու համար եւ Դերենիկի զինուորական աճող ուժը, որ լուրջ վտանգ մը կը նկատուի Աշոտի կողմէ իր ապագայ ծրագրերներուն դէմ:

Բագրատունեաց պալատի չորս պատերուն մէջ կը արուրի Դերենիկի մահուան վճիռը, ու գործադրութիւնը կ'որոշուի յանձնել Հերի մահմետական իշխանին:

Իշխանաց իշխանի որդւոյն՝ Սմբատի եւ Հեր քաղաքի Էմիրին որդիներուն միջեւ փոխանակուած թղթակցութիւնը բաւական պերճախօս է այս ուղղութեամբ:

Սմբատ, որուն արքայ տիտղոսը կուտայ Անանուն Զրուցադիրը բը, կը գրէ.

«...Լսեմ Դերենիկդ, որ իմ փեսայ է, գրեւիմար (*Կիւլնար*) քոյրն ձեր սիրէ. չամաչէ՞ք դուք գայդ տալ առնել: Ամեկայն հաւատի հաւաք էք: Եթէ քոյր ձեր առ նա գերի էր, պարտ էր ձեզ ձայն հորասան ընկեմուլ եւ առ իս՝ եւ քոյրն ձեր ի գերութենէ թափել»:

Ու Ապուստոսի որդիները կը պատասխանեն.

«Ո՛վ Աբգայից Աբգայ, մեք երկնչիմք ի յահէ քուսմէ եւ ոչ իշխեմք ձեռն արկանել ի Դերեն, զի գիտեմք որ փեսայ է քո: Ա՛մ, եթէ մեզ ոչ բարկանաս՝ գեթ չտամք նմա գալ առ մեզ եւ մենք չենք կամացն չարապատշա՛մ անքոյն նորայն առ մեզ»:

Սմբատի պատասխանը. — «Լուայ զգիր որ հրովարտակի ձեր, գոր գրել էիք, զի երկնչիք յիմէն եւ ոչ իշխեք չար առնել Դերենայ: Իշխանին վասպուրականի. ա՛մ ես երդուել եմ յԱստուածն իմ գոր պաշտեմ՝ անահ էք յիմէն դուք: Առաջագոյն ուղարկեցէք առ նա թէ, մի՛ գալ այլ առ մեզ եւ եթէ նա անդգնի գալ՝ ի լուռ կացէք. եւ յորժամ գալ՝ սպանէք գնա, եւ անպարտ էք յարեմէ նորայն: Ապա եթէ անսես առնէք զերամանս իմ եւ ոչ սպանէք գնա վկայ է Աստուած, որ զձերն ի հիմանէ քակեմ եւ գնեք ի սուր սուսերի մաշեմ»:

Ապուստոսի որդիները վերջին փորձ մը եւս կ'ընեն, խուսա-

փելու համար արիւնահեղութենէ, եւ Դերենիկի գրելով կը խնդրեն.
«Այլ մի գալ դու առ մեզ վասն քվերս, զի բազումք կան եւ
ծիծաղին զմեզ եւ հայեոյեմ»:

Դերենի կարեւորութիւն չի տար Հերի իշխանազուններուն, ո՛չ
իսկ աւագ իշխան Գազիկ Ապումրուան Արծրունիի շրջահայեացու-
թեան խորհուրդներուն.

«Լո՛ւր, իշխանաց իշխան, չէ՛ պարտ այլ ի Հէր եր-
թալ, զի շան բնութիւն են որդիք Ապումսրայ:»

Ու հեշտագրգիւռ եւ գեղեցիկ Կիւլինարի սէրէն գինովցած՝
չոր պատասխան մը կուտայ Ապումրուանին:

— «Լուռ կաց, Ապումրուան, չեմ նոքա ինձ դիմակաց եւ եթէ
կամիմ այսօր քակեմ պարիսպ Հերայ եւ գերկիրն աւար հարկանեմ»:

Կը հասնի աշունը: Ըստ սովորութեան, Դերենիկ կը պատրաս-
տուի երթալ Հեր: Ազատները լսած են որոշ շշուկներ Սմբատի
եւ Ապումսրի միջեւ փոխանակուած նամակներուն մասին, բայց չեն
համարձակիր խօսիլ Դերենի, որովհետեւ «այր խիստ էր եւ բարկա-
ցող», նկարագիր՝ տուփանքէն կուրացած բռնակալներու:

Վասպուրականի իշխանը կը պատրաստէ ճոխ պարէն, գինի,
խաչներ եւ ոչխարներ, եւ «գամենայն բարութիւն որ աշխարհին
Վասպուրականի:» Այս բոլորը կը զրկէ ծառայի մը միջոցաւ Ապու-
մսրայ որդիներուն, իմաց տալու որ ձմեռը պիտի անցընէ Հերի կող-
մերը, Մարանդի լեռներուն եւ Մահդազանի դաշտերուն մէջ որսա-
լու համար:

Մեկնելէ առաջ, Դերեն բանտարկել կուտայ Գազիկ Ապումրու-
անը, իբրեւ նախազգուշութիւն: Մնացեալը ծանօթ է: Դերենիկ կ'իյ-
նայ ծուղակը եւ կը սպաննուի: Ու Կուլինար ձեռք կ'անցընէ իր
սիրած իշխանին դիակը եւ զայն կ'ուղարկէ վասպուրական: Հոս
կը վերջանայ Դերենիկի պատմութիւնը, «Անանուն Զրուցագրին» մէջ:

Իշխանաց Իշխանը, որ այս առթիւ Հայոց թագաւոր կը յոր-
ջորջուի թովմա պատմիչէն, իր կրտսեր որդին՝ Շապուհը կը զրկէ
Վասպուրական՝ կարգադրելու համար Դերենիկի սպանութեան հե-
տեանքով ստեղծուած կացութիւնը: Արքայորդին Վասպուրականի
իշխանութիւնը կուտայ Դերենիկի անչափահաս որդիներէն անդրա-
նիկին՝ Աշոտի, որ ինը տարու էր, խնամակալ նշանակելով Գազիկ
Ապումրուանը: (Թովմա, 257):

Աշոտ Բագրատունի թագաւոր դառնալէ յետոյ ինքն ալ
կուղայ Վասպուրական, միւրիւրելու իր այրի մնացած դուստրը եւ
հաստատելու կատարուած կարգադրութիւնները:

Դատ ու դատաստա՞ն...: «Տիեզերակալ ու ամենայաղթ» Հա-
յոց արքան կը թողու որ իր սահմաններուն մէջ գործուած ոճիրը
անպատիժ մնայ: Գիտենք թէ ինչո՛ւ:

Վասպուրական կը խաղաղի երկար ժամանակի համար, մին-
չեւ Սմբատ Ա. (890-912), երբ ան դարձեալ գլուխ կը վերցնէ
Բագրատունիներուն դէմ:

Եզրակացութեան մը յանգելէ առաջ, վերոյիշեալ երեք աղբիւրներուն կ'ուզենք աւելցնել ուրիշ յիշատակութիւն մը: Ըստ Ս. Օրբելեանի (հետագայ դարերու պատմիչին), Դերենիկ մասնակցած է նախարարական այն ժողովին որ Խալիֆայէն Աշոտ Իշխանաց Իշխանին համար թագ ինդրեց: (Օրբել. Ա. 219): Ուրեմն պէ՞տք է ենթադրել որ Դերենիկ զէմ չէր Աշոտի թագաւոր դառնալուն:

Յամենայն դէպս, յատկանշական կարգ մը զուգադիպութիւններ կ'ուրուագծեն Աշոտի քաղաքական գործունէութեան հիմնական գիծը, ուր կարելի է գետեղել Դերենիկի սպանութեան պարագան:

Աշոտ կը ձգտէր միւս բոլոր տոհմերուն տկարանալուն: Արդարեւ, նախ իր իշխանութեան սկիզբներուն, ան արարական բանտէն փախած Գրիգոր Մամիկոնեանի գլուխը կտրել տալով զրկեց խալիֆային: (Վարդան Պատմիչ. 8): Անկէ յետոյ ջնջուեցաւ Մամիկոնեանց տոհմը Հայոց Աշխարհէն:

Յետոյ՝ ինամիական կապերով ուղեց իրեն կապել երկու ուրիշ մեծ տոհմեր: Սիւնեաց եւ Արծրունեաց մեծ իշխաններուն կնութեան տուաւ իր երկու աղջիկները: Բայց խոտովիչ զուգադիպութիւն՝ ասոնցմէ առաջինը Վասակ-Գարուն Սիւնի կը մեռնի «յերիտաապրդուքեան տխս»: Իսկ երկրորդի պարագան, Դերենիկի սպանութիւնը ծանօթ է արդէն:

Այսպէս, երկու այրիները, Բագրատունեաց ընտանիքին կը բերէին երկու մեծ տոհմերուն կայքն ու ուժը:

Երկու փեսաներուն մահը պատահականութի՞ւն էր թէ Աշոտի քաղաքական ծրագիրներուն գործադրութիւնը: Կարելի չէ ճշգրիտ պատասխան մը տալ: Բայց կը տարուինք զբականով: Մանաւանդ որ Դերենիկի սպանութիւնը կը խորտակէր Աշոտի հանդէպ ամէն հաւանական ընդդիմութիւն, բանալով անոր ճամբան դէպի մէկ եւ ինքնակալ Հայոց Պետութիւն:

վ. Մ.

Ա Ղ Բ Ի Ի Ր Ն Ե Ր . —

1.— Պատմագրութիւն Յովհաննու Կթդ.ի Ամենայն Հայոց, *սպ. Երուսաղէմ*, 1843:

2.— Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց, *ի Թովմա Վարդապետէ Արծրունույ, սպ. Օրթագիւղ*, 1852:

3.— Պատմութիւն Շարպոյ Բագրատունույ, *ի լոյս ածին Գալուստ Տէր-Մկրտչեան եւ Մեսրոպ Եպո.։ Տպ. Էջմիածին*, 1921: (Այժմ կը համարուի Անանուն Զրուցագրի մը գործը):

4.— Ձեռագիր Էջմիածնի թիւ 1371, տարի 1920:

5.— Հաւաճումն Պատմութեան Վարդանայ Վարդապետի, *Վենետիկ*, 1862:

6.— Ստեփաննոսի Օրբելեան, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, 2 հատոր, *Փարիզ*, 1859:

7.— Հայոց Հին Գրականութեան Պատմ. Մանուկ Աբեղեան, *Երեւան, Հատոր Ա.*, 462):

ՅՈՒԾԻ ՆՇԽԱՐՆԵՐ ԿՈՄԻՏԱՍԻՑ

(Իր ծննդեան 85-ամեակին առթիւ)

1907-ի ամառն է : Ես Թիֆլիզի Ներսիսեան դպրոցի աշակերտ եմ եւ ամառնային արձակուրդով դիւզ եմ վերադարձել :

Այդ ամառն էջմիածնում կարեւոր անցուղարձ կայ . լաւ չեմ յիշում՝ թերեւս կաթողիկոսական ընտրութեան կապակցութեամբ : Ես իմ մանկութեան ընկեր եւ նոյնքան ազգական Շաւարշի հետ որոշեցինք ամէն գնով ներկայ գտնուել այդ հանդիսութեան :

Էջմիածինը մեր գիւղից 35 կիլոմետր է : Վճռած ենք քայլերով կտրել այս ճանապարհը , որ երկարում էր մեծ մասամբ ամայի դաշտերով : Առաջին անգամն է որ էջմիածին եմ գնում , եթէ չհաշուենք շատ փոքր տարիքիս ծնողներս կողմից էջմիածին տարուելս , հիւրընկալուելու համար իմ մօրեղբայր Արիստակէս Արքեպիսակ . Սեդրակեանի մօտ :

Գնացինք ուղղակի ծերունի Հմայեակ վարդապետ Արշարունիի խուցը : Վանքի բակի հիւսիսային կողմը՝ արեւելքէն արեւմուտք՝ բակի ամբողջ երկայնքին քովէ քով շարուած էին միաբանների խուցերի դռները արեւելեան քարանսարայների ոճով : Արդէն վաղուց այդ շէնքերը անհետացած են , իրենց հետ տանելով այնքան անմոռանալի ու մեր ժողովրդի սրտին այնքան խօսող յիշատակներ :

Ես եւ Շաւարշը երկուսս էլ Հմայեակ վարդապետի երկու եղբօր թոռներն ենք : Նա ամէնքին հայրսուրբն է : Հայրսուրբը մեր սպասածին հակառակ՝ մեզ ընդունեց սիրալիրօրէն : Այս կէտը մեր տեւական մտահոգութեան առարկան էր ամբողջ ճանապարհի ընթացքին : Հայրսուրբի խիստ բնաւորութիւնը մեզ ծանօթ էր : Մեր այս յանդուգն որոշումը մեր տարիքին անհամապատասխան՝ կարող էր յանդիմանութեամբ դիմաւորուել իր կողմից : Բայց այսպէս լինելով հանդերձ՝ նոյնքան մեզ անծանօթ չէր նրա թոյլատու վերաբերմունքը , մանաւանդ աշակերտների հանդէպ :

Ոչ միայն չբարկացաւ , այլ նոյն իսկ իր տրամադրութիւնը բարձրացաւ մեր երեւալով : Վանականի մը մեկուսացած խուցին մէջ շատ էլ կարելի չէր արհամարհել կեանքի արեւից սպրդած երկու ճառագայթներ , որպիսին մենք էինք այդ րոպէին՝ մեր պատանի տարիքում , թէկուզ մեր ներկայ խենթութեամբ :

— Արեւշատ , շուտ ինքնատեղ դիր , տղաները թէյ խմեն , — մեզ այնքան ծանօթ իր հիւթեղ ու երաժշտական ձայնով հրահանգեց հայրսուրբը :

Արեւշատը իր ծառան էր տարիներէ ի վեր: Վաղարշապատի չրջակայ գիւղերից էր երեսունն անց Արեւշատը: Իր մասին հեռուից հեռու շատ լսած էինք: Թէ՛ անձնուէր ծառայ է, թէ՛ անուղղայ գող: Սակայն այս երկուսը նա այնքան ճարտարօրէն ու անկեղծօրէն իրարու համադրած ու հաշտեցրած էր, որ այդ հաշտութիւնը նոյնքան փոխադրուած էր հայրսուրբի եւ իր միջեւ:

— Այս ամառուայ շոգին թէ՛յ, — զարմացաւ Շաւարշը:

— Հա՛հ—հա—հա, — բամբ ծիծաղով հայրսուրբը թնդացրեց սենեակը, — այստեղ, մեզ մօտ, շոգից պաշտպանուելու համար միաբանները տաք—տաք թէյ են գործածում: Առաջ կը քրտնես, բայց յետոյ լաւ զովութիւն կը դայ. հիմա կը խմենք կը տեսնէք:

Շաւարշը Արեւշատի մասին լսածներէ տպաւորութեան տակ՝ աչքի պոչով նրա շարժումներին է հետեւում խոհանոցի կիսաբաց դռնից:

Այս անգամ հայրսուրբը մեզ իսկապէս զբաղեցրեց իր սիրալիր մտերմութեամբ: Նա մեզ մեծ մարդու պէս առաջն առած՝ որպէս հաւասար հաւասարի սկսեց իր երիտասարդութեան օրերից դրուադներ պատմել: Նա հիմա 85-ն անց է, բայց ո՞վ կարող է մտածել այս մասին ի տես իր ուղղաձիգ պարթեւ հասակի, իր խրոխտ կեցուածքի եւ թէ՛ եւ ձիւնասպիտակ մօրուքով, բայց դէմքի տիրակաւն ու առնացի արտայայտութեամբ: Իսկապէս էլ սովորական անցեալի տէր մէկը չէր նա: Իր արկածալից ու սիրալի կեանքի պատմութիւնը մեզ ծանօթ է մեր ծնողներից ու ազգականներից: Երիտասարդ հարսեր տկարացել են իր անդիմադրելի հմայքի հանդէպ, — վկայ է պատից կարուած իր երիտասարդութեան մեծադիր նկարը իր բարձր ու մաքուր ճակատով եւ դէմքի տպաւորիչ գծերով:

Ցարի օրօք, երբ ջանքեր էին թափուում հայութիւնը ոռոս եկեղեցու դիրկը նետելու, Հմայեակ Արշարունի վարդապետը եղաւ ա՛յն բացառիկ դէմքը, որ անվախօրէն պտըտելով դիւղէ դիւղ, հակաքարողութիւն էր կատարում յանուն հայ հաւատքի: Հետեւանք — իր աքսորը Սիբիր: Իր աչքերի տկարութիւնը, ժամանակաւոր կուրուութիւնից յետոյ, եւ իր մութ ակնոցները Սիբիրի յիշատակներ էին:

Էջմիածի՛ն, — որքա՛ն խորն է քո արմատը Հայի հողում: Քո անունն անբաժան է Հայի տնից, Հայի բաղդից ու բնազդից:

Էջմիածի՛ն, — Հայի Սիոն, Հայի Սինայ, Հայի վէմ, — եկել ենք, ա՛հա, քեզ քո գրկում ողջունելու...

Գիշեր է. ամառ գիշերը լայն տարածել է անծայրածիր թեւերը հողիների ու իրերի ու դարերի վրայ: Երկինք եւ երկիր գրկախառնուած են այստեղ մի սրբազան խոկումի մէջ՝ յաւերժական լիներութեան խոռովքին անձնատուր:

Գիշեր է. վանքի ուրուականն է վարում հողիները դէպի աւագ Գալիքը: Եւ իր դէմ յանդիման՝ արեւելքից դրոհելով՝ դէպի երկինք է խոյանում մի այլ գմբէթ, աւելի վեհ ու վիթխարի, որից ինքը պատգամներ է ընդունում:

Մասին է այն, ոգին Նոյեան Էպոպէի՛ լեռ—առեղծուած, լեռ առաքեալ, լեռ—արքայ՝ դէտն ու դայեակը մարդկութեան մարդեղութեան:

Երկու գմբէթներ, երկու սուրբ ու վերին ներկայութիւններ գոյութեան խորհուրդն են պանծացնում սերունդների քուն—արթնու-

թեան, լաց ու խինդի, մահ ու ծինի հորովները հովուելով:

Բայց, ահա, յանկարծ վանական այս ինքնասոց ու աղօթաւոր լուսթիւնը մէկէն ի մէկ թունդ ելաւ դաշնակի մը ուժգին ու աշխոյժ ակորզներով: Երաժշտական հնչիւնները հրնաւորըց պատերի հետ համըրուելով, մագլցելով այս մթաստուեր գմբէթից վեր դէպի աստղերն անապական ու յորդելով դէպի դուրս, դէպի դաշտերն ու հորիզոններն արարատեան, գնում էին հաղորդուելու գերբնականին, գնում էին հոգուց հոգի աւետելու հրաշքն ու փառքը Գեղեցիկի:

Դղրդում է դաշնակը, հորիզոններն են ալեկոծւում, փթթում է լոյսը, ծաղկում է յոյսը, — գեղեցիկ է Գեղեցիկը, Գեղեցիկը գեղեցիկ է...

Մեր զարմացական ակնարկներին ի պատասխան հայրսուրբն իսկոյն վրայ բերաւ.

— Կոմիտասն է, — եւ աւելացրեց, — գնացէ՛ք, գնացէ՛ք, տըղայք, մի՛ քաշուէք, գնացէ՛ք ծանօթանալու մեր մեծ վարպետին. ասացէք որ ես եմ ձեզ ուղարկել. նա շատ ընկերական է, սիրով կ'ընդունի ձեզ, գնացէ՛ք, որպէսզի վաղը դուք էլ ձեր ժողովրդի պատուաբեր գաւակները դառնաք, Կոմիտասին օրինակով:

Շատ մօտիկ է Հմայեակ վարդը. Արշարունու խուցին մեր փնտռած բնակարանը: Մէկ թէ երկու դուռ անցնելով, ահա, մենք կանգնած ենք այն բաց պատուհանի տակ, որտեղից դրսեւորում է նուազը, որտեղից անձնաւորում է խորհուրդը:

Եւ մութ է այդ պատուհանը, խաւար է սենեակը եւ այդ սենեակում անտեսանելի՝ կախարդող ոգին, որի անունն է Կոմիտաս: Կոմիտաս, — ո՞վ է այդ Կոմիտասը, որի մասին այնքան լսել ենք մանկութիւնից. նա, որ եկել է հայ երգի ոգին պանծացնելու հայ աշխարհում, երաժշտութեան օրհնութիւնը բաշխելու ճակատագրի հոգեբով յոգնած հոգիներին:

Նուազը դադրած է: Մենք կարեւոր անցքի ապրումն ունինք: Հիմա պէտք է ծեծել դուռը, բայց դա շատ էլ դիւրին չէ: Վերջապէս, ամաշկոտութեան վարանքներից յետոյ, համարձակում ենք: Սենեակն իսկոյն լուսաւորուելը եւ դրան բացուելը մէկ է լինում: Իրան սեմին մեր առաջ կանգնած է վարդապետը իր սեւ երկայն կապյով: Տեսնելով աշակերտական հագուստով մեզ ու մեր կէս-յանցաւորի կեցուածքը, իսկոյն վրայ բերաւ վաղուցուայ ծանօթի ժպիտով.

— Բարի եկաք, տղայք, ներս հրամեցէ՛ք, եկէ՛ք տեսնենք:

Ասացինք որ Հմայեակ վարդապետի աղբականն ենք, որ իրեն տեսնելու եւ ճանաչելու մեծ փափաքը մեր միակ արդարացումն իրեն անհանգստացնելու մեր այս համարձակութեան:

Թեթեւ ու պարզունակ կահաւորութեամբ սենեակի աղօտ տըղաւորութիւնն է ընկերանում յիշողութեանս բազմաթիւ տարիների միջից:

Առաջին իսկ խօսակցութիւնից մեր նեղուածութեան հետքն անգամ չմնաց մեր մէջ: Որպէս թէ վաղուց գիտէինք իրար: Նա գըտած էր դադարնիքը մարդը ուղղակի մարդու առաջ կանգնեցնելու իր ամենանսեթեւեթ ու մտերիմ կարելիութիւնների մէջ:

Մեր տեսակցութիւնը կարճատեւ եղաւ. մեր խօսակցութիւնները անհրաժեշտ սահմանից շատ չհեռացան:

— Բայց ինչո՞ւ, հայր սուրբ, մութին մէջ էիք նուազում, հարցրի ես, այս պարագան շարունակ զբաղեցրած լինելով միտքս:

— Ի՞նչ ես յաճախ եմ անում. լոյսը, դիտէք, արգելք է ինքնամփոփման. մութին մէջ աշխարհը մեզ չի հալածում՝ իր տպաւորութիւններով: Երբ մեծանաք ու հոգեկան կենդրոնացումի պահանջն ունենաք, ձեզ աւելի հասկնալի կը դառնայ այս իրողութիւնը:

Կարճ հարց ու պատասխաններից յետոյ՝ ահա նորէն նստաւ դաշնակի առջեւ: Որպիսի՞ր ուրախութիւն, նա հիմա դարձեալ պիտի նուազի...

Այժմ լոյսի ճիշտ դիմացն է. կարելի է իր դէմքը դիտել: Ամենից աւելի ուշագրաւը իր մօրուքն է: Սովորական, ոչ երկար մօրուքը ետեւ՝ աւելի թաւ ու երկար մազերի անկախ խուրձ է կախուում: Այս տեսակ մօրուքի չէի հանդիպած:

Կատակ եւ լրջութիւն հաւասարապէս ճառագայթում են աչքերի մէջ, աչքեր, որոնք ե՛ւ այստեղ են, ե՛ւ չեն. թէ՛ նայում են, թէ՛ փնտռում: Հոգեկան կայունութիւնը չէ, յամենայն դէպս, իր նայուածքի բուն արտայայտութիւնը՝ իր բոլորածեւ ճաղատ ճակատի ներքեւ:

Այդ օրը մեզ համար կեանքի մի տօնական անմոռանալի օր էր: Որի՞ մտքով կ'անցնէր թէ այդ մեծանուն մարդու ներկայութիւնը վայելելու բախտը պիտի ունենանք՝ իր իսկ յարկի տակ, թէկուզ եւ կարճ ժամանակամիջոցում, իր հետ բաժանելով իր ներշնչումի վսեմ մի վայրկեանը:

— Հիմա ես կրկին լոյսը պիտի մարեմ. յոյս ունիմ մութը առաջուայ պէս խորթ չի թուայ, — այս ասելով՝ նա դարձրեց քիչ հեռուն գտնուող երկկտրական կոճակը:

Սաւարը նորէն տէր է իր իրաւունքներին: Միայն բաց պատահանից երկինքն է թարթում ու թրթոտում: Տարօրինակ ուրուականի պէս Կոմիտասի դիմաստուերն է ծրագրում լուսամտից ներս թափանցող հեռաւոր ճրագների ու աստղերի աղօտ լուսախորքի վերայ, մերձեցնելով գոյութիւնը հանելուկի, իրականութիւնը առասպելի:

Նուազը տեւեց բաւական երկար: Ինչ է չգիտեմ: Յամենայն դէպս եւրոպական երաժշտութիւնից մի գործ է: Յնցող խոովքի ու բուռն ապրումների մի փոթորիկ է թւում ձայների այս ժայթքը, ուր մարդն իր աւանդական հայեցողութեան ու առտնին զգալիերպի շաւիղներից դուրս չպրտուած՝ գնում է դիմաւորելու գերմարդկային լինելիութեան օրհասը:

Այս ամբողջ տեւողութեան ժամանակի նշանակութիւնը մեծանում է ու երեւելի իրադարձութեան իմաստ է ստանում աչքիս:

Նուազը վերջ է գտած: Իրերը տակաւ առ տակաւ վերադառնում են իրեն նոյնութեան: Մեծ Անծանօթը իր ներկայութիւնից ազատ է կացուցում աշխարհ եւ գնում է վերստին իր բացակայութեամբ մաս կազմելու Բացարձակին, մեր էութիւնների յայտնութեան յուշը կտակելով մեր հոգուն:

Էութիւնների մայրամուտով փարատում է վրդովմունքը մեր անձերի՝ հանդէպ մեր խորքի: Անդունդի չափ ահարկու է մեր

խորքը մեզ: Անդունդի չափ անձանաչ է ու անմատչելի մեր խորքի խորհուրդը մեզ:

Տարիներ յետոյ ինձ հաշիւ տալով այդ օրուայ պղքեցութեամբ իմ մէջ ծնունդ առած ապրումների բուն իմաստի մասին՝ ինձ համար օրէնքի պարտադրականութիւն է ստանում այդ դադափարը թէ՛ երաժշտութիւնը իր բարձր առումով մի տիեզերական ճամբորդութիւն է մեր անձի դէպի մեր սեփական գոյութեան վախճանական խորհուրդը, մի ճամբորդութիւն, որ նոյնքան արտասովոր կարող է լինել իր կտրելիք ճանապարհի ահագնութեամբ, որքան որ արտասովոր են մեր հասողութեան համար աստղակոյտերն իրենց առասպելական հեռաւորութեամբ, այլ եւ ներատոմային մանրաշխարհը իր նոյնքան անհասկանալի խորութեամբ:

Սենեակը լռնաւորուեցաւ: Մեր առաջ դարձեալ ձայների կախարհն է կանգնած իր ընդճիւղեայ ուրոյն մօրուքով, իր ճաղատ ճակատով եւ խոշոր ու այն անգամ սեւեռուն աչքերով:

— Կ'ուզէ՞ք իմանալ, անշուշտ, ինչ էր նուազածս. դա Շուբերտից մի կտոր է, — ու թէ՛ եւ անունն ասաց, սակայն տարիներն այստեղ դոցել են դուռը յիշողութեանս առաջ:

Տարիները... բայց այդ տարիները չէ որ նոյն անողոք բռնակալութեամբ դուռը ամուր գոցել են այսօր մեր, ապրողներին, ու Կոմիտասի միջեւ, ինչպէս որ երդուել են նոյնն անելու աշխարհիս ամէն ունեցածի հետ՝ իր առաջին օրէն ի վեր ու ցվերը, իբր իր այլման եւ օմեղան:

Այնուհետեւ ինձ համար Շուբերտի անունն անբաժան մնաց Կոմիտասի յիշատակից եւ ամէն անգամ վերարթնացնում է իմ մէջ այդ անկորնչելի օրուայ ստուերն իմ յուշերի պանթէֆոնում:

Մենք դեռ սրտով հրաժեշտ տուինք հայ ժողովուրդի սրտի թարգման ու իր օրհնութեան դափնիով պսակուած իր մեծ զաւակին, տանելով մեզ հետ մեր կեանքերը, որ կարծես այլեւս նախկինը չէին եւ կարծես մեզ պատկանելէ աւելի՝ մի ողեկան ապազայի հողով էին բեղմնաւոր:

Սակայն սա իմ վերջին հանդիպումը չէր Կոմիտասի հետ: Բախտը վերապահել էր առիթը, որպէսզի մի տարի վերջը կրկին տեսնեմ իրեն Թիֆլիզում եւ մաս կազմեմ տրուելիք հայկական համերգի համար իր ղեկավարած երգչախմբի, որի փորձերը տեղի էին ունենում Բարեգործական մեծ շէնքի մէջ՝ Արասաբատսկայա հրապարակի վրայ:

Եւ դարձեալ՝ երրորդ անգամ պատահութիւն ունեցայ յաջորդ տարին, Ներսէսեան վարժարանի երգչախմբի մէջ իր ղեկավարութեան տակ դառնուելու Թիֆլիզի Արքունական թատրոնի բեմին վրայ, միջազգային հոգեւոր համերգին, ուր Կոմիտասի երգչախումբը առաջնութեան դափնին շահեցաւ:

Այս վերջին երկու հանդիպումները ամենից աւելի ցոլացնում էին Կոմիտասի կեանքն իր առաւելապէս ընկերային ու մտերմական երեսակներով:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԹԱՏՐՈՆԻ ՄԱՍԻՆ

Նկարի մը մէջ կ'ըմբռնուին զամեմատութիւնը, գոյներով եւ գիծերով սահմանաւորուած: Քանդակագործական խոճմբ մը կը դիտենք եւ կը հիանանք արտայայտութեան մը վրայ, զոր քանդակագործը ժայթքեցուցած է քարէն: Ճարտարապետական դուրս-գործոց մը վանդոճածներու կարգ մըն է աննախընթաց. երաժշտութիւնը ձայներով կը հրամայէ. պարով՝ մարմինին շարժումն է որ կ'արձագանգէ մեր հոգիէն ներս: Հնչեակ մը բառերու շքախումբ մըն է որ կ'երթայ մեր յուզումին:

Իսկ բե՞մը:

Հոս, գոյներուն, ձայներուն եւ զանգուածներուն տեղ կան մարդեր, կիներ եւ տէքոռներ: Բայց ասոնք թատերական նիւթեղէնին արտաքինը կը կազմեն: Իրապէս թատերագիրը իր բեմական գործը, կը շինէ կամեցողութիւններով:

Երաժիշտը ձայները կը ներդաշնակէ եւ կը կշռաւորէ. թատերագիրը նկարագիրները կը հակադրէ իրարու, համադրելու համար զանոնք էմփազիսի մը միութեան մէջ:

Թատերագիրի մը ամբողջ հոգը էնթուիկ մը արտայայտել է, կազմակերպել զայն: Եթէ յաջողի այս կազմակերպութիւնը, իր յուզումը մէկ ոստումով կ'իջնէ բեմէն հասարակութեան մէջ:

Բայց հոս է որ երեւան կ'ուզայ առաջին տարբերութիւն մը թատերագիրին եւ, զոր օրինակ, նկարիչին միջեւ:

Նկարը, առանց միջնորդի, ուղղակի հանդիսատեսին առջեւն է: Այս վերջինը ի ներկայութեան է արուեստի գործին, այնքան, որքան ստեղծող արուեստագէտը ձեւաւորած է զայն իր բոլոր մասերուն մէջ:

Նկարիչին դիտարկութիւնները, գէթ en droit, իրենց ի գորու հանգամանքը լքելով իրագործուած կը ներկայանան պաստառին վրայ, լիութեամբ: Գոնէ այս պարագային, նկարիչը կրնայ միայն ըսել որ աւարտած է իր գործը:

Մինչդեռ թատերագիրը երբ կ'աւարտէ իր գործը, էական բան մը կը պակսի տակաւին ասոր, որպէսզի այս վերջինը արուեստի գործ մը ըլլայ հանդիսատեսին համար. այդ պակասածը թատերագրի գործին՝ դերասանն է:

Երաժշտական եւ պարային արուեստի գործերուն պէս ուրեմն, թատերական գործը ամբողջ է միայն իր մեկնաբանովը: Մինչդեռ նկարչութիւն, քանդակագործութիւն մեկնաբանի մը պէտք չունին:

Երբ թատերադեր մը թատրոնի մը տնօրէնին փիլէպ մը կը բերէ, ի՞նչքան բան կայ իր բերածին մէջ իրագործուած: Հոն կան անշուշտ նկարադերները էմթրիկի մը միութեան մէջ ընդելուզուած, եւ տրամախօսութիւնը ուր կը կարգաւորուի էնթրիկը: Բայց այս ամէնը դեռ կարելիութիւններ են միայն:

Դերասանն է որ պիտի ստեղծէ ձեւը, կարելիութիւնները դարձնելով իրագործումներ:

Ինչ որ վերացական է թատերադերին յղացքին մէջ՝ կը փոխակերպուի թանձրացեալ բանի, դերասանին միջնորդութեամբ. ինչ որ ժամանակին մէջ չէր տակաւին, կ'անցնի ներկային. եւ ստեղծողական processus, շարժման ելած թատերադերին զրգումով, կը յանգի միայն իր վախճանին՝ դերասանին այժմէացումով:

Կարելի՞ է ըմբռնել, կամ նոյն իսկ գոյութիւն ունեցած է Oedipe Roi -ն, առանց Մունէ-Միւլլիին:

Բեմական արուեստը ունի ուրիշ յատկանիշ մը որ, այս անգամ, իրե՛նն է, այլամերժօրէն իրենը:

Նկար մը կարելի է ըմբռնել առանձին: Անձեր կը ճանչնամ որոնք թանգարան կ'այցելեն այնպիսի ժամերուն՝ ուր ապահով են գրեթէ միակնին ըլլալ: Յուզումը որուն կը սպասեն, կ'ընայ ծնիլ առանձնութեան ցանկապատին մէջ: Մեր հոգին կը փոխակերպուի արդէն այս մեկուսի հանդիպումի պահուն:

Նոյն բանը կարելի է ըսել նաեւ կերպընկալ միւս արուեստներուն համար: Նոյն իսկ երաժշտութեան համար: Դաշնակի մը առջեւ ենք առանձին եւ կը թղթատենք սօնաք մը: Սենեակին չորս պատերուն մէջ մեկուսացած, մեր հոգին յուզումի եւ խորհուրդի ի՞նչ վիճեր կարող է եզերել այն ստեն:

Բայց կարելի չէ առանձին ըմբռնել թատերական գործ մը:

Բեմական գեղեցկութեան մը առջեւ ամբողջ ամբոխ մը պէտք է: Բեմական գեղեցկութեան ներշնչած յուզումը առաւելապէս ընկերային յուզում է:

Միասին տառապելով, միասին հրճուելով, — ահա թէ ինչպէս միայն կ'ընանք ըմբռնել թատերական արուեստի գործ մը, հիանալ անոր վրայ:

Թատրոնին ունեցած այս կապը ամբոխին հետ, կը բացատրէ թէ ինչպէս թատրոնը մանաւանդ՝ կ'ընայ որոշ գաղափարներ, զգացումներ եւ կամեցողութիւններ ընդունիլ տալ ամբոխին կամ ընդհակառակը զանոնք սրբագրել ձգտիլ ամբոխին մէջ:

Խօսքս անշուշտ թատերական բարձր արուեստին վրայ է, որ, աւելի քան բոլոր միւսները, կը ներկայանայ իբրեւ ռահվիրան ընկերութեան:

Օ. Պ.

ՄԵԿՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(INTERPRÉTATION)

Մեկնարկութիւն : — Գրեթէ բոլոր երաժշտական գրչին տակ կրկնուող եւ արուեստագէտները մտահոգող պարագայ մը միեւնոյն ստեն :

Ի՞նչ է սակայն անոր բուն իմաստը, եւ ի՞նչպէս կարելի է գծել մեկնարկութեան մը կատարելութեան սահմանները :

Հարց մը որ գրեթէ նոյնքան հին է որքան երաժշտութիւնը :

Արդարեւ, այն օրէն ի վեր երբ մարդիկ զգացին երաժշտութեան գերարժէք դերը ընկերային կեանքին մէջ, այն օրէն իսկ դանուեցան անհատներ որոնք, ըլլայ բնութեան իրենց չնորհած բացառիկ կարողութիւններուն գոհացում տալու մտքով եւ կամ երաժշտութեան վերաբերմամբ իրենց մէջ ծնած հետաքրքրութենէն ու սէրէն մղուած, նուիրուեցան անոր, — մեկնարկութեան հարցը արդէն ինքնին ծնունդ կ'առնէր :

Երաժշտութիւնը կարելի է նմանցնել կամուրջի մը որ յարաբերութեան մէջ կը դնէ ստեղծագործող արուեստագէտը եւ ունկնդիրը հասարակութիւն մը :

Արդ, Արուեստը ինքնին օրկանիք ձեւ մը ստանալու վրայ եղող մտածում մը, յոյզ մը կամ գաղափար մըն է : Հետեւաբար՝ նաեւ տարրը կամ նիւթը որուն մէջ պիտի մարմին առնէ ան, արուեստէ արուեստ, տարբեր կերպով մը կը սահմանէ նաեւ անոր ընդունելիութեան բնոյթը եւ պայմանները :

Երաժշտութիւնը, այդ ըմբռնողութեամբ, բոլոր արուեստներուն մէջ կը գրաւէ բացառիկ դիրք մը : Ոչ թէ անոր համար որ ան շատ աւելի դիւրաւ եւ ուղղակի միջոցներով կ'ազդէ մեր զգայնութեան վրայ, այլ եւ գլխաւորաբար այն պատճառով որ անչօջափելի եւ ոչ տեւական գոյութիւն մը ունեցող թրթռացումներէ յառաջ եկած ձայներու արուեստ մըն է ան :

Չայնքրու եւ Տետզուքեան արուեստ՝ հետեւաբար նաեւ բացառիկ պայմաններու տակ է որ կը ներկայանայ ան ուրիշ արուեստներու կարգին :

Փամանակի եւ Տետզուքեան արժէքին մէջ սահմանափակուած արուեստ մը՝ իր գրի առնուած պահուն իսկ լուծեան դատապարտուած է արդէն, — հետեւաբար անմատչելի նաեւ հասարակութեան որուն զգայնութեան խօսելու սահմանուած է ան :

Նկարչութիւնը օրինակ, կամ բանաստեղծութիւնը, արձանագործութիւնը եւ կամ այլ կերպարուեստները կը վայելին առանձնաշնորհում :

Երբ նկարիչը իր յղացումներուն, երանգապնակին ու վրձինին միջոցաւ հաստատուն ձեւ մը տուած է պատարին վրայ, կամ երբ արձանագործը նմանապէս սպիտակ մարմարին, ու բանաստեղծը թուղթին յանձնած է իր ներշնչումներուն պտուղը, երկը մարմին առած է: Անոնք իրենց ստեղծագործութեան համար կ'օգտագործեն նիւթ մը եւ անոնցմէ գոյացած երկը կ'ըլլայ հետեւաբար նաեւ տարածութեան մէջ շօշափելի պարկայ մը: Անոնք արուեստներ են ուղղակի մարդոց հոգեկան ու ֆիզիքական աչքին դատողութեան ենթակայ:

Ան ալլեւս դրականօրէն գոյութիւն ունի արդէն իբր ստեղծագործութիւն եւ մատչելի է դիտողին կամ ընթերցողին:

Այդպիսով ան անմիջապէս դտած կ'ըլլայ իր տեղը թէ արուեստի աշխարհին եւ թէ հասարակութեան մէջ:

Սակայն ինչպէս կը տեսնենք բոլորովին տարբեր է երաժըշտութեան պարագան:

Երբ երգահանը նօթերու միջոցաւ թուղթին է յանձնած իր յղացումները, թէեւ երկը ծնունդ առած կրնայ նկատուիլ ինքնին, եւ սակայն իրականին մէջ հեղինակը դեռ բոլորովին հասած չըլլար իր նպատակին եւ իր գործը կը մնայ միշտ լուռութեան դատապարտուած:

Ան դեռ սառած արուեստ է:

Իսկ որպէսզի ան մատչելի ըլլայ հասարակութեան, որպէսզի անոր պարունակած յուզական տարրը, ներդաշնակութիւնները եւայլն հասնին ունկնդիրներուն ականջին, անհրաժեշտ է վերակայացնել զայն:

Ուստի այստեղ է որ երկրորդ անձի մը, այսինքն մեկնարկու արուեստագէտին անհրաժեշտութիւնը կը յայտնուի, որ իւրացնելով այդ ստեղծագործութիւնը պիտի տայ զայն վերստին հնչական աշխարհին մէջ:

Պէտք է նկատել նաեւ թէ մեկնարկութեան հարցը ոչ միայն կը ծագի ամէն անգամ որ տարբեր արուեստագէտներ կը ստանձնեն նոյն գործին կատարումը, այլ նոյնիսկ ամէն անգամ որ նոյն մեկնարկուն կը վերստեղծէ նոյն երկը:

Այլ երեւոյթ մը եւս որ յատուկ է նաեւ երաժշտական արուեստին, այն է թէ, օրինակ նուագահանդէսի մը պահուն երեք տարբեր զգայնութիւններու միջեւ է որ տեղի կ'ունենայ նոյն այդ մեկնարկութեան վերաբերեալ դիրքաւորում մը, գաղափարներու եւ ըմբռնումներու տեսակ մը բախում: Այսինքն մին հեղինակը որ իր հոգեկան աշխարհին մէջ ծնած գործ մը կ'ուզէ մատուցանել կամ լսելի ընել ուրիշներուն, ազդել անոնց զգայնութեան, եւ ունկնդիրը որ հոգեկան վայելք մը կ'ակնկալէ անկէ:

Իսկ այդ երկու աշխարհներուն միջեւ մեկնարկուն, որուն կը վիճակի այդ պահուն խիստ փափուկ դեր մը, այսինքն հարազատ

Թարգմանը հանդիսանալ հեղինակին բուն ներշնչումներուն: Մեկնարկուն, որ նոյնպէս իր անձնական յոյզերուն եւ ըմբռնումներուն ենթակայ անձ մըն է:

Արդ այսպիսի պայմաններու տակ կը ծագին բնականօրէն երկու հիմնական հարցեր:

Նախ, թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ մեկնարկութեան մը հարադատութիւնը:

Իսկ երկրորդ թէ, նօթերու միջոցաւ թողութիւն յանձնուած երաժշտական ստեղծագործութիւն մը ո՞ր աստիճան կրնայ իր մէջ պարունակել արուեստագէտին ներշնչումներուն, կամ անոր յուզական տարրին բուն գաղտնիքը, եւ իր ամբողջ հարադատութեան մէջ փոխանձել նաեւ մեկնարկուն:

Նորագոյն ժամանակներու մէջ բազմաթիւ գրագէտներ հակեցան այս հարցին վրայ, խոր հետազօտութիւններու առարկայ դարձնելով զայն: Մասնաւորաբար Ամերիկայի մէջ մարմին առաւ դպրոց մը առաջնորդութեամբ Seachore ի, իրեն աշխատակից ունենալով այլ անձեր ինչպէս Աոնօլտ Մմօլ, Հէնտէրսըն, Մարքս, Վէրներն եւ ուրիշներ, որ պարզեց կարգ մը տեսութիւններ որոնք, եթէ ինչպէս բոլոր գեղագիտական հարցերը, հեռու են դեռ վերջնական լուծում մը բերելէ, սակայն անուրանալիօրէն նոր լոյս մը կը սփռեն անոր վրայ, աւելի ընդարձակելով տեսութիւններու հորիզոնը:

Տարակոյս չկայ թէ, նախ քան մեկնարկութեան մը հարադատութեան աստիճանը սահմանելը, տրամաբանօրէն երկրորդ հարցին լուծումը կը գրաւէ առաջին տեղն իսկ:

Այն թէ, նօթագրութիւնը ի վիճակի՞ է ճշգրտօրէն արձանագրելու երաժշտին մտածումները:

Ուրեմն եթէ կարելի ըլլայ ճշդել թէ ի՞նչ չափով նօթագրութիւնը կրնայ հարազատ արտայայտիչը հանդիսանալ հեղինակին մտքին ու սրտին, արդէն մեկնարկութենէն բնագրին հանդէպ պահանջները հաւատարմութեան կամ ճշգրտութեան հարցը լայն չափով մը իր լուծումը գտած կրնայ նկատուիլ:

Սիչօրի դպրոցը, ինչպէս ըսինք այդ ուղղութեամբ կը թելադրէ բաւական յանդուգն տեսութիւններ, որոնց համար պիտի կարենար իբր մեկնակէտ ծառայել Լիսթի մէկ խօսքը թէ «կարելի չէ թողութիւն յանձնել այն ինչ որ է հիմնարկութեան մը գեղեցիկութիւնը»:

Սիչօր կ'ըսէ թէ, գրի առնուած երաժշտական երկ մը անոր գաղափարաբանական գոյութեան մէկ ձեւն է միայն: Իսկ անոր կատարումն է որ պիտի վերածէ զայն իրական կամ գգայաւոր գոյութեան մը:

Գրի առնուած պատճէնը անկատար է եւ վերացական, իսկ անոր բուն կենդանի ձեւը գոյութիւն ունի գրի առնուած ձեւէն անդին, իր գործադրութեան ձեւին մէջ միայն: Հետեւաբար անոր բուն կենդանի արտայայտչական ձեւը այն է որ կը ստեղծագործէ մեկնարկուն, եւ որ ինքնին միշտ տեսակ մը շեղում, խտրում է բաղադատմամբ բնագրին:

Յաճախ բաղդատութեան դնելով բնագիրը եւ անոր կատարումը տեսնուած է, կ'ըսէ ան, թէ որքան տարտամ են անոր մէջ տրուած ցուցմունքները: Անորոշ կերպով միայն սահմանուած են անոնք բաղդատմամբ այն ճշգրտութիւններուն՝ որոնք անհրաժեշտ են մեկնարկութեան եւ որոնք կը պահանջուին նաեւ անկէ:

Ան կ'ըսէ թէ երաժշտական երկ մը կարեւորութիւններու դաշտ մըն է միայն: Գրի առնուած գործ մը հետեւաբար չի կրնար իր մէջ պարունակել անոր իրական կատարման բուն ձեւը:

Թէեւ բնագրին միջոցաւ երկ մը սահմանում մըն է, սակայն իր գաղափարական ձեւին տակ, եւ ոչ իր գեայական եւ որակային տարրին մէջ:

Անոր հնչական բուն արժէքները, կշռութային կեանքը կարելի չէ իր ամենաճշգրիտ ձեւին մէջ գրի առնել: Անոնք մեկնարկուն ստեղծագործական ազատ կամքին ենթակայ տարրեր են:

Այս տեսակէտէն Սիչօր երաժշտական կատարումը կը բաժնէ երկու որոշ մասերու:

Առաջին, ինչ որ գրի առնուած բնագիրը կը պարտադրէ մեկնարկուն:

Իսկ երկրորդ, այն ինչ որ կարելի է թողուլ անոր անհատական նախաձեռնութեան:

Առաջինը կը նշանակէ թէ, երկի մը դաշնաւորման (harmonique) մասը դուրս կը գտնուի մեկնարկունին ազդեցութեան սահմաններէն:

Սակայն անոր կշռութային եւ ամանակային (չափի) կազմութիւնը կամ ուժական որակը, որոնք բնագրին մէջ կարելիութիւններ միայն կրնան ներկայացնել, անոնք կ'իրականանան միայն մեկնարկունին կողմէ իրենց գործադրութեան կամ վերակայացման պահուն:

Այս բոլորէն կը հետեւցնէ թէ մեկնարկունին կողմէ վերակենդանացած գործը բնագրին հետ համեմատելով անուրանալիօրէն կը պարունակէ միշտ շեղումներ: Հետեւաբար բաղդատմամբ կենդանի արուեստին՝ բնագրին կը վերագրէ միայն տեսական արժէք մը: Իսկ այդ կենդանի ձեւը զոր կ'իրականացնէ մեկնարկուն, կեանք կուտայ նաեւ երկին թաքուն գաղտնիքներուն, ինչպէս կը յայտնաբերէ նաեւ անոր զգացական խորագոյն տարրը:

Բոլոր այդ շեղում կամ խտտորումները, որոնք երեւան կու գան այդ պահուն մեկնարկու արուեստագէտին զգայնութեան մէջ, թէեւ կը ստանան իրենց թելադրութիւնը բուն երկէն եւ սակայն կը լրացնեն այն՝ ինչ որ նօթագրութեան միջոցաւ կարելի չէր եղած նշանակել անոր մէջ:

Ինչպէս կ'երեւի Սիչօրի տեսութիւնը երաժշտութեան մէջ իրական ձեւը (Форм) կը նկատէ վերանցական կամ գերակայ գրի առնուած ձեւին եւ կ'ըսէ թէ երաժշտական կատարումը ինքնին ստեղծագործութիւն է, ուրեմն երկի մը իրականացման մէջ մեկնարկունին կը վերաբերի ներդաշնակութիւն մը ստեղծել, մէկ կողմէն երկին հոլթեան իսկ միւս կողմէ նաեւ ինքնատիպ այն աւանդին միջեւ զոր կը բերէ իրեն հետ մեկնարկութեան արուեստը:

Ինչպէս արդէն ըսած էինք Սիչօրի տեսութիւնները շատ մը ուրիշ գեղագիտական տեսութիւններու նման ի վիճակի չեն վերջնական եզրակացութեան մը յանդելու, եւ դեռ այսօր ոչինչ գուցէ այնքան դժուարին փորձ մըն է որքան մօտենալ քննական եւ կամ

քննադատական ոգիով մը արուեստագէտի մեկնարկութեան եւ արտայայտուիլ մանաւանդ անոր մասին :

Փարիզեան ձայնասփիւռէն յաճախ առիթը կ'ունենանք ունկընդբեկու Էմիլիոն մը, որ նուիրուած է սէնֆօնիք մեծ ստեղծագործութիւններու կատարման բաղդատութեան : Այսինքն նոյն գործը զանազան ականաւոր վարիչներու ճպտտին ներքեւ, որոնց կ'ընկերանան, ընդմիջումներով նաեւ երաժշտական յայտնի քննադատներու կողմէ արտայայտուած բաղդատական կարծիքները անոնց շուրջ որոնք տեղի կ'ունենան խիստ շահեկան վիճաբանական ձեւի մը տակ :

Այդ ունկընդբեկումները ցոյց կուտան թէ յաճախ իրարմէ որքան շեշտուած տարբերութիւն ունեցող ըմբռնումներէ առաջնորդուած են անոնք միեւնոյն գործին մեկնարկութեան մէջ :

Երբ առ ի հետաքրքրութիւն կը բանանք նաեւ հին քրոնիկներ եւ կը կարդանք օրինակ 19րդ դարու քննադատներու կարծիքները եւ միեւնոյն գործերուն մեկնարկութեան վերաբերեալ արտայայտութիւնները ու կը բաղդատենք զանոնք ներկայ ըմբռնումներուն հետ, կը տեսնենք թէ արդի արուեստագէտներուն դէպի գործին խորագոյն ծալքերէն ներս հոգեկան թափանցումներու իղձը որքան, մէկ կողմէն առաւելապէս անհատական ներշնչումներու մղումին՝ նոյնքան եւ բուն բնագրին պարտադրութիւններուն միջեւ տեղի ունեցող շփումէ մը ծնունդ կ'առնեն այլեւս :

Պ. Ք.

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԿԱՐԳ ԵՒ ՅԱՄԱՋԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

Առաջին համաշխարհային պատերազմին յաջորդող շրջանին ծանրակշիռ հարցեր ծագում առին, ընկերային ամէն մարդերու մէջ: Ստիպողական շնկատուեցաւ այս հարցերէն շատերուն անմիջական լուծումներ գտնել այն երկիրներուն մէջ՝ ուր ժողովուրդները, թէեւ անհաստատ, այլ, իրական բարգաւաճումի մէջ ապրեցան: Հոն՝ ուր մարդիկ նիւթապէս տառապեցան, այդ խնդիրները սակայն, սուր հանդամանք ստացան, տեղի տալով ընկերային ու քաղաքական շարժումներու (Թունդ ազգայնամոլութիւն, քաղաքական հաստատուած կարգ ու սարքերու դէմ ընդվզում, եւայլն):

Այս զանազան շարժումները չէին կրնար բնականաբար ո՛չ միեւնոյն ծաւալը առնել, ոչ ալ միեւնոյն խորութիւնը եւ նկարագիրը ունենալ: Պատճառը սա է. Ընկերային երեւոյթները միեւնոյն ազդեցութիւնը չեն գործեր ամէն տեղ: Իւրաքանչիւր ազդ իր խառնուածքին, ըմբռնումներուն համեմատ զանազան կերպով ու այլեւայլ ուժգնութեամբ կը կրէ այդ երեւոյթներուն յառաջ բերած հակազդեցութիւնը: Ահա՛ թէ ինչո՛ւ նոր շարժումներուն անուշադիր հետեւողները չեն կրցած ըմբռնել այն գրեթէ համատարած եւ ընդհանուր փոփոխութիւնները՝ որոնց մարդկութիւնը հանդիստառեա կ'ըլլայ տասնեակ մը տարիներէ ի վեր:

Ի այց, մարդոց նիւթական բարեկեցութեան հետ առնչութիւն ունեցող խնդիրներ կան, որոնք այնքան ակներեւ ուժգնութեամբ երեւան եկան վերջին համաշխարհային պատերազմէն ետքն ալ որ ընկերաբաններ ստիպուեցան լրջօրէն զբաղիլ անոնցմով: Այս հարցերը մեծ մասամբ տնտեսական կալուածին մէջ կ'իյնան եւ առաջին ակնարկով կը թուին սահմանափակ շրջանակի մը մէջ հոլովիլ:

Միայն թէ՛ մեր օրերուն, Տնտեսականը կը տիրապետէ Քաղաքականին « *L'économie prime la politique* », առած՝ որ հիմա առանցքը կը կազմէ ընկերային վարդապետութեանց: Այս տեսակէտով, տնտեսական խնդիրներու լուծումը կարելի է նկատել նախաշաւիղ՝ լուծելու նաեւ ընկերային ուրիշ հարցեր:

Ժողովուրդները վրդովող խնդիրներու կարգին մասնաւոր կարեւորութիւն ըստացած են մեքենաներու անընդհատ կատարելագործումն ու այս կատարելագործումներուն յառաջ բերած աղետաբեր հետեւանքները մարդկային կենցաղին համար: Արտադրողական ուժերուն տարապայման զարգացումը եւ անոր գերակշիռ ազդեցութիւնը համաշխարհային տնտեսութեան վրայ ամէն կարգի ապահովներու պատճառ կը նկատուին եւ աղբիւր՝ ամէն տեսակ անկարգութեան:

Խնդիրը՝ որ կը յուզուի այս կերպով, շատ ընդարձակ ընոյթ կը կրէ: Մեքենաներու կատարելագործումին դէմ ելլել՝ կը նշանակէ ուրանալ յառաջդիմութեան անհրաժեշտութիւնը մարդկութեան համար: Ուրիշ խօսքով, Կարգն ու յառաջդիմութիւնը իրարու անհաշտ տարրեր նկատել եւ յառաջդիմութիւնը վնասակար՝ ընկերային բարօրութեան ու մարդկային բարոյականի:

Ոմանք խորհին թերեւս որ հարցը այս իսկ իմաստով լուծուած է արդէն տիեզերահոնչակ իմացականութեան մը, Ժան-ժազ Ռուսսոյի կողմէ, որ, 1750ին, պատասխանելով Տիտոնի Գիտական Կաճառին կողմէ մրցման դրուած նիւթի մը, սա եզրակացութեան յանդած էր. «Գիտութեանց եւ արուեստներու յառաջդիմութիւնները բարձրու ապականացումին սատարած են եւ ոչ թէ անոնց ազնուացման:»

Սակայն, հետաքրքրական է դիտնալ նաեւ թէ՛ ի՛նչ կ'ըսէ ժընէլլըի իմաստասէրին չափ մեծ միտք մը, Օկիւսթ Բոնդ, Ընկերային կարգի եւ յառաջդիմութեան եւ ասոնց իրարու հետ ունեցած յարաբերութեան մասին:

Դրական փիլիսոփայութեան այս հեղինակին համաձայն, ճիշտ է որ, հընադոյն դարերուն, Կարգն ու Յառաջդիմութիւնը իրարու անհաշտ նկատուած էին: Իայց, ժԹ. դարու քաղաքակրթութիւնը ընդունած է ընդհակառակն թէ՛՝ որ եւ է ընկերային դրութեան մէջ անոնք երկու անհրաժեշտ պայմաններ են: Ո՛չ մէկ կարգ կարելի է հաստատել, ոչ ալ տեւական ընել զայն, եթէ յառաջդիմութեան հետ ներդաշնակ շընթանար: Փոխադարձաբար, ո՛չ մէկ յառաջդիմութիւն կարելի է ստանալ, եթէ այդ յառաջդիմութիւնը կարգ ու կանոնի ամբապնդումին չի ծառայեր: Դրական քաղաքականութեան մէջ կարգն ու Յառաջդիմութիւնը միեւնոյն սկզբունքին երկու տարբեր երեւոյթներն են:

Անշուշտ քաղաքական աշխարհի ներկայ վիճակը շատ հեռու է այս ներդաշնակութենէն: Արդի ընկերութեան մէջ կարգի եւ յառաջդիմութեան զաղափարները իրարու հակասական կը թուին ըլլալ, որովհետեւ յաճախ կ'ուզուի գերադաշուութիւն տալ մէկուն կամ միւսին, հակառակ անոր որ ներդաշնակութեան դադարէր սկզբունքով ընդունուած է ամէնուն կողմէ: Հարցը կը կայանայ ուրեմն գտնելուն մէջ քաղաքական վարդապետութիւն մը՝ որ, իր զարգացման ամէն փուլերուն մէջ, համաձայն ըլլայ ընդունուած սկզբունքին:

Յառաջդիմութեան հակառակորդներուն վարդապետութիւնը՝ զոր Օկիւսթ Բոնդ յետադիմական կը կոչէ, հերքուած է արդէն իրողութիւններով: Որովհետեւ, ինչպէս մեծ փիլիսոփան դիտել կուտայ, զօրապաշտ եւ բնագնացական դրութեան (յետադիմական վարդապետութիւն) անկման գլխաւոր պատճառը եղած է գիտութեան, ճարտարարուեստներու եւ գեղարուեստներու զարգացումը: Գիտական մտքի ազդեցութեամբ է որ մարդ զերծ կը մնայ լճացումէ: Ճարտարարուեստական ուղին է որ կ'արդիւ է մեզ ինչալու վերստին զինուորական եւ աւատական ազդեցութեան տակ:

Ահա՛ հոս է որ երեւան կուղայ ընկերային հակամարտութեան բուն նկարագիրը: Հակառակ այս հակասութեան, ո՛չ մէկ կառավարութիւն կամ ո՛չ մէկ իմաստասիրական վարդապետութիւն չէ կրցած ըլլալ ցարդ այնքան յետադիմական որ ձեռնարկէ կամ նոյնիսկ դադարաբար յղանայ սխթեմաթիկ կերպով սահմանափակելու գիտութեան, ճարտարարուեստի եւ գեղարուեստի յառաջդիմութիւնը: Ընդհակառակը, բոլոր իշխանութիւնները, աշխարհի ամէն մասին մէջ, պատիւ կը համարեն իրենց՝ քաջալերելու գանոնք: Նոյնիսկ բռնապետական կառավարութիւնները, եւ առաւելագէս ասոնք, ընդհանուր համակրութիւն չահելու համար եւ թերեւս ժողովրդական զանգուածներու ուշադրութիւնը շեղեցնելու համար պետական բռնաւոր վարչաձեւի մը իրենց պարտադրած ազատութեան կաշկանդումներէն:

Այս իմաստասիրական նկատողութիւններէն անկախաբար, եւ անոնցմէ աւելի վեր, իրողութիւն մը կայ, զոր կը հաստատէ տիեզերական պատմութիւնը հազարաւոր տարիներէ ի վեր: Մարդկութիւնը, իր գործունէութեան բոլոր մարգերուն մէջ, ինքնիրեն համար ուղի մը դժամ է, որ Բաղաքակրթութեան եւ Յառաջդիմութեան ճամբան է:

Չանպան շըջաններու մէջ, մարդը, իր անասնական բնազդէն մղուած, շեղած է այս ուղիէն. բայց, շեղումը երկարատեւ եղած չէ, եւ Յառաջդիմութիւնը վերստին շարունակած է իր ճամբան ու նոր նուաճումներ ընելով, եւ ատկէ, ժողովուրդներու բարօրութիւնը չէ որ առեւտած է: Ընդհակառակն:

Մեր շըջանին, մարդկութիւնը տառապեցնող չարիքներուն արմատը տարբեր տեղ փնտռելու է ուրեմն, եւ ո՛չ թէ մեքենաներու որակային կամ քանա-

կազմակերպողներն են, եւ կամ հարստութիւններու շրջապատներու ան-
վերջ կատարելագործումներու առաջնորդող արհեստագիտական մեթոտներուն մէջ:

Հարցը՝ զոր մեր դարը լուծելու կոչուած է, գտնել է ընկերային այն կարգ
ու սարքը, որ ճշդիւ, կամ կարելի եղածին չափ մտաւորապէս, համապատաս-
խանէ մարդկային զանգուածներու բարոյական եւ նիւթական բարեշրջութեան
եւ մեր դարու պահանջներուն: Նոր ժան-ժազ Թուստի մը պէտք ունինք ուրեմն,
բայց, ո՛չ այն ժան-ժազին, որ Տիֆոնի կաճառին հարցման պատասխանած է,
այլ անոր՝ որ Ընկերային Դաշինքը դրած է: Ինչպէս Պէրկսոն դիտել կուտայ,
գիտական կատարելագործումները մեծցուցած են մարդը, հսկայական ըրած են
զայն, այնպէս որ երկրորդ, նոր հոգիի մը կը կարօտի ան, պահպանելու համար
իր հաւասարակշռութիւնը:

Այդ երկրորդ հոգիին պէտքը զգացուած է հիմայ: Սակայն, երկար ատենի
կարօտ է դժբախտաբար, որպէսզի ան իր վերջնական կերպարանքը ստանայ: Մինչ
այդ, այն հանճարեղ մարդը՝ որ պիտի դայ ժամանակակից մարդուն տալու նոր
Սահմանադրութիւն մը, նոր Ընկերային Դաշինք մը, անոր ամենամեծ բարեբարը
եղած պիտի ըլլայ, առաջնորդելով զայն դէպի տիեզերական խաղաղութիւն, նուազ
անհաստատ, եւ ցոյց տալով աւելի մեծ բարօրութեան մը տանող ճամբան: Այս
յեղաշրջումը՝ որուն կը սպասէ մարդկութիւնը մեծ անհամբերութեամբ, պիտի
կրնա՞յ տեղի ունենալ առանց արիւնահեղութեան: Դժուար է յուսալ:

★

Դիւրին է, եւ կարեւոր, Սահմանադրութիւնները փոխել, նոր կարգուսարգ
հաստատել: Բայց, շատ աւելի կարեւոր, եւ միեւնոյն ատեն աւելի դժուար է
—եթէ ոչ անկարելի— փոխել մարդը, իր բնազդները, իր մտայնութիւնը, մա-
նաւանդ հանրային դործիչը՝ իր շահախնդրութեան, իր փառասիրութեան, իր
եսասիրութեան մէջ:

Տարիներէ ի վեր ուսման արական վարչաձեւերը տաղնապ մը կ'անցընեն
չառ մը երկիրներու մէջ, սուր տաղնապ մը՝ ա'յնքան սուր՝ որ անոնց համար
մահու եւ կենաց խնդիր է դարձած: Սպառնալիքը արտաքին չէ, այլ՝ ներքին:
Իւրաքանչիւր երկրի մէջ ժողովրդային մեծ զանգուածներու հաւատքը խախտած
է տիրող կառավարական ձեւին վրայ, որ այդ զանգուածներուն միակ նպատա-
կակէտը, միակ ապաւէնը եղած էր մինչեւ հիմայ:

Ենթադրելով թէ՛ ի՞նչպէս այս շարժումը, վերջին համաշխարհային պատերազ-
մէն առաջ, Իտալիոյ, Գերմանիոյ եւ ուրիշ կարգ մը երկիրներու մէջ յանդեցաւ
առաւել կամ նուազ ուժգին հակահարուածներու, ծնունդ տալով կազմակերպուած
զօրաւոր դիկտատորութեան: Եւ տեսանք թէ՛ ի՞նչպէս ձխակողմեան կուսակցու-
թեանց պատկանող մեծ զանգուածներ հանդուրժեցին կառավարական մեթոտի
այս փոփոխութիւններուն, անպատեխի եւ ապշեցուցիչ համակերպութիւնով:

Այսօր, ուսման արական տաղնապը աւելի սուր հանդամանք ստացած է՝
մեծ պատերազմին ահաւոր հետեւանքներուն եւ ասոնց արդիւնքը եղող թաղաքա-
կան եւ տնտեսական սխալներուն բերմամբ, որոնք առաջ բերին միջազգային
կնճոտութիւններ: Այս վիճակին զլիսաւոր պատճառներէն մէկն է բարեբարու ա-
պականութիւնը:

Մոնթէսքիէօ իր Օրէնքներու Ոգիք անունով գրքին մէջ ըսած է թէ՛ «չառ
ուղղամտութեան պէտք չկայ, որպէսզի միապետական եւ բռնաւորական կառա-
վարութիւնները կարենան պահպանել իրենց գոյութիւնը: Օրէնքներու ուժը՝ ա-
ռաջինին մէջ, եւ միշտ հարուանելու պատրաստ վեհապետին բազուկը՝ երկ-
րորդին մէջ, կը բաւեն զսպելու եւ կարգադրելու համար ամէն ինչ: Բայց,

ժողովրդապետական կառավարութեան մէջ այնպէս չէ՝ հոն ուրիշ զսպանակ մըն ալ պէտք է՝ առաքինութիւնը (1) :

Միապետական վարչաձեւի տակ, ուր օրէնքները գործադրել տուողը ինքզինքը գերիվեր կը դասէ անոնցմէ, աւելի քիչ պէտք կայ առաքինութեան՝ քան սամկավարական վարչաձեւի տակ, ուր այդ միեւնոյն օրէնքները գործադրել տուողը կը զգայ թէ՛ ինքն իսկ պարտաւոր է հպատակելու օրէնքներուն եւ թէ՛ ինքն ալ անոնց պատասխանատուութեան տակ կը դռնուի :

Դարձեալ, վեհապետը՝ որ, վատ խորհրդատուներու հետեւելով կամ պարզապէս անհոգութեամբ, կը կասեցնէ օրէնքներու գործադրութիւնը, կընայ դիւրաւ դարմանել չարիքը, կը բաւէ միայն որ կամ իր խորհրդականները փոխէ եւ կամ նուազ անփոյթ դռնուի : Ռամկավարական վարչաձեւի մէջ այսպէս չէ՝ երբ օրէնքները կը դադրին գործադրուելէ հոն, պետութիւնն իսկ կորուստի կը մատնուի, որովհետեւ օրէնքներու բռնաբարումը հետեւանքը եղած է հանրապետութեան սպականած վիճակին ու այլասերման :»

Շատ հետաքրքրական է այն երեւոյթը՝ զոր Անգլիա պարզած է ժիւ. դարուն, երբ անկարող ճիւղեր կ'ընէր, երկրին մէջ հաստատելու համար հանրապետութիւն : Հանրային գործիչները զուրկ էին առաքինութենէ. կուսակցութիւններու եռանդը կը մտրակուէր միայն իրենց հակառակորդ կուսակցութեանց փառասիրութիւնովն ու յաջողութիւններովը. քաղաքական կազմակերպութեան մը չարաբաստիկ ձգտումները ուրիշ կերպով չէին սանձուեր, եթէ ոչ՝ ուրիշ կազմակերպութեան մը նմանորինակ ձգտումներովը : Ասոր հետեւանքը կ'ըլլար կտաւավարութեան յաճախակի փոփոխութիւն : Ժողովուրդը զարմացած՝ ի զուր ոսմիկավարութիւն կը փնտռէր. շէր դռններ զայն ո՛չ մէկ տեղ, այնպէս որ շատ մը շարժումներէ, բախումներէ եւ ցնցումներէ ետք՝ հարկ եղաւ իշխանութեան գլուխ բերել այն կառավարութիւնն իսկ, զոր տապալած էին : (Այս օրուան Ֆրանսայի մէջ ալ նմանօրինակ երեւոյթի մը ակնատեսն չե՞նք ըլլար միթէ) :

Հին Հռոմի մէջ, երբ Սիլլա ուզեց ազատութիւնը վերահաստատել, ժողովուրդը չկրցաւ ընդունիլ այդ ազատութիւնը, որովհետեւ առաքինութեան քիչ նշոյլ մնացած էր : Անկէ վերջ ալ, առաքինութեան հետզհետէ նուազելուն պատճառով էր որ Հռոմ, փոխանակ արթննալու Կեսարի, Տրեբերիոսի, Կայիոսի, Քլոտիոսի, Ներոնի նման կայսերու սպականած իշխանութիւններէն ետքը, երթալով աւելի ստրկացաւ. բռնապետները հարուածուեցան, բայց ո՛չ բռնապետութիւնը : Ռամկավարական Հին Յունաստանի մէջ ալ քաղաքագէտները ընդունած էին թէ՛ ժողովրդական կառավարութեան միակ զօրավիզը առաքինութիւնն է, մինչդեռ մեր այսօրուան քաղաքագէտները ընդհանրապէս խօսակցութեան ուրիշ նիւթ, մտահոգութեան ուրիշ առարկայ չունեն ըացի գործարաններէն, առեւտուրէն, սեղանաւորութենէն, հարստութենէն եւ պերճանքէն :

Երբ առաքինութիւնը կ'անհետանայ, փառասիրութիւնն է որ կը զբաւէ ու նայնամտութեան կիրքէն տողորուած հողիները, եւ ազահոգութիւնն է որ կը մտնէ ամէն անհատի մէջ : Առաջները, ազգային դանձր կը կազմուէր սոսկական անձերու ինչքերովն ու հարստութեամբը. բայց, յետոյ, այս դանձր զարձաւ անհատներու սեփականութիւն, եւ հանրապետութիւնը փոխակերպուեցաւ այն ատեն տեսակ մը աւարի :

(1) Մոնթեպիեռ մոր առում մը տուած է այս բառին. իր ըմբռնած ձեւով, այս առաքինութիւնը ո՛չ բարոյական է ո՛չ քրիստոնէական, այլ՝ քաղաքական առաքինութիւն, որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ հայրենիքի եւ ծառայութեան սէրը :

Շատերն քննադատած են Մոսթէսքիէօս իբր թէ ըսած ըլլալուն համար որ հանրապետական մէջն կառավարութեան մէջ առաքինութիւն կայ միայն, իսկ միապետական կառավարութեան մէջ՝ լոկ պատուոյ զգացում: Ինչպէս ևա Հարր դիտել տուած է, անով պարզապէս: Մոսթէսքիէօյի վերադրուած կ'ըլլայ անհեթեթութիւն մը, որմէ չատ հեռու գտնուած է ան. այս հեղինակը ուզած է միայն վեր հանել կառավարական իւրաքանչիւր ձեւի գլխաւոր նկարագիրը, անոր էական սկզբունքները:

Պատմութեան փորձառութեան վրայ հիմնուելով, Ֆրանսացի մեծ քննադատը ցոյց կուտայ թէ՛ այն երեւոյթները եւ պատճառները, որոնց չնորհիւ կը հիմնուին պետութիւնները, այդ միեւնոյն երեւոյթներն ու պատճառներն են առաւելապէս որ զանոնք անկման կ'առաջնորդեն: Արդ, ակներեւ է որ ամէն տեղ հանրապետութիւնները առաքինութեան շրջաններու մէջ հիմնուած են. կը բռնէ միայն յիշել Հոռոմայեցիները՝ Բրուտոսի ատեն, Չուրցերիւցիները Կիյոմ Թէլի ատեն, Հոլանտացիները՝ Նասսաուներու ժամանակ, եւ վերջապէս, Ամերիկացիները՝ Վաշինկթընի ատեն: Ասոնք այն շրջաններն եղած են՝ ուր մարդիկ մեծ հանդիսացած են, եւ ասոր համար է որ արժանի եղած են ազատութեան: Բնական եւ օրինական ազատութեան այս փառահեղ պայքարին մէջ է որ, բացարձակ իշխանութեան մը կեղեքումներուն եւ կամայականութիւններուն դէմ պայքարելով հանդերձ, մարդիկ երեւան բերած են քաջութեան, համբերատարութեան, չափաւորութեան, անչափանդուութեան, հաւատարմութեան հրաշագործութիւններ, եւ այս կերպով, գլուխ հանած են այն բոլոր դործերը՝ որոնց վրայ դեռ կը հիանանք, եւ որոնք պատճառ կ'ըլլան որ ազգ մը յարգանքի արժանի դառնայ անպարզ սերունդներուն կողմէ:

Այս երեւոյթը զբեթէ ընդհանուր է. ամէն կառավարութիւն ներկայացուցիչ է կարգի ու կանոնի, եւ կարելի չէ երեւակայել կարգ կանոն, ասանց բարոյականի: Ամէն հանրապետական կառավարութիւն կախում ունի ժողովուրդին մեծամասնութեան ոգիէն ու նկարագրէն, ինչպէս որ միապետական կառավարութիւնն ալ կախում ունի գլխաւորապէս մէկ անձի մը ոգիէն եւ նկարագրէն, թափառորին կամ իշխանութեան զլուխը գտնուող նախարարին նկարագրէն: Եթէ յոռի ըլլայ ժողովուրդին նկարագրը, հանրային գործերը լաւ են ընթանար, ինչպէս որ բացարձակ վեհապետական կառավարութեան մը մէջ դէ՛ ի կ'երթան անոնք, եթէ չար, անբարոյ եւ ապիկար է վեհապետը: Միակ տարբերութիւնը որ կայ սա է.— Մինչդեռ վեհապետ մը իր մոլութիւնները իրեն հետ միասին կը տանի գերեզման, կարելիութիւն տալով լաւագոյն յաջորդի մը որ դարձանէ իր գործած չարիքներն ու աւերները, հանրապետական վարչաձեւի տակ ո՛չ մէկ միջոց կայ որ սանձ դնէ հանրապետական կիրքերու շղթայազերծումին:

Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը՝ որ Օրբնֆեռու Ոգիին հրատարակութենէն մտանորապէս քառասուն տարի վերջը պայթեցաւ, անգամ մը եւս ապացոյցը տրւաւ Մօսթէսքիէօյի եւ ևա Հարրի դիտած երեւոյթներուն: Անկէ յետոյ, ԺԹ. եւ Ի. րդ դարերուն մէջ պատահած դէպքերը եկան հաստատելու նոյն երեւոյթները, դրականօրէն կամ բացասականօրէն:

Հակառակ երկու համաշխարհային պատերազմներուն տուած դասին եւ անոնց ծնունդ տուող խաղաղասիրական բարձր եւ դոմիլի սկզբունքներուն, Պետութեանց արտաքին քաղաքականութեան հիմը մեծ փոփոխութիւն կրած չէ տակաւին:

Կարելի չէ այլեւս, եւ ունայն է վստահիլ այնպիսի դաշնագիրներու՝ որոնք Պետութեանց փոխադարձ չահերուն իրական արտայայտութիւնները չենուրիշ խօսքով, եթէ հիմ չունին յարձակողական կամ պաշտպանողական զինակ-

ցութիւններ: Սակայն, այս պարագային ալ, հարկ կը լայ վերադառնալ դիւանագիտական հին մեթոտներուն, որոնց հակազդելու անկարող եղան վերսայլի դաշնագիրը իր տրամադրութիւններով, \ժընեկի Ազգաժողովը իր հետեւած թիւր ուղղութեամբ, եւ այսօրուան ՄԱԿը՝ իր անկարողութեամբ:

Եսասիրական ձգտումներն են որ կը տիրապետեն տակաւին, այնպէս որ չենք կրնար բնել թէ հիթլերական Գերմանիան տապալող զինակիցները յաջողեցան հիմը դնել տեւական խաղաղութեան մը. անոնք վերջ դրին միայն պատերազմին, հաստատելով լոկ տեսակ մը նորօրինակ զինադուլ: Արդարեւ, կուրեւ — պաղ պատերազմը, ինչպէս սովորութիւն եղած է անուանել — կը շարունակուի, ո՛չ թէ հասարակաց թշնամիի մը դէմ, այլ՝ հիթլերական բռնապետութիւնը ջնջող զինակիցներուն միջեւ իսկ, ինքզնիքային Ռուսիոյ եւ իր արբանեակներուն եւ Արեւմտեան պետութիւններուն միջեւ, Միացեալ Նահանգներու գլխաւորութեամբ:

Ամէնէն խարեպատիր յոյսը՝ որ տարիներէ ի վեր փոճ անկախութիւններով կ'օրօրէ ամէն երկրի խաղաղասէրները, սպառազինմանց զեղջուժի խնդրին ստացած իրաւարձութիւններն են: Միջազգային որ եւ է հարց այնքան յատկանշականօրէն ցոյց տուած չէ ցարդ թէ որքան ունայն է հաւատ ընծայել տեսութիւններու կամ դրութեանց, որոնք ինչքան ալ յանկուցիչ ըլլան կամ մարդկայնական թուին, ո՛չ մէկ բարելաւութիւն առաջ կը բերեն կնցութեան մէջ, եթէ իրական վիճակի մը չեն համապատասխաներ:

Պետութիւնները շատ առատաձեռն են եւ վեհօգի, երբ խնդիրը կը կայանայ լոկ խաղաղասիրական եւ մարդասիրական բարձր սկզբունքներ հռչակելուն մէջ: Սակայն, երբ հարկ կ'ըլլայ զոհողութիւններ ընելու, իւրաքանչիւր պետութիւն բանաւոր եւ կենսական պատճառներ մէջ կը բերէ խուսափելու համար անոնցմէ: Եթէ այս մտայնութիւնը աւելի երկար տեւէ, Եւրոպայ կրնայ ենթարկուիլ ճակատագրական վտանգներու: Անցման դարաշրջանի մը մէջ կը դառնուինք: Մարդկութիւնը պաշտող վտանգները քաղաքական կենտրոնութիւններէն ծնունդ առած չեն միայն: Յետպատերազմեան շրջանը ընկերային խորունկ եւ ծաւալուն փոփոխութիւններ մտցուց: Ժողովուրդներու հոգեբանութիւնը, նոր ձգտումներու ազդեցութեան տակ, նորանոր երեւոյթներ կը պարզէ: Ճարտարարուեստի անօրինակ զարգացումը եւ գիտութեանց այլազան եւ անհամար կիրարկումները՝ ամէնէն աւելի անսպասելի կալուածներու մէջ, կատարելապէս յեղաշրջած են տնտեսական կեանքը:

Այս բոլոր երեւոյթներուն համախոնտումին ու խաչաձեւումին պատճառով տնտեսական տագնապի մը առաջ բերած խառնակութիւնները՝ միանալով քաղաքական եւ սահմանադրական վարչաձեւերու տագնապին, ստեղծած են մթնոլորտ մը՝ որ կը նպաստէ բարբերու անպահանջութեան եւ ընդհանուր բարոյականի անկման:

Բոլոր համեմատութիւնները պահելով՝ Եւրոպայ մեզի կը ներկայացնէ այսօր պատկերը այն վիճակին, ուր կը գտնուէր Հռովմէական Կայսրութիւնը իր անկման նախօրեակին: Հետեւանք ծանօթ է: Ասիոյ խորերէն դէպի Արեւմուտք խուժող բարբարոս ազգերու բազմութիւններ քարուքանդ ըրին ինչ որ գտան մնացած՝ Հռոմի փառաւոր քաղաքակրթութենէն:

Մեր շրջանին, արշաւանքը նորէն Արեւելքէն է որ կրնայ գալ: Մօտաւորապէս կէս դար առաջ մատնանշուած դեղին վտանգը (փէրիլ ժօն) երաւակայական վտանգ մը չէ բոլորովին: Այլեւայլ նշաններ կը ցուցնեն թէ՛ ան կրնայ իրողութիւն մը դառնալ: Մոնկոլ ցեղերու բազմածնութիւնը կ'աճի, մինչ Եւրոպացի-

ներու մէջ կը նուազի հետզհետէ: Անճեսութեան դարձան տանելու համար Արեւմուտքի կարգ մը երկիրներուն մէջ ձեռք առնուած միջոցները, որոնց գլխաւորներն են դրամական պարգեւներ եւ ուրիշ նիւթական առաւելութիւններ տալ նորապսակ զոյգերուն եւ բազմազաւակ ամուսններուն, շինծու, արուեստական եղանակներ են երկրի մը բնակչութիւնը աւելցնելու համար. ասոնց օգտակարութիւնը ինդրական միայն կրնայ ըլլալ տնտեսական յառաջդիմութեան եւ ցեղային բարեւաման կրկնակ տեսակէտներով:

Դիտելի է նաեւ որ Ասիոյ այժմու ժողովուրդները հեռու են նմանելէ Ե. դարուն սկիզբը Արեւմուտք արչաւող բարբարոսներուն: Անոնք արագօրէն իւրացուցած են, եւ կ'իրարացնեն տակաւին, արեւմտեան գիտութիւններն ու ճարտարբունետները, ինչպէս նաեւ ռազմական արուեստին բոլոր նրբութիւնները, այնպէս որ թուական առաւելութիւնը երթալով կը շեշտուի: Այդ ժողովուրդները այսօր կրաւորական, հեղգ տարր մը չեն լոկ, ինչպէս առաջ, այլ՝ դործօն եւ ուժանակային ազգակ մը:

Այս պայմաններուն տակ, Եւրոպացի դիւանագէտներուն կը մնայ դտնել ճամբայ մը, որ վերջ տալով պետութեանց հակամարտութիւններուն, պատրաստէ նպաստաւոր դեպի մը տնտեսական բնականոն զարգացման եւ ընկերային խաղաղութեան: Գլխաւոր միջոցը, որ կրնայ այս նպատակը իրագործել, սպառազինութեանց ընդհանուր սահմանափակումն է: Գժուար ձեռնարկ՝ որ յաջողութեան յոյս չի ներշնչեր: Պետութեանց պաշտօնական վարիչներն ալ համոզուած են ասոր. բայց, ոչ ոք կը համարձակի յայտարարել զայն անկեղծօրէն: Իւրաքանչիւր կառավարութիւն միակ մտահոգութիւն մը ունի. — Խրուսիլի բանակցութեանց վերջնական խզումի պատասխանատուութենէն:

Զինուորական պատրաստութեանց ծախքերը ա'յնքան խոշոր — չըսելու համար առասպելական — դումարներու պիտի հասնին բաղդատմամբ կառավարութեանց կանոնաւոր եկամուտներուն որ պիտի անդամաւրծեն թողովուրդներու տնտեսական բնականոն ընթացքը: Այս կացութեան մէջ ամէնէն աւելի տուժողները աշխատաւոր զանգուածներն ու միջակորեար դասակարգերն են: Ամէնէն շատ օստոտողներն ալ ճարտարարուեստի տէրերն ու սեղանաւորական տուներն են, որովհետեւ զէնքերու եւ պատերազմական նիւթերու շինութիւնը տեղի կ'ունենայ առաջիններուն ձեռքով, իսկ անոր համար պէտք եղած դրամական միջոցները կը հայթայթուին դրամատուններու կողմէ:

Այս կերպով, ժողովուրդներու ջախջախիչ մեծամասնութեան — աշխատաւորներուն եւ համեստ դասակարգերուն — եկամուտները հետզհետէ կը պակսին, մինչ ճարտարարուեստական եւ առեւտրական մեծ տուներու շահերը անբաղդատելի կերպով կ'աւելնան: Ուրեմն, առաջիններուն զրկանքը, մէկ կողմէ, տարուէ տարի կը լայնցընեն այն վիճը՝ որ զոյութիւն ունի արդէն այս երկու դասակարգերուն կեանքի կարելիութիւններուն միջեւ: Այս պայմաններուն տակ, ընկերային արդարաբաւեր՝ որ քաղաքական գործիչներու ամբողջութեան հողմարգէն է միայն եւ ձանձրալի կրկնարանութիւն մը դարձած է այլեւս, անիրագործելի նպատակ մը ըլլալ կը թուի, եւ կը ծառայէ լոկ զայրացնելու ժողովրդական զանդուածները:

ՀՐ. Ն. Թ. 4

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԸ ԻՐ ՀԱՐՑԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ԴԻՄԱՑ (*)

Բ.

Անգլիերէն լեզու եւ հայկական Մշակոյթ:

Այն հարցումին թէ միշտ հայ գրող մը կը նկատէ ինքզինքը, Սիւրմէ-
եան «այո՛» կը պատասխանէ, եւ բացատրութեան մը պէտքը զգալով, կը արա-
մարանէ: «Որովհետեւ զբողին ազգային դիտակցութիւնն ու ոգին շատ աւելի
կարեւոր են քան թէ արտայայտութեան միջոցը, որ անգլիերէն է իմ պարա-
զայիս: Հայ եմ կիրքով, մոռնանդութեամբ...» եւն.:

Հայագրի դրագէտին մտքին մէջ արդեօք տարօրինակ շփոթութիւն մը տեղ
չէ՞ դատած: Արդեօք իր մօտ հայ գրող եւ Հայ նոյն իմաստը չե՞ն ստացած...:

Տարբեր բան է սասպարէզը եւ տարբեր բան ազգութիւնը: Վայրկեան մը
իսկ չենք տարակուսիր Սիւրմէլեանի հայութեան վրայ: Կը հաւատանք թէ խո-
րապէս հայ է ան եւ խանդավառ հայրենակից մը: Բայց կարելի չէ զինք ըն-
դունիլ իրբեւ հայ զբող, ինչպէս կարելի չէ հայ գիրք նկատել հայկական ոգիով
տողորուն ամէն երկ: Այլապէս Ֆրանց Վերֆէլ իր Մուսա Տաղի Գառաւսում Օ-
րերըով, Քառու Պրէֆին իր Առիւծարքայն Հայոց Տրդատով, Պոռտո իր Տրա-
պիգոնցի Անքառամով եւ տակաւին ուրիշներ՝ պէտք էր նկատէինք հայ զբող, եւ
համոզուէինք որ անոնց այս զործերը մեր մշակոյթին զանձարանը հարստացու-
ցած են: Այս կարգի երկերը, մեր զբակնութեան համեատ պարտէզէն ներս տեղ
կրնան ունենալ միայն այն առեւն երբ կը քարգմանուին եւ այդ պարագային շատ
չեն տարբերի թարգմանուած ուրիշ որեւէ մէկ արժէքաւոր զործէ: Կրնան ան-
չուշտ մեր սրտին աւելի՛ խօսիլ, առթել զոհունակութիւններ, որոնք մեր զգա-
նութենէն կը բխին, — թէ եղած են օտար մեծ միտքեր որ իրենց ապրում-
ներուն ազդիւր դարձուցած են մեր պատմութենէն զբուռզներ, կամ ուզած են
փառարանել Հայը:

Ուրեմն, մշակոյթի տեսակէտէն դիտելով հարցը, արտայայտութեան մի-
ջոցը, այսինքն լեզուն, չի կրնար երկրորդական նկատուիլ ինչպէս ինքնիբեւ
կ'ուզէ հաւատացնել Սիւրմէլեան: Լեզուն զբակնութեան մը հիմնական պայ-
մաններէն է, որ զայն կը բնորոշէ, միւսներէն կը զանազանէ, տալով անոր ինք-

(*) Հոս ուսումնասիրուած հարցերը չեն վերաբերիր միայն «Սիւրմէլեանի
պարագայ» մասնաւոր երեւոյթի մը: Աւելի ընդհանրական բնոյթ ունին: Նպատա-
կայարմար թուեցաւ երկու յաջորդական նոր յօդուածներով խորացնել միւրքին հետ
կապ ունեցող կարգ մը յարակից երեւոյթներ ալ: Ուրեմն «Haïrenik Weekly»ի հը-
րատարակած տեսակցութիւնը աւելի առիթ քան թէ բան պատճառ, կը գտնուայ
տեսակ մը աշխատասիրութեան ծրագրային ուղի մօտեմալու համար գաղութահա-
յութիւնը շահագրգռող կարգ մը հիմնական հարցերու: Այլապէս անոնցի պիտի
ըլլար այսօրան կարեւորութիւն ընծայել:

նայատուկ ձեւակերպում եւ նկարագիր: Ֆրանսական զբաղանութիւն երբ կ'ըսենք կը հասկնանք Ֆրանսացի կամ նոյնիսկ Ֆրանսերէն զբող ոչ Ֆրանսացի հեղինակներու հաւաքական ստեղծագործութիւնը: Արդեօք զերմանական կամ խաւական զբաղանութիւնը իր սպասարկուններուն հոյլէն կրնա՞յ նկատել իր զաւակներէն անոնք որոնք տասնականերէ ի վեր Ամերիկա հաստատուած՝ դարձած են ամերիկացի հեղինակներ: Անշուշտ ոչ, նոյնիսկ եթէ անոնք զերմանական հողին քանդակեն Լոռլայի ապառաժէն, ջարդուփշուր Գոլտնի ողբը լան Հոենոսով, կամ վենետիկի տոժերուն շքեղ զգեստաւորումը փոխադրեն Նիւ Եորքի զբաղանուներուն ցուցափեղկերէն ներս:

Կարելի չէ ըմբռնել որ հայ մը, ասպարէզով զբող, շարահիւսէ անգլիերէնի եւ համոզուած ըլլայ թէ ինք հայ գրականութիւն կ'ընէ: Բայց Սիւրմէլեան, ոչ միայն հաւատացած ըլլալ կը թուի այս խօսկարծիքին, այլ կը փորձէ հաւատացնել ալ:

Այս կէտին առնչութեամբ ուրիշ հարցումի մը («Անգլիերէն զբող հայ հեղինակ մը կրնա՞յ սատարել հայ մշակոյթի յառաջդիմութեան»), ան կը պատասխանէ թէ ժամանակաւոր կերպով պառակտուած ներկայ աշխարհին մէջ, ամերիկացի-հայ զբաղէնները, զբերով անգլիերէն, հակապահան մասնակցութիւն մը կրնան բերել հայ մշակոյթին բարգաւաճման, եւ բարքերու ու սովորութիւններու պահպանման ի խնդիր: Թէ նաեւ «անոնք զբերթէ ողջ աշխարհը մեր կողմը կը շահին դարձնապէս, — ինչպէս ըրաւ Սարոյեան: Եւ այս վերջինը զբերթէ միակն է հանդամանաւոր՝ ազդելու համար մեր անգլիախօս երիտասարդութեան վրայ, ներկայիս եւ մանաւանդ ապագային:» Ինչ մը աւելի անդին, «արդեօք աւելի մեծ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլայի Հայաստանի եթէ հայերէն զբերի I ask you, Ladies and Gentlemenը, ինչպէս նաեւ այն յօդուածներն ու պատմուածքները որ կուտամ Haïrenik Weeklyի, Armenian Mirror Spectator-ի եւլն.ի մէջ:»

Ու հոս՝ բացայայտ են կարգ մը նոր շփոթութիւններ Սիւրմէլեանի մտքին մէջ:

Երբ ան կը խօսի մեր մշակոյթի բարգաւաճման վրայ, խորքին մէջ կը մտածէ ազգապահպանման մասին: Տարբեր բան է զբաղանութիւնը, եւ տարբեր բան հայապահպանումը: Անշուշտ մշակոյթը, եւ իր ծոցին զբաղանութիւնը, ազգի մը տեւելուն հօրաբազոյն ազդակներէն մին է: Բայց ամէն հայապահպանման միջոց (եւ այս պարագային անգլիերէն լեզուով ու «հայ ոգիով» զբաղանութիւնը) չի կրնար կոչուիլ ազգային մշակոյթ կամ մաս կազմել անոր:

Յետոյ: Կարծէք Սիւրմէլեան կը մօտենայ մեր զբաղանութեան, քիչ մը Ֆոլբորական տարազ հագցուցած անոր, ինչ որ սահմանափակ հորիզոններու մէջ կը զետեղէ ժողովուրդի մը ամենաուժեղ արտայայտութիւնը՝ մշակոյթը:

Ձենք կրնա՞ր տարբեր ձեւով մեկնաբանել զինքը երբ ան կը ծանրանայ «բարքերու-սովորութիւններու» վրայ խօսելով մեր մշակոյթին ստատորման մասին: Բայց ինչքան ալ սերտ կապեր ըլլան Ֆոլբորակի եւ մշակոյթին մէջ եւ կարելի չէ զանոնք նոյնացնել եւ չմտաբերել թէ մին միւսին նախնական ձեւն է, — կամ մասամբ նախանիւթ մը — թէ մշակոյթ մը արժանի է կոչուելու այդպէս երբ Ֆոլբորակի զաւառական սահմաններէն անցած է անդին, ձգտելով համազգայինին, եւ դեռ աւելին, փորձելով հասնիլ համամարդկայինին:

Եւ դեռ չենք ուզեր շատ խորացնել այն հարցը թէ զբաղան ի՞նչ արդիւնք կարելի է յուսալ զբաղանութեան շնորհիւ, — այն ալ ոչ հայատառ — բարքերու-սովորութիւններու պահպանումը փորձելով եւ թէ մանաւանդ ի՞նչ է այդ փորձին օգտակարութիւնը եթէ մօտենանք հարցին ընկերային յեղաշրջումներու տուեալ:

ներով: Արդարեւ եթէ կ'ակնարկուի ասկից երեսուն-քառասուն տարի առաջ հայ-բենական հողին վրայ իշխող բարձրու-սովորութիւններուն, անկարելի է սահմանել թէ ի՞նչ պիտի ըլլային ներկայիս ըմբռնումները, եթէ պահ մը ենթադրենք թէ հայ ժողովուրդը մնալով իր հողին վրայ, չնչեղով միջոցառումներու շնորհիւ չըջապատին, ենթարկուէր բնականոն պայմաններու մէջ յեղաշրջումներու բնական օրէնքներուն: Որովհետեւ սովորութիւն-բարձր յարաբերական իրականութիւնը, իրբեւ մէկ ուժական հոսանք ժամանակի երկայնքին, ենթակայ է տարիներու ազդակին, դադարներու միջազգային զարգացման, հաւաքականութիւններու իրար մերձեցման կարելիութիւններու եւն. ուրեմն՝ հակամէտ տեւական փոփոխութեանց: Ու հոս, երբ արդէն անիմաստ է տալ սովորութիւն-բարձր ընկերային երեւոյթին ընդհանրացած եւ բացարձակ իրականութեան մը կազմաւորը, ակնյայտ է որ բան մը աւելի՛ անիմաստ կը դառնայ խօսիլ «սովորութիւններու պահպանման» մասին, երբ այդ կը կ'ընդհատուի մեր պարզապիւն. — ժողովուրդի մը՝ որ դուրս չարտուած է իր կեղեցին. որ չունի ոտքին տակ հողը՝ առհասարակ փոխանցումներու այդ հզօրագոյն նեցուկը, ուր արձանագրուած էր ամենամոտայուն եւ ազդու կերպով անցեալի մը ժառանգը. — պապին գերեզմանը, պատմական փլատակը, աւանդակէպին հրաշք վէճմը, Ս. Աստուածածնայ խաղողորհնէքին աղբիւրը, կամ Ս. Խաչի հերիսան՝ իր օճախներուն տարիներու ընթացքին սեւեցած քարերով, եկեղեցիին պատին երկայնքին... Այս նիւթեղէն իրականութիւնները աղօտ երազի մը վերածած՝ հայ ժողովուրդը նետուած է արտասահմանի դունազեղ եւ առաջին առթիւ արտառոյց թուող հրապարակներուն վրայ, անցնելու համար նոր կենցաղներու խաղաղօրէն բովէն: Իհրաժ էր իր հետ սովորութիւններ ու բարքեր՝ անըմբռնելի նոր շրջապատէն. ականատես կ'ըլլար նորութիւններու՝ անըմբռնելի իրմէ: Վեր ի վերոյ նախագծուած կեանք մըն էր որ յանկարծական վերիվայրումի կ'ենթարկուէր շղթայագերծելով տեւելու բնազդին ճիւղերը՝ պատշաճեցնելու համար այդ կեանքը նոր միջավայրին: Ու ահա արտասահմանի հայը, անբնական պայմաններու տակ կատարուած յեղաշրջումներու խառնարանին արդիւնքը: Նաեւ դումարը՝ բազմաթիւ ազդակներու դործունէութեան: — Նոր շրջապատը, հինէն արմատացած ըմբռնումները, հին սովորութիւններու ու բարքերու որոնց վրայ կը պատուաստուին նորերը, ռոգեպիւնը ընթացող նիւթեղէն կեանքի մը հեւքը, ենթակային խառնուածքը, իր պտաշածումի (adaptation) կարողութիւնները, նոր եւ յառաջացեալ մշակույթներու յարատեւ, ուղղակի ազդեցութիւնը եւն: Առէք օրինակը բոյսի տեսակի մը որ արմատախիլ եղած իր սովորական հողէն ու կլիմայէն, կը տարուի կը անկուի դանազան երկրներու մէջ ուր տարբեր են ֆիզիքական պայմանները: Կ'ունենանք տեսակներ՝ որոշապէս տարբեր նախկինէն — ըստ բոյսին բերած ժառանգական յատկութիւններուն եւ անոր պտաշածումի կարողութիւններուն՝ նոր հողին, կլիմային, ջերմութեան եւ ջուրի զանակին նկատմամբ:

Այս է արտասահմանի հայը: Իսկ նոր սերունդը՝ քիչ մը աւելի ալիւտիւտուած ձեւը անոր: Թէեւ հասած աւելի բնականոն պայմաններու մէջ:

Այս հաստատումները թոյլ կուտան ենթադրելու թէ ի՞նչ արդիւնքի կրնայ յանգիլ «սովորութիւններու պահպանման» փորձը — անգլիսաառ — նոր սերունդներուն մօտ: Պիտի կարգան այնպէս, ինչպէս պիտի կարգային թիպէթի բարձրալանդակէն վերադարձին հետախոյզի մը յուշերը: Հաւանաբար հետաքրքրութեամբ, նոյնիսկ «տաքութեամբ», երբեմն թեթեւ յոյզով մը համակուած, երբեմն քմծիծաղ մը իրենց շրթներուն երբ պիտի ծրագրեն խօսիլ այդ մասին իրենց բարեկամուհիին: «Ձայնը կարէ՛. մեր մէջ աղջիկները իրաւունք չունին այդ մարդոց հակաճառելու»: Լաւ պիտի ըլլայ... Զէ՞ որ երկուքը մէկ պիտի խնդան: Յետոյ պիտի համբուրուին... Կրկին զարտուղութիւն բարձրու տասնարանեային դէմ:

Եւ այսպէս՝ հրամցուած այդ անդլիատառ զբաղանուծիւնը իրբեւ կենցաղի թեւազրուած ուղի, հասնող սերունդներուն վրայ պիտի ձգէ «քէրմէֆ»ի մը աւելուածութիւնը, որուն գունազեղ կրպակներուն դիմաց զարմացած ու շլժորած անքերով անոնք ահանատես պիտի ըլլան իրենց համար անըմբռնելի անցեալի մը խայտարեղէտ իրականութեան: Անշուշտ կրնան զգացուիլ: Բայց պիտի ընդվզին այդպէս ըլլալու թեւազրանքին դէմ: Ու աւելի հետաքրքիր հանդիսատեսներ քան թէ խոր ապրումով մը ցնցուող հայեր, պիտի ունենան միայն վաղանցուկ զբայնութիւններ: Այդ չէ՞ որ պիտի յաջողի ազգային դիտակցութիւնն ու ոգին տանիլ իրենց զարթօնքին:

Մանաւանդ, արդէն եղած է փորձը: Կ'ահնարկենք հայ զբաղանուծեան այն դոհարներուն՝ որոնք յուզիչ, սրտաուռչ պարզութեամբ մը որ արուեստի մը կատարելութեան կը տանի այդ սեռը, տուած է անցեալի հայ իրականութիւնը: Եւ ա՛յնքան հարազատութեամբ, որովհետեւ հայերէմ: Բնականաբար՝ ուրիշ ո՞ր լեզուն, ո՞ր բառամթերքը պիտի յաղողէր իրազործել այդքան հարազատութիւն, երբ օրինակ կը նկարագրուի Համբարձման վիճակախաղը: Իւրաքանչիւր բառ որ կը դործածուի կը դառնայ արձագանգը ոգիի մը որ անթարգմանելի է ուրիշ լեզուն մէջ. որովհետեւ լեզուն իր կազմութեամբ արտայայտուածութիւնն է հաւաքականութեան մը նիւթեղէն, ոգեկան եւ իմացական պահանջներուն: Ա՛յս անգամ շօշափելի արդիւնքներ չէ տուած, հակառակ մայրենի լեզուին, հակառակ որ ան կ'ուզուէր անցեալի հետ աւելի՛ սերտօրէն կապուած սերունդի մը: Շատերու մօտ սընուցանած է յիշատակներու աշխարհը, իր յոյզերով, անուշ երազներով ու դառնութիւններով: Ուրիշներ տարած է անըմբռնելի ներկայէ մը փախուստին, երեւակայութեան կերտած հրաշակերտ ոլորտներուն մէջ: Տակաւին ուրիշներու համար, եղած է վարդազոյն աղաստանարան՝ երբ «կայունութեան» (inertie) ներքին ուժ մը, բնազդական վրայ մըն է առթած հանդէպ նորութիւններու եւ փոփոխութիւններու: Բայց ներկայի զգայարանքին զարգացումով զարթնած է անբաւարարութեան զգացումը: Երազին ու իրականութեան միջեւ, այլեւս սրամաբանական կամօրջներու բացակայութիւնը, յառաջ բերած է կեանքի երեւոյթներուն հանդէպ աւելի իրատես կեցուածքներ: Ու այդ սերունդն անգամ զբաղանութեան մէջ փնտրած է աւելին, իրբեւ ներկային պահանջը:

Ու հիմա, երբ այդ սեռը հետզհետէ տեղ կը դռնէ զանազան շրջաններու ազգազբաղան հատորներուն մէջ, Սիւրմէլեանի անդլիատառ զբաղանութեան այդրուն հանդէպ աւելի իրատես կեցուածքներ: Ու այդ սերունդն անգամ զբաղանութեան մէջ փնտրած է աւելին, իրբեւ ներկային պահանջը:

Լեզուական հարցէն անկախաբար, զարմանալի է նաեւ Սիւրմէլեանի կեցուածքը երբ նկատի առնուի իր մէկ ուրիշ արտայայտութիւնը, ուր կը քննադատէր հայ զբաղանութիւնը, մասնաւոր յորմհետեւ կ'ուզէր հոն տեսնել անցեալին ու հայրենաբաղձութիւնը: Անզբաղարձած էինք այս մասին մեր Նախորդ յօդուածին մէջ, ու ըսած՝ թէ մեր արդի զբաղանութիւնը միայն անցեալը ոգեկոչող հիւանդաբան երեւոյթ մը չէ: Սիւրմէլեան կարծէք մոռցած որ հիմնովին քննադատած էր այդ սեռը, ահա կ'իյնայ նոյն այդ զբաղանութեան ամենածայրայեղ եւ ապարդիւն ձեւին մէջ: Արդարեւ եթէ պիտի ձգնի զբաղանութեամբ վարք ու սովորութիւն պահպանել, ստիպուած է ընելու անցեալի եւ յիշատակներու զբաղանութիւն. ու այս ուղղութեամբ ալ ազդու դառնալու համար, ստիպուած է վերականգնարարանցելու անցեալը, առաւելագոյն տարփողելով զայն եւ ի հեճուկս 20րդ կիսադարուն զաղուծահայ իրականութեան: Նման ձգտում դէպի ետ դարձ, իր մէջ կը պարունակէ տեսիլը ներկային երեւակայուած փրատակներուն, որոնց վրայ կը բարձրանայ ցնորական եւ ժամանակին դէմ շարունակ մէկ աշխարհ, որ մասն կապ կտրած է իրականութենէն, որովհետեւ՝ ոչ իսկ բնական շարունակութիւնը անոր:

Եւ որպէսզի թիւրիմացութիւններ չծաղին, ինչպէս նախապէս ըսած էինք, անցեալը, յիշատակներն ու արտօրը իրրեւ հոգեկան իրականութիւն միշտ ներկայութիւն մըն են արտասահմանի Հայուն մտքին ու սրտին մէջ, եւ ուրեմն որեւէ իրապաշտ գրող մը չի կրնար անտեսել այդ իրականութիւնը: (Կը պատասխանէինք Սիւրմէլեանի քննադատութեան — քանի որ ան ինքզինք կը դաւանէր իրապաշտ գրող — անտեսելով սրահ մը այն հակասութիւնը որուն մէջ ինչպէս կը տեսնենք ինկած է հոս):

Այդ հաստատումէն ետք, յայտնելով որոշ վերապահութիւններ, հարեանցիօրէն ուզած էինք սահմանել թէ մեր գրականութեան մէջ ո՞ր բեղմնաւոր կըրնայ դառնալ անցեալը, եւ թէ ի՞նչ պայմաններու տակ եթէ օգտադործուի կոչուած է կատարելու անհրաժեշտ դեր մը: Բայց Սիւրմէլեան, «վարք ու սովորութիւն պահպանելու» իր նպատակին պարտադրութիւններովն իսկ, կրնայ առաջնորդուիլ սեռի մը՝ որ ստիպուած է հեռու մնալ մեր վերը ակնարկած պայմաններէն, եւ այդպէս թերեւս պարունակէ այս անգամ իսկապէս հիւանդազին տարր մը՝ անցեալը ոգեկոչելու մտասեւեռումը: Անշուշտ «հիւանդազին»ը կարելի չէ վտարել գրականութենէն: Բայց զայն արուեստի հասցնելու համար տանդանդ մը չի բաւեր, պէտք է հանձարել ըլլալ. եւ այս արդէն կ'իյնայ մասնաշատուկ պարադաներու մէջ:

Ու եթէ պիտի քննենք հարցը մեր գրականութեան յուրեւիք ընդհանուր յառաջարկութիւններուն տեսակէտով, ներկայիս քիչ մը ամուլ եւ անարձագանդ կը թուին մեզի գրական այն ստեղծագործութիւնները որոնք անցեալն ու յիշատակները կուտան մասալի մը պէս, կը պատմեն անուշ-բարուշ հին վարք ու սովորութիւն, ու կը դառնան դոնդողացած նկարագրականը արդէն հիմնովին յեղաշրջուած անցեալի մը: Եւ այդքան միայն:

Եթէ անցեալը, մեր գրականութեան մէջ պիտի լճնայ կայունացած կերպաւորում, եւ ուժական մղումով մը պիտի չքացաւորէ իր իւրաքանչիւր տողումէջերէն ներկան, ինքզինք կը դատապարտէ նեղ բանտի մը, սահմանափակելով իր դերը. որովհետեւ այդպէս՝ կամ միայն քիչերու համար ապրում, կամ հիւանդազին երեւակայութիւններու զսպանակ:

Մինչդեռ, եթէ ան օգտադործուի իրրեւ փոխանցման դետին այն հին շրջաններէն ուր հայութիւնը իր հաւաքական արմատները նետած է մինչեւ ներկան, եթէ ան ծառայէ քացաւորութեանը այդ ներկային, որու հիւսուածքին ծակոտիքներէն անցեալը ինքն է որ յարատեւ կը թորի, — իրրեւ անմիջական պատճառը ժամանակակից իրականութեան, — պիտի ստեղծէ իրեն համար իսկ լայնածաւալ եւ բերրի դետին: Որովհետեւ արտասահմանի մէջ նշմարուող հաւաքական անհաւասարակչութիւնը, — որմէ բնականաբար հեռու չի կրնար մնալ գրականութիւնը, — արդիւնքն է ներկային եւ անցեալին սուր հակադրութեան, մասնաւոր երբ յիշենք որ փոխանցումը եղած է սեպ անկիւնադարձով եւ ոչ թէ բնական շարունակականութեամբ:

Մեր կարծիքով, ա՛յս է անցեալին արդիւնաւոր տեղը գրականութեան մէջ, ուր՝ հոսելով ժամանակին հետ, պիտի խաղայ անհրաժեշտ դեր մը, — թերեւս կարենայ չէզոքացնել հայրենիքէն արտասահման անցքին խոր անբնականութիւնը, եւ փորձելով կապել երկու հակոտնեայ աշխարհներ, մեզ տանի անհաւասարակչութենէն դէպի ներքին ներգաշնակութիւն:

Իսկ «վարք ու սովորութիւն պահպանել»... աւելի լաւ կ'ըլլար ըսել. — «Կեցի՛ր ժամացոյց. երկրագո՛ւնտ, դէպի ետ սկսէ դառնալ...»:

Բաց ի այդ, մեզի համար հասկնալի կրնայ դառնալ ամերիկացի դեկավար մը, եթէ ան դիտակցօրէն ուղէ Ամերիկայի սահմաններէն ներս ազգութիւն ըսելով հասկնալ միայն կարգ մը սովորութիւններ: Կրնա՛յ ան նոյն բանը նկատել

մշակոյթն ու Ֆոլքլորը, որպէսզի ամերիկեան ազգին բազմացուցիչ բազմաթիւ ժողովուրդներուն ինքնայատուկ դիժը ներդրուի տեսակ մը նահանգային սովորութիւններու շրջափակին մէջ: Ըմբռնելի է որ ան այդպէսով ուղէ նպատակ ամերիկեան միութեան, իր տակաւին կարճատեւ ազգային պատմութեան այս ձեւի ընդարձակումով եւ Ֆոլքլորի մը ստեղծումով, որոնք անհրաժեշտ են այդ նոր ժողովուրդին իրրեւ միութեան ոգեկան շաղախ. նաեւ յարգելով հանդերձ բազմացուցիչ տարրերուն երեւութական մասնայատկութիւնները, — որովհետեւ ամերիկեան տակաւին մանուկ հոգին պայպակն ունի այլազանին եւ տարօրինակին, — որ ան ուղէ Մշակոյթին մէջ տեսնել միայն երգը, պարը, տարազն ու սովորութիւնները եւ անտեսէ ժողովուրդի մը ներքին իրականութիւնը, որ իսկական Մշակոյթն է:

Ամերիկացի ղեկավարին կողմէ նման կեցուածք բացատրելի է: Բայց Լոյս Զուարթի հեղինակը չի՛ կրնար գրականութեան մը յառաջադրել բարք-սովորութիւններու պահպանման Ֆոլքլորական ուղին իր բոլոր սահմանափակումներով: Գրականութիւնը իրմէ կը պահանջէ աւելին:

Ու կրկին թիւրիմացութիւն՝ երբ Սիւրմէլեան հիմնաւորելու համար իր հայ հեղինակ մը ըլլալը, կ'աւելցնէ. «Մանօթացնել մեր ազգը օտարներուն, փորձելով շահիլ անոնց համակրանքը», եւ այդպէսով «օգտակար ըլլալ Հայաստանի»: Նոյն-իսկ եթէ կիրարկուին գրական ուղիներով՝ մին կը կոչուի քաղաքական կամ հայ-կական քարոզչութիւն, իսկ միւսը հայրենասիրական գործունէութիւն: Յամենայն դէպս, ո՛չ հայ գրականութիւն: Որովհետեւ օտարներուն ուղղուած՝ ուրեմն պարտադրաբար օտար լեզուով: Այս է որ կը շփոթէ Սիւրմէլեան, ու մին ընելով կը կարծէ թէ միւսն է ըրած: Այլապէս գոյութիւն ունի այդ սեռը քաղաքական գրականութիւն անունին տակ, եւ տուած է իր գլուխ-գործոցները: Ուրեմն նոյնիսկ, եթէ իրը գրական սեռ, ան տայ հեղինակին գրադէտի հանգամանք, ակնայայտ է որ օտար լեզուով, ան չի բաւեր «հայ գրող» յորջորջումը վաւերացնելու:

Ընդունինք, Սիւրմէլեանի ի նպատ, որ ինք ազգապահպանման ուղղութեամբ եւ իր ըմբռնումներով աշխատանք մը կ'ուղէ տանիլ: Ընդունինք որ ինք կ'ուղէ Հայր ծանօթացնել օտար հասարակութեան, ընդունինք նաեւ որ այս բուրբը որոշ օգտակարութիւն մը ներկայացնող գործունէութիւններ են, եւ թէ ներկայի հրամայականներով տողորուած նոյնիսկ անգլիատառ գրութիւնները, կրնան ժամանակաւոր արդիւնքներ տալ երիտասարդութեան մօտ, հայկական ոգիի մը զարթօնքին ի խնդիր: Բայց տրամաբանօրէն պէտք է ինքն ալ ընդունի, որ իր անգլիատառ գործը ոչինչ կը բերէ հայ գրականութեան, որ շատ անուղղակի եւ պզտիկ մասնակցութեամբ մը կրնայ նպատակ մեր մշակոյթին իրրեւ հայութեան — ուրեմն թերեւս մայրենի լեզուին հանդէպ — հետաքրքրութիւն արթնցնող թէական աղբակ, եւ վերջապէս՝ որ իր ներկայ կացութիւնը ոչ մէկ կերպով կըրնայ հիմնաւորել հայ գրողի յորջորջում, ոչ ալ իրաւունք տալ ենթադրելու թէ ինքն ու իր նմանները կը նպատեն հայ գրականութեան բարձրացումը:

Շահուոր մը օրինակ, իրրեւ Լիւպէն, հայազգի գրող մըն է որ պատիւ կըրնայ բերել հայ անունին, եւ այդքան միայն:

Սիւրմէլեանի «դասալուքեան» պարագան:—

Երբ կը հարցուի Սիւրմէլեանի կարծիքը իրեն դէմ եղած քննադատութիւններուն, ու իր անունին կայցուած «դասալիք» բացատրականին մասին, ան Մովսիսական օրէնքին թոյլտուութենէն աւելի ուժգին ելոյթով մը կը կոչէ այդ բոլորը «ազոտտ զրպարտութիւններ»: Ու քիչ մը անդին, կ'աւելցնէ թէ իր վրայ յարձակողները «պէտք է ամչանա իրենք իրենցմէ»: Հասկնալի է իր զայրոյթը, բայց անարդար այդ ուժգնութիւնը: Որովհետեւ կարծէք թիւրիմացութիւններ ծագած

ըլլան: Արդարեւ Սիւրմէլեան կրկին ու կրկին պահանջը կը դադար չեղտելու թէ ինք հայ է: — «Կ'ուզէի մէկու մը հանդիպիլ որ ըլլար աւելի՛ հայ քան ես: Ոչ ոք թող ելլէ ինձի հայրենասիրութեան դասեր տալու»: Բայց աներեւակայելի է որ իր հայութեան վրայ տարակուսողներ գտնուին. եւ եթէ դոյութիւն ունին այդպիսիներ, սխալմունքի մէջ են: Որովհետեւ պէտք է շփոթել Սիւրմէլեանը կարգ մը հայազգի հեղինակներու հետ որոնք արտասահմանի հայուն հողին կրծող ինդիւրներուն բռնազօրսիկ ժխտումով, ուզած են ուրանալ իրենց հայութիւնն անդամ, թէ՛ իրենց կեանքին եւ թէ իրենց գործին մէջ:

Ուրեմն հարցը հայութիւնը «դասալքելու» մասին է՛, այլ հայ գրականուներ: Եւ այս ճշտումէն ետք, քննենք իրականութիւնը:

Չոր ու ցամաք իրողութիւնը ցոյց կուտայ, որ Սիւրմէլեան հայերէն գրել սկսելէն ետք, հրաժարած է մայրենի լեզուէն ու որդեգրած անգլիերէնը: Եթէ նկատի ունենանք այն անքակտելի կապերը որ կան մայրենի լեզուին եւ հայ գրականութեան միջեւ, բացայայտ է որ լեզուէն հրաժարելով, ան, ստիպողաբար հրաժարած է նաեւ հայ գրականութենէն: Ու այստեղ «հայկական ողին» որ հիմնական փաստ մը ըլլալ կը թուի Սիւրմէլեանի աչքերուն, տեսանք, ոչինչ կը բերէ ի նպաստ իրեն, հայ գրականութեան տեսակէտով: Այս կայութիւնը, երեւութապէս, շատերու համար կրնայ համարժէք նկատուիլ մեր գրականութենէն դասալիք ըլլալու:

Ձեռք ուզեր բռնելու հետ անպարարութիւն ընել, բայց պէտք է ընտրութիւն մը կատարել «ըսասլքել», «լքել», «հրաժարիլ» եւ «ձգել» աւելի: Առանց կենալու «գրասլքել»ու նուաստութեան բացատրութեան առջեւ որ դատարարի հանգամանք կուտայ գործածողին, մեր նախընտրութիւնը կուտանք «ձգել»ուն: Որովհետեւ առարկայական հաստատումի մը լաւազոյն արտայայտիչն է, ու ճշգրիտ բացատրականը Սիւրմէլեանի կայցութեան:

Ուրեմն մեզի համար Սիւրմէլեան ձգած է հայ գրականութիւնը: Ո՛չ մէկ քննադատական երանգ այստեղ: Կ'ըսենք դեռ աւելին: Մեզի համար Սիւրմէլեան դասալիք մը չէ:

Նախ՝ որովհետեւ իրաւունք չունինք դատելու անհաստական ընոյթ ունեցող այս հարցը: Ազատ էր ան ընտրելու իր ուղին, ու ընտրութիւնը կատարած՝ է ըստ իր ներքին դրդապատճառներուն: Ձեռք կրնար պահանջել իրմէ որ գրէ հայերէն, ոչ ալ մարդկային իր իրաւունքները ոտնակոխել, այդ դրդապատճառներուն թափանցելու անփափկանկատ փորձով: Ու հիմա, երբ գինքը կը դտնենք օտար գրականութեան շաւղիներուն մէջ, մեզի կը մնայ մտղթել որ մ'ըզգային լեզուին որ ան ընտրած է, կարենայ ազուցել միջազգային տարողութեամբ տաղանդ մըն ալ. նաեւ, որ կարենայ սպասել բիւր բիւր իր երկերը, թերեւս այն ատեն որոչէ հայկական դպրոց մը շինել տալ Ամերիկայի մէջ:

Երկրորդ՝ մարդ գրասլքը կ'ըլլայ բանէ մը որուն հանդէպ ունի յանձնառութիւններ: Արդ՝ հայ գրողին յանձնառութիւնը ներքին է: Ձոհարբութիւն մը՝ որ ան կ'ընդունի ինքն իր գիմաց: Ոչ ոք կրնայ պնդել թէ Սիւրմէլեան ունէր նման յանձնառութիւն: Իսկ եթէ ունէր, միայն ինք գիտէ այդ ուրեմն միայն ինք կրնայ ըսել թէ գրասլք՞ մըն է թէ՛ ոչ: Եւ իրրեւ զուտ անհատական պարզայ, իրմէ դուրս սեւէ մէկը իրաւունք չունի գործածելու «ըսասլք» բառը: Ու քանի որ կը մերժէ այդ արտայայտութիւնը, պէտք է ընդունիլ որ Սիւրմէլեան հայ գրականութեան հանդէպ յանձնառութիւն չունէր: Եւ ազատ ալ էր չունենալու:

Իսկ քիչ մը աժան հայրականութիւն բուրոյ իր յայտարարութիւնը թէ ինք «հրապարակ իջած է պաշտպանելու հայ գրողին դատը» կը գտնենք անտեղի եւ աւելորդ: Հայ գրողը պաշտպանելիք դատ չունի: Որովհետեւ դատ չունի, ինքզինք դատապարտած է արդէն այրելու այն կրակէն որ մեր մշակոյթին ատրուանէն կը բոցավառի:

Ա. Վեշտաշ

ՆԱՐԵԿԱՑԻԻ ԵՒ ՄԻՋՆԱՌԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԵՐԻՈՒ ՖԲԱՆՍԵՐԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ:

Գրիգոր Նարեկացիի Մատեան Ողբերգութեանն եւ հայ աշուղներու բանաստեղծութիւններէն ոմանց Փրանսե - րէն թարգմանութիւնը Լիւք - Անտրէ Մարսէլ Փրանսացի երիտասարդ տաղանգաւոր բանաստեղծին կողմէ լոյս տեսան «Cahiers du Sud» ի 293րդ թիւին մէջ, 1950ի ամառը: Թարգմանութիւններ որոնցմէ ոմանք կատարուած էին պարսկահայ բանաստեղծ Պ. Արստ Արիպչիի աշխատակցութեամբ եւ ուրիշներ ալ, Ա. Զօպանեանի թարգմանութեանց օժանդակութեամբ, որոնք գրաւեցին Ֆրանսայի գրական շրջանակներու ուշադրութիւնը:

La Gazette des Lettres ի 24 Յունիս 1950ի թիւին մէջ, Պ. Փոլ Եալօ, արդարացիօրէն գնահատել է ա ղ «Cahiers du Sud» ի բացառիկ թիւերուն բարձր որակը, ճշգրիտ առարկայակա - նութիւնը եւ անաչտռ անկասութիւնը, զիտել կուտար թէ եթէ երբեք այժ - մէական խնդիրներու քննութեան եւ լու - սարանութեան նուիրուած են անոնք, երբեմն ալ կը ներկայացնեն այնպիսի նիւթեր որոնք, հակառակ իրենց մաս - նակի շահեկանութեան, հմայիչ են իրենց ինքնատպուլութեամբ: «Համոզուած եմ, կը գրէր քննադատը, թէ այն մեծ յաջող - ութիւնը, զոր գտած են ըստ բացա - ուրիկ թիւերը, պիտի պակէ նաեւ 293րդ թիւը, որ այս անգամ յատկացուած է հայ հին բանաստեղծներու: Լիւք-Անտրէ Մար - սէլի ներածութիւնը միանգամայն կուռ եւ յետակ ըլլալու կրկնակ առաւելու - թիւններն ունի: Քանի մը էջի մէջ ամ - բողջական գաղափար մը կը կազմենք բարձր միջին դարէն մինչեւ ԺԸ-դարու սկիզբը հայկական բանաստեղծութեան մասին. եւ համադրական պատկերէ մը աւելի հայ ժողովուրդին քնարերգական արտարութեան մասին մանրամասն վեր - լուծում մըն է որ ան ներկայացուցած է մեզի: Գրիգոր Նարեկացիէ, Նահապետ Քուչակէ, Գրիգոր Աղթամարցիէ, Սար - կաւազէ, Երեմիա Քէօմիւրճեանէ, Նա - դաջ Յովնաթանէ, Յովհաննէսէ թարգ - մանուած կտորները ներշնչման զարմա - ցուցիչ ուժգնութիւն մը, բառական շք - քեզ ճոխութիւն ունին, եւ ոմանք այն - քան ապէցուցիչ կերպով արդիական են որ մարդ կը խորհի թէ արեօք ինչ խորհրդաւոր կապեր այս բանաստեղծու - թիւնը կը կապեն զերկրապատկերէն ոմանց բանաստեղծութեան հետ:»

Գրիգոր Նարեկացի, որմէ քանի մը հատուածներ Արշակ Զօպանեան թարգ - մանած էր Մէրֆիւռ տը Ֆրանսի մէջ

(նոյեմբեր 1900) (1) առանց սակայն լայն շահագրգռութիւն արթնցնելու, Լիւք Անտրէ Մարսէլի թարգմանութեան շնոր - հիւ Փրանսական գրական շրջանակներու մէջ արթնցուց մեծ հետաքրքրութիւն: Հրատարակչական տուն մը, որ կ'առա - ջարկէր աշխարհի հարիւր մեծագոյն բա - նաստեղծներուն եւ գրադէտներուն հա - տոր մը նուերէլ Մարսէլի առաջարկեց Նարեկացիի մասին գրել: Գժբախտաբար Մարսէլի գրական և երաժշտական ուրիշ յանձնառութիւնները թոյլ չտուին իրեն զոհացում տալ այս խնդրանքին:

« Cahiers du Sud » ի հիմնադիր-տը - նօրէնը՝ Ժան Պալառ, հմայուած էր Նարեկացիով եւ հայ աշուղներով կ, ինչպէս ինք անձնական նամակի մը մէջ կը գրէր, աժէն օր կը խորասուզուէր անոնց էջերուն մէջ պահ մը մոռնա - լու համար ատօրեայ տաղտուկները: Մասնաւորաբար իր պնդումին վրայ է որ Լ.-Ա. Մարսէլ, Հայկ Պէրպէրեանի աշ - խատակցութեամբ, թարգմանեց Նարեկէն բազմաթիւ հատուածներ եւ Նարեկացիի տաղերէն ոմանք ամբողջութեամբ: Այս թարգմանութիւնները Նարեկացիի հազա - րամեակը տօնելու համար, Լիւք-Անտրէ Մարսէլի մէկ ուսումնասիրութեամբ, լոյս տեսան «Cahiers du Sud» ի 309րդ թիւին մէջ (էջ 179-190՝ ուսումնասի - րին, էջ 191-215՝ թարգմանութիւններ) 1952 Փետրուարին:

Անգլիական առաջնակարգ գրական շարաթարթերթը՝ Times ի գրական Յա - ւելուածը՝ քանի մը տողով ներկայա - ցուց այս թիւը: «Ուշադրաւ ուսումնա - սիրութիւն մը կայ Գրիգոր Նարեկացիի մասին, որուն հազարամեակը կը տօն - ուի իր ծննդավայրին՝ Հայաստանի մէջ: Սրբակիօս Գրիգոր արժանի է այս հար - կին եւ իր աժէնէն ղերեցիկ 22 միսթիք տաղերուն անգլերէն թարգմանութեան: Նարեկացիի Յարութեան Տաղը մասնա - ւորապէս շահեկան է անոնց համար որ Նարեկը կը տօնեն:»

Հաւանաբար այս տողերուն հեղի - նակն է Ժիոնոյի անգլիացի թարգմանի - չը՝ Մը. Կրէքլին, որ վերջերս Բարիկ այցելութեան մը առեւն իր ուրբաութիւ - նը յայտնած է հայ մեծ բանաստեղծի մը դերու ըրած ըլլալուն համար:

Նարեկացիին կատարուած թարգմա - նութիւնները այնքան գրաւած են Փրան - սական գրական շրջանակներու ուշադ - րութիւնը, որ Փրանսական հրատարակ - չական մեծ տուն մը առաջարկած է զանոնք հրատարակել առանձին հատո - րով մը:

Հ. Պ.

(1) Տես նաեւ նոյն հեղինակին Poèmes Arméniens anciens ee modernes.

ՓՐՈՑԷՍՈՐ ԱՐՄԷՆ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի իսկական անդամ Արսէն Տէրաթեանն ըրողքած է իր եօթնամասնամեակը: Ծնած 1882ին, աւարտած է Էմբիածնի Գէորգեան ձեմարանը՝ 1905ին: Ապա՝ 1908ին յաճախած Փեթերսպուրկի համալսարանը: 1929ին ըստացած Փրոֆեսորի աստիճան, եւ 1943ին՝ բանասիրական գիտութիւններու դոկտոր: Ունի շարք մը մեծարժէք ուսումնասիրութիւններ՝ հայ դասական հեղինակներու մասին. (Միքայէլ Նալբանդեան, Բաֆֆի, Յ. Թումանեան, Վ. Տէրեան, Մուրացեան, Յ. Յովհաննիսեան, Նար-Դոս, Յ. Պարոնեան, Ծերենց, Գ. Սունդուկեան, Ե. Օտեան եւ այլն):

Իր հետազոտական գործունէութեան կարեւոր բաժինը հայ գրողներու գեղարտական մտքի պատմութեան ուսումնասիրութիւնն է: Այս շարքէն՝ Միքայէլ Նալբանդեանի էստետիկան (1939) եւ Խաչատուր Աբովեան (1941):

Հնադոյն դասականներէն մէկը Երեւանի Պետական Համալսարանի, ուր մինչեւ հիմա կը պահէ Հայոց Գրականութեան պատմութեան ամպլուոնը, ունեցած է մանկավարժական բազմամեայ նշանակալից գործունէութիւն:

1944ին է որ հրատարակուեցաւ իր կոթողական հատորը Հայ կիսիկներ, իր գրական գործունէութեան քառասնամեակին առթիւ:

ՍԵՒԱՆԻ ԱՓԻՆ, պատմական վիպակ վախտանգ Անանեանի:

Խորհրդահայ երիտասարդ արձակագիր Վախտանգ Անանեանի Սեւանի Ափին պատմական վէպը մեծ յաջողութիւն ունեցած եւ ուշադրութիւնը գրաւած շարք մը եւրոպական երկիրներու գրական շրջանակներուն: Վիպակին նիւթը առնուած է պատանի բնաստղներու կեանքէն եւ աշխատանքէն:

Վիպակը թարգմանուած է գերմաներէնի եւ լոյս տեսած Պերլինի մէջ: Թարգմանողն է Հերման Ագեմիս իսկ հատորը նկարագարուած է Պերնար Նաստէ: Կցուած է յաւաքրան մը ուր կ'ըսուի «մեծ ջերմութեամբ, գեղեցիկ ու պատկերաւոր ոճով նկարագրուած են Հայաստանի ընտելիւնը, Սեւանի լիճն ու շրջակայքը, եւ Սեւանի ջրային հարստութեան երկրին վերելքն ի սպաս դրուելու աշխատանքները»:

Սեւանի Ափին վէպը թարգմանուած է նաեւ պուլկարերէնի, Սոֆիայի մէջ: Վէպը ունի նաեւ ուսեսերէն երկու շքեղ հրատարակութիւն:

ԱՐԱՔՍ.— Մանկական պատկերազարդ տասնօրեայ քերթ, Փարիզ: Տնօրէն՝ Ն. Յովհաննէսեան, գծագրիչ՝ Ա. Փափագեան:

Ձեռնարկը իր նպատակներով անշուշտ մեր սրտին շատ մօտ՝ որովհետեւ մայրենի լեզուին տեւականացման եւ տարածման նախանձախնդրութեամբ տոգորուած:

Իրագործումը յուսադրել՝ որովհետեւ Ա. Փափագեանի ճարտար եւ տաղանդաւոր վրձինին, կուզայ միանալ Ն. Յովհաննէսեանի ձեռներէց ողին: Եւ դեռ աննախընթաց՝ դոնէ այս զաղութին համար եւ իր յայտնաբերած նոր տարազով ուրիշօգտագործուի երկու լրացուցիչ կարողութիւններու համադրութիւնը, թերթին չորս էջերու տեւողութեան: Գրութեան ընթերցումին իր թեւադրիչ օժանդակութիւնը կը պարտադրէ նկարին տեսողութիւնը, կամ հակադարձաբար, հետաքրքրաշարժ նկարներու ժաղախան մը կը մղէ կեդրոնանալու դրուելու վրայ գիրացնելով անոր հասկացողութիւնը երկտարախանցած երեւակայութեան մը նախապատրաստութեամբ:

Այսպէս, մանկական ժիր հետաքրքրութիւնն է որ շարժման մէջ պիտի դրուուի, գրաւելու համար զայն նախ դիւրին եւ մասնաւոր դետելիք չպահանջող երեւոյթով մը (պատկեր եւ անոր թեւադրած իմաստը) որու միջոցաւ եւ չունորհիւ պիտի արթննայ յետոյ երախային հետաքրքրութիւնը դէպի աւելի յայն թաղատրութիւն տուող դրուութիւնը, ուրեմն հայերէն լեզուին:

Այս հատատումը, նախ մասնաւոր նշանակութիւն մը կուտայ Արաքսի Ֆրանսահայ զաղութին մէջ, ուր հասնող սերունդները ընդհանրապէս հայերէն չեն գիտեր: Արդարեւ, հոն ուր դոյութիւն ունին հայկական դպրոցներ, մանկական հանդէս մը, առանց լեզու սորվեցնելու յատուցողութեան, կըրնայ գոհանալ մանկական հոգիին ու մտքին բաւարարութիւն տալով: Մինչդեռ հոս, խուսափելով սովորական այրբերանայի մը վերածուելէ, ստիպուած է լեզու ալ սորվեցնել, կատարել «ըզպրոց» դեր: Ուրեմն, փորձելով նաեւ հայերէն գիտցող մանուկներուն թիւը բարձրացնել, «Արաքս» կը դառնայ երկիցս օգտակար:

Արդ, քանի որ մանուկին հետաքրքրութիւնն է որ պիտի ըլլայ գործունէութեան գաշտ, իրագործումը կը հանդիսանայ դժուարին եւ պատասխանատուութիւններով լեցուն: Մեծերու

ուղղուած դրուեթիւն մը, ի վերջոյ կ'անցնի կազմուած ընթերցողի մը հասկացողութեան բովէն եւ կ'ըմբռնուի այնպէս ինչպէս կարդացողը կ'ուզէ կամ կրնայ սակնալ: Ինչքն է պատասխանատուն, կը բաժնէ կամ կը ժխտէ գրողին գաղտնիքները: Տարբեր է մանուկներու պարագան: Գրողը, դժողը, չեն կրնար մանուկը ձգել ազատ ու առանձին ըմբռնողութեան առաձգական աշխատանքին մէջ: Պէտք է ըլլան աւելի՛ թելադրելի, եւ ըմբռնել տան այնպէս ինչպէս որ իրենք կ'ուզեն: Այսպէս, անհրաժեշտ կը դառնայ նիւթերու նրբին ընտրութիւն մը, հիմնուած մանկավարժական եւ հոգեբանական տեսանկերու վերայ: Մասաւանդ որ պատկերը շղթայագերծելով երեւակայական աշխարհի մը բոլոր քմահաճութիւնները շատ ազդու եւ երկսայրի մ'ըլող մըն է: Ինչէ մեծ պատասխանատուութիւն, երբ մանուկներու խոսքան, խմորակերպ հոգիներուն հետ պէտք է զրազիլ, երբ անոնց անձայրածիր հետաքրքրութիւնն է որ կը ծառայէ որոշ նպատակներու իրազորման: Հետաքրքրութիւն մը՝ որ նոյնքան անմշակ է որքան մանուկ հոգին, եւ ուր բով թովի են լաւն ու վատը, առողջն ու անտալինը, առանց արժեսահմանման արդէն ընտրուած չափանիշներու: Ուրեմն նիւթերու ընտրութիւնը որ պիտի կատարէ Արաքս, կը սահմանէ իրեն մարդկային պարտականութիւն մըն ալ, մղելու համար երախտն դէպի առողջ հետաքրքրութիւններ:

Այս դոյզ իրողութիւնները, սկնայայտ կը դարձնեն Արաքսի համար դործունէութեան երկու բեւեռներ, որոնց շուրջ կը յուսանք որ ան պիտի կեդրոնացնէ իր Զանբերը:

Նախ հայկական տեսակէտով.—

Գանի որ շեշտը կը դրուի հայերէնի ուսուցման վրայ, ուրեմն անկասկած ձեռնարկին բուն նպատակն է հասպագայանումը: Այս ուղղութեամբ Արաքս կրնայ մանկական հետաքրքրութիւնը օգտագործել, նաեւ ի ինդիր ինքնաճանաչումին եւ հայկական ոգիին պահպանման՝ տալով:

Ա.— Հայոց պատմութիւն եւ աշխարհագրութիւն, առանց «գասազիրք» բուրեղու, ինչ որ քիչ մը վանողական կրնայ երեւալ երախտներուն:

Բ.— Հայկական աւանդութիւններ, հեքիաթներ եւ հերոսական դրուադներ:

Գ.— Այժմէական նիւթեր, որոնք կը բնորոշեն եւ կը գետեղեն հայ ներկայութիւնը արտասահմանի մէջ:

Եւ այս բոլորը այնպիսի ձեւով մը, որ ի զօրու ըլլայ մանկութենէն իսկ վրձացնել հայ ըլլալու ոեւէ ստորակայութեան հողեպիճակ առթող պատահական սաղմեր. անշուշտ հետո մնալով դերակայութեան մը առաջնորդելէ: Այս անհրաժեշտ է ապաշայի հայ մարդուն կազմութեան համար:

Ու երբ կը թղթատենք Արաքսի առաջին թիւերը, ուրախութեամբ կը տեսնենք զայն նպատակաբար նախաքայլերու մէջ, իր «Արա Գեղեցիկ»ով, «Մեծն Տիգրան»ով, թէեւ փափաքելի պիտի ըլլար կարելութեանց սահմաններուն մէջ որ աւելի մեծ տեղ տրուէր հայկական նիւթերուն, նախընտրաբար օտար մանկական թերթերու մէջ մեր տեսածներէն: Մեր պատմութիւնը, մեր կեանքը, հոյակապ եւ անսպառ հանք մըն են, ուրկից լայնօրէի կարելի է ներշնչուիլ, առաւելու համար նոյնքան հետաքրքրաբար, գրաւիչ եւ բարոյալից նիւթեր՝ հետո պահելով մանուկը վտանգաւոր հետաքրքրութիւններէ, որ բնականաբար կան իր մէջ, եւ որ կարգ մը օտար մանկական հրատարակութիւններ անխօսօրէն շահու աղբիւր կը դարձնեն (*): Կ'ակնարկենք գողի, աւաղակի, լրտեսական մեքենայութեանց եւ երեւակայական հրեշտանման էակներու պատմութիւններուն: Այս չի նշանակեր անշուշտ թէ պէտք է հիւսել դրամատան ման եւ վարդադոյն աշխարհ մը: Անհրաժեշտ է տալ մանուկին աչքերէն շխուտափող իրականութիւնը, բայց նաեւ արժեսահմանման չափանիշներ՝ ուր չարն ու վատը բացարձակօրէն ժխտուին, չնորհիւ այդ իրականութեան միացուած ուժեղ բարոյական միջոցի մը: Եւ այս կը տանի մեզի Արաքսի դործունէութեան երկրորդ բեւեռին, մարդկային տեսակէտին.— Թրծել մանուկ հոգիները առողջ, բարոյալից եւ այժմէական ըմբռնումներով: Անշուշտ կարելի չէ թերթը վերածել տափակ եւ պայմանադրական սկզբունքներու հաւաքածոյի մը: Կայ բարոյական մը որ յարաբերական է եւ կախում ունի շրջապատէն, ընդգրկուած սովորութիւններէն եււն: Բայց ատկից վեր կայ ներքին եւ աւելի բացարձակին ձգտող բարոյական մը զոր կ'արտացոլացնեն օրինակ Խսին դէմ մղուած պայքարին նորհիւ ձեռք ձգուած յարգանքն ու սէրը՝ հանդէպ նմանին: Կայ նաեւ մարդուն

(*) Ֆրանսական խորհրդարանին մէջ մանուկներուն յսակացուած գրականութեան մասին գումարուեցան ասկից տարի մը առաջ մասնաւոր նիստեր:

մէջ բարիի ու չարի խառնուրդը: դասական բարոյականի անգամ պէտք չկայ զարգացնելու համար զանոնք բնորոշող բնածին յատկութիւնները: Եւ ճիշտ հոս կը կայանայ մանկական հրատարակութեան մը մարդկային դերը:— հրատարակ մատղաչ հոգիները մարդկայնօրէն առողջ զբացումներու ուղղութեամբ:

Յոյսն ունինք որ Արաքս իր փորձի եւ խարխափումներու այս սկզբնական շատ բնական շրջանէն շուտով դուրս պիտի դայ իր յառաջադրութիւններուն հետզհետէ աւելի շնչտակի եւ լրիւ իրա-

դործումով: Յամենայն դէպս որոշապէս զգալի է արդէն այն յառաջդիմութիւնը որ ան արձանագրած է առաջին թիւէն ի վեր, աւելի խնամելով գրութիւններուն լեզուն եւ ուղղագրութիւնը ինչպէս նաեւ տալով «լուսանցքներուն» մէջ քիչ մը աւելի հայկական նիւթ եւ դիր:

Ու երբ այս անհատական ձեռնարկը արդէն օգտակար ներկայութիւն մըն է զաղութին մէջ, թերեւս լեզուական նահանջը կատեցուի, եւ վերսկիտ յառաջ-խաղացքը ցարք զիջուած դետնին վրայ: Ա.

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԱՌԻԹՈՎ

Համագգայիւնի այս տարուայ լսարանական երկորդ երեկոն նուիրուած էր Նիկողոս Սարաֆեանի:

Նիկողոս Սարաֆեան՝ բանաստեղծը:

Դասախօսը, Պ. Մկրտիչ Պարսամեան, վերլուծական գնահատելի եւ խղճամիտ ուսումնասիրութեամբ մը փափաքած էր ներկայացնել, աւելի ճիշտ ծանօթացնել այս տաղանդաւոր բայց դժբախտաբար քիչ հասկցուած բանաստեղծը զբասէր հասարակութեան:

Պիտի շանդրադառնանք հոն յայտնուած դաղափարներուն եւ տեսակէտներուն վրայ, այդ մասին զրուեցաւ քանիցս մամուլին մէջ:

Բայց չենք կրնայ անարձագանք արդէ կարգ մը խորհրդածութիւններ, որոնք կը բղխին երեսօյթէն իսկ:— Փորձը՝ ծանօթացնելու ժողովուրդին հոգիէն բիւրեղացած բանաստեղծը իր իսկ հանրութեան, այսինքն այն ենթախաւին որ մէջ դուրս ժայթքած է ան:

Առաջին ակնարկ մը, թերեւս ոչինչ յայտնաբերէ աչքառու, ըստի թերեւս թէ յաճախ դասախօսութեան նիւթ կը դառնայ զբաղէտի մը դործը: Բայց կ'ակնարկենք իմաստի երանդի մը՝ որ որոշ տարբերութիւն կը մտցնէ անունի բեռան տակ կ'քած զբաղէտին — որու մասին կը խօսուի ու կը խօսուի, յաճախ արդարացի, երբեմն անտեղի— եւ քիչ մը իր կեղեւին մէջ քաշուած զբաղէտին միջեւ:

Արդարեւ:

Նուիրուած են ու կը նուիրուին բազմաթիւ երեկոնք մեծած շատ հեղինակներու յիշատակին ուր կը վերցուին անոնք մէջ մարդը, արձակաւորը, քննադատը, բանաստեղծը, քաղաքագէտը, եւլն, եւլն: Անշուշտ անհրաժեշտութիւն, յանուն մեր մշակոյթին իւրացման, նաեւ յարգանքի իրաւացի արտայայտութիւն հանդէպ անոր սպասարկուներուն:

Ոստուած է ու կը խօսուի, դասախօսութիւններու պատմուճանին տակ թէ յորեւեմներու շնորհալից միջոնորտին մէջ, տակաւին ապրող, հանրածանօթի, եւ արդէն անունի փառքին զագաթին բազմած զբաղէտներու մասին: Ըլլան անոնք զբաղան պատկառազրու վաստակի մը վերջալոյսին թէ դեռ ստեղծագործ տաղանդներ, այս ալ արդարացի անհրաժեշտութիւն, եթէ զեղչենք երբեմն անտեղի շուսլարանութիւնները:

Բայց —անուրանալի է— քիչ կը խօսուի կարգ մը հեղինակներու մասին, որոնք, թէեւ օժտուած ստեղծագործական ի գործս ներաշխարհով, թէեւ արդէն տէրը զբաղան կարեւոր վաստակի մը, մեկուսացած են կամ ուզած են այդպէս մնալ, խառնուածքի պարտադրանքով կամ որովհետեւ չունին իրենց ետին կազմակերպութեան մը զանգուածը, նըւազ ծանօթ՝ որովհետեւ յարաբերաբար երկտասարդ կամ քիչ կարգացուած: Անոնք կարծէք ուրիշ աշխարհէ մը ըլլային: Կարծէք չ'րենց պատումը, - ձայն

բարբառոյ յանսպատի,- յանձնուած ըլ-
լար չորս հովերուն եւ չուղղուէր այն
ժողովուրդին որ զիրենք ծնած է:

Ու այսպէս, կը բացուի իրամատը
հանրութեան եւ իր ստեղծագործ ընտ-
րանիէն ոմանց միջեւ... Համեստներ՝
որոնք «հանրային կեանքին» լուսանցքին
ծուարած, երբեմն անտարբեր չըջապա-
տի լուռութեան, երբեմն դառնացած,
կ'արտադրեն անձայն, արուեստի հու-
րին երկունքովը արբշիւ:

Չունին անոնք մահուան պատկառ-
րումը: Չեն կրեր անոնք բանդակուած
անուններու ծիրանին: Չունին ընթերցող
հասարակութիւն, դոնէ գոհացուցիչ թի-
ւով.— եւ այստեղ, եթէ զիդէնք դափ-
նիները, չեն տարբերի իրենց «հանրա-
ծանօթ» արուեստակիցներէն... Խո՛ւլ է
չըջապատը... Տեսակ մը ծանօթ «անծա-
նօթներ», որոնք սակայն միշտ ներկայ
են մեր մշակոյթի հնոցին մէջ, որոնք
կըստեղծեն անդու՛լ յանուն իտալի մը:

Եւ բո՛ւն վէրքը:— Հետաքրքրու-
թեան պահասը հանգէպ հայ զիրին ու
զիրքին: Շատ հեղինակներու անունն է
միայն որ դարձած է սեփականութիւնը
հանրութեան: Իսկ գրական վաստակը...
խոշոր հարցական մը որ մարդիկ ամօթ-
խածօրէն, չըսելու համար անպարկեշ-
տութեամբ, կը քաշուին հրապարակելէ:

Հաստատում մը՝ որ կը դարձնէ
անիմաստ, նոյնիսկ անճահ, փառաբա-
նութիւնը մեր ստեղծագործ ընտրանիին
«յարգանքի տուրք»երով կամ նմանօրի-
նակ ելոյթներով: Անշուշտ վերաւորա-
կան ալ: Որովհետեւ այդ չէ որ կը փըն-
տուն: Արդար պահանջը՝ կ'ուզեն փո-
խանցել իրենց իրաւը զիրենք դարձնող
չըջապատին, կ'ուզեն դառնալ ծանօթ
իրենց գործով: Եւ կարողացուի:

Նիկողոս Սարաֆեան մէկն է ա-
սոնցմէ: Այլապէս անծանօթ մը չէ ան:
Վկայ՝ իր յօդուածները թերթերու մէջ.
կամ իր գրչէն արժէքաւոր կտորներ, գը-
րական դանազան հանդէսներու էջերէն:
Նաեւ այն անվերապահ զնահատանքն ու
համակրանքը որ իր գրչի ընկերներէն

չատեր — այնպիսիներ՝ որոնց խօսքը
իսկական կշիռ, մը ունի — տուած են
իրեն բազմաթիւ առիթներով: Բայց գը-
րական այս սեղմ շրջանակներէն դուրս
ուր ան յայտնաբերուած է իր տաղան-
դովն ու արժէքներովը, որքա՛ն քիչ
կարողացուած են իր գիրքերը... Բանի՞
հողի տեղեակ է, թէ ան ունի արդէն
գրական աչքառու գործ մը, հրատա-
րակուած երկեր՝ վիպակներ, զերթուած-
ներ, դիւցազներգութիւններ — Անջըր-
պետի մը Գրաւումը, Տեղատուութիւն եւ
Մակընթացութիւն, Միջնաբերդ, թուե-
լու համար մէկ քանին: Թերեւս ոմանք
զայն կը ճանչնան իրբեւ միայն արձա-
կազրէ:

Եւ երբեմն անպատասխանատու կար-
ծիքներ ալ,— «Չենք հասկնար...» Բայց
արդեօք փորձը եղա՞ծ է հասկնալու,
ճիշդ կատարուած է թափանցելու այն
նորութեան ու խորութեան որ ան կը
բերէ. իրմէ տող մը դոնէ այդ «քննա-
դատին» ընթերցանութեան նիւթ դար-
ձած է... Ձի՛ հակարար, որովհետեւ
լսած է թէ «չի հասկցուիր»: Այս ալ
մէկ ուրիշ գլուխ:

Ուրեմն էականը.— Ծանօթանալ
գործին: Անդադառնալ որ որեւէ «յար-
գանքի տուրք» փառաբանութիւն, կամ
թմբկահարութիւն կը քամուին իմաստ!
Եթէ որեւէ ձեւով պիտի չհրահրեն
հետաքրքրութիւնները դէպի գրական
վաստակները, դէպի համբաւաւոր հե-
ղինակին անծանօթ գործը, կամ նուազ
ճանչցուած գործին անտարբերութիւն -
ներու զիրիւ քնացող բերքը:

Ահա թէ ինչու մասնաւոր նշանա-
կութիւն կը ստանան Համազպայիսի այս
երեկոն, եւ Պ. Պարսամեանի լուրջ
փորձը հեղինակի մը գործը ճանչնե-
լու, հակասակ ներկաներու նիհար բաղ-
մութեան:

Եւ թէ ինչու անհրաժեշտ է որ Փա-
րիզ թէ այլուր, լսարաններ եւ ուրիշ
կազմակերպութիւններ, ձեռնարկեն այս
ուղղութեամբ ծրարուած աշխատանքի:

Ա.

ՆԵՐԿԱՆ ԵՒ ԻՐ ԶԳԱՅԱՐԱՆՔԸ

Որոշակապես դրոշմուած է հայու հոգին ազգութեան զգացումով, որ դրեթէ բնազդի մը ուժով, թաքուն լծակներէն մին կը հանդիսանայ իր համոզումներուն, տեսակէտներուն եւ ընդհանրապէս կեանքի հանդէպ կեցուածքին:

Այս բնազդական զգացումը, իր դրական արտայայտութեան մէջ, ուժանիւթիւր ազդասիրութեամբ մը կը ներկայանայ, իսկ իր բացասական ձեւին տակ թաքնուած ազդասիրութեամբ մը՝ որուն արտաքին կեղեւը կը կրէ մերժումը եւ նոյնիսկ ուրացումի որոշ յատկանիւններ:

Որակարծիք՝ արտաուոց կրնայ թուիլ այն իրողութիւնը թէ ուրացումը իր ետին ունի իբրեւ մղիչ զգաւանակ հայ ըլլալու խոր զգացումը: Բայց ասիկա կը նմանի իրականին մէջ շատ երկչոտ նկարագիրներու հատուցում (1) մը գտնելու ներքին եւ անգիտակից ձգտումին որ կ'արտաքնանայ չափէ դուրս ամբարտաւանութեամբ եւ կը թողու չըջագոտին վրայ այն տպաւորութիւնը թէ ենթական զոռոզ մըն է: Յաճախաբէպ է այն երեւոյթը, ուր բարձր նկարաւեր մը, պակասութիւն մը պարտկելու ներքին ճիգերուն ընթացքին, կը շրջէ զայն ու կը ներկայանայ բոլորովին հակոտնեայ դիմադրիծով: Դիտեցէ՛ք օրինակ որոշ խառնուածքի տէր կիսազբաղէտ մը, երբ կը գտնուի միջավայրի մը մէջ ուր տարամօրէն կը զգայ թէ ինք նպաստաւոր կացութեան մը մէջ է խօսակիցներուն հանդէպ. անգիտակից, բնազդական վախ մը կը համակէ զինք... չըլլայ որ կարծեն թէ ինք բան չի գիտեր, չըլլայ որ զինք նուազ արժէքաւոր նկատեն... եւ այս տկարութեան հոգեվիճակին իբրեւ հակազգացութիւն՝ տարափը խօսքերու եւ նիւթերու ուր բացորոշ է ամենազուտ երեւելու անգիտակից ճիգը:

Արդ, հայ եմի մտածումէն յաճախ խուսափող զգայնութիւնը, պատմական, քաղաքական եւ ընկերային կարգ մը բացայայտ պատճառներով իրեն հետ կը

(1) Ատլէր եւ իր աշակերտները կ'ընդունին որ մարդը կեանքի գանգամ երեւոյթներու հանդէպ կ'ունենայ «մեծուքեան» կամ «փոքուքեան» զգացումներ, որոնք յառաջ կը բերեն հոգեկան բարդոյթ մը որ հիմնական է. — կեանքի նկատմամբ «կիւլիվերական զգացումը» (Complexe gulliverien de la vie): Այս անունը՝ որովհետեւ կիւլիվեր ինկար հսկաներու աշխարհէն — ուր ինքզինքը կը գզար շատ փոքր — գանահներու աշխարհը — ուր ինք հսկայ մըն էր: Ուրեմն «կիւլիվերական բարդոյթը» կը համապատասխանէ ստորագասութիւն-գերադասութիւն գոյգին: Ներկայ դարուն խոր իրականութիւնը անապահովութեան համատարած զգացումն է

(Sentiment d'insécurité) ինչ որ յառաջ կը բերէ ստորակայութեան հոգեվիճակ: (sentiment d'infériorité): Բայց այս վերջինը պէտք ունի արտաքինացումի մը ներքին ձգտում վիճակները հանդարտեցնելու համար, որոնք կը սպառնան ետի բնագոյն: Արտաքինացումը երեւութական է. յաճախ բոլորովին տարբեր՝ բո'ւն արմատի բնոյթէն, երբեմն ուղակի, երբեմն անուղակի եւ մտնամառք արդիւնք՝ հատուցման մը որոնումին (Ատլէր կ'ըսէ compensation): Հատուցման մը անգիտակից որոնումը ընդհանրապէս ենթական կը տանի կամ մագոխական բնոյթ ունեցող քաֆուն համակերպումի մը, եւ կամ աւելի բազմաթիւ պարագաներու, շրջում զգացումին՝ գերադասութեան բարդոյթին (complexe de supériorité):

Այսպէս անհատին արտաքին կեղեւը իր շրջապատին կը հաղորդէ ներքին խուսառնակութիւն միայն այնտանշական (symptomatique) երեւոյթները, որոնք կրնան քուրի առաջին առթիւ առանց կապակցութեան հոգեկան մղիչ պատճառին հետ: քաղաքական ստորագասութեան որոշ հոգեվիճակ մը: Եւ ա'յնքան ծաւալուն կրնայ դառ-

նալ նուստութեան այս զգացումը, որքան խոր են անդիտակցութենէն ներս, արմատները հայ ըլլալու բնազդին:

Բայց ամէն ստորադասութեան հոգեվիճակ, վտանգ մըն է մարդու մէկ ուրիշ հիմնական բնազդին՝ տեսելու բնազդին (2) համար: Որովհետեւ մարդուն եսը, հոգեկան կառուցուածքը, չի կրնար հանդուրժել տկարութեան վիճակի մը, կեանքին, աշխարհին եւ մարդոց հանդէպ: Պէտք է ուժեղ ըլլալ, պէտք է տեսել նախ իբրեւ անհատ: Եւ այս ճամբուն վրայ սեւէ խոչընդոտ պէտք է խորտակուի եւ կամ ճկունութեամբ մէկդի ձգուի ու չէզոքացուի: Երբ «տկարութեան» պատճառներուն դէմ պայքարը գիտակցութիւններէն ներս է որ կը մղուի, կարելի է նման արգելքներու արմատական ոչնչացման հասնիլ: Այս է որ կը ջանայ իրագործել տալ, հիւանդազին կարգ մը պարագաներուն, հոգեբուժումի մէկ դպրոցը, փոխադրելով ստորակայութեան սաղմերը անդիտակցութենէն դէպի գիտակցութեան մէջ, հոգեկան բարդ մեքանիզմներ, անուղղակի միջոցներով տկարութեան վտանգը չէզոքացնելու, զայն ձեւով մը հակազդելու արդիւնքին միայն կը յաջողին յաճախ առաջնորդել: Ընդհանրապէս հոգեբանական այս երկրորդ շարժակերպն է որ կը գործէ մարդու կեանքին մէջ, եւ ստորադասութեան հոգեվիճակներու դէմ հակազդեցութիւնն ու անոնց չէզոքացումը, — նոյնիսկ առողջ նկատուած խոռոչաձեւերու մօտ, — կ'իրագործուի հատուցումներու (3) որոնումով: Երբ այս ակնոցով մտեսնանք հայ իրականութեան, կը տեսնենք որ մեր անդիտակցութեան մէջ, ազգասիրութիւն — ստորակայութիւն զուգորդութիւնը, հատուցումներու ետեւէն է, անտեսելու բնազդին՝ եսին գոհացում ստլու համար:

Ի՞նչ լուծում կը գտնեն մեր ներքին ճիգերը: Անշուշտ հարցը շատ անհատական է: Բայց եւ այնպէս կարելի է ընդհանրացման մը հասնիլ:

Հայ եմը, տկար եմի զգացումով կը նսեմացնէ՞ եսը ներքնաշխարհի լարելըինթոսին մէջ...

...Ու ահա անգիտակցութեան խորը, ծայր կուտայ հակազդող խմորում մը, որ կը ձեւաւորուի երկու հիմնական կեցուածքի մէջ:

Ուղղակի բայց բացասական ձեւը: — Հատուցումի մը պահանջը յառաջ կը բերէ ամբողջ աստիճանաւորում մը, անտարբերութենէն սկսած մինչեւ ատելութեամբ լեցուն ուրացումը, դէպի ինչ որ հայկական է: Հոս՝ հատուցումը ուղղակի մերժումն է տկարութեան պատճառին: Ուրեմն կարելի է ընդունիլ որ այս ելքին հասնողները մոլեռանդ ազգասէրներ են, որոնք իրենց թաքուն ստորակայութեան զգացումին հակազդող հոգեկան լծակներու ճնշումին ներքեւ, գտած են բացարձակ ուրացումը իբրեւ սպեղանի: Այս պարագան դերծ չէ մագոխական որոշ նմանութենէ:

Անուղղակի բայց դրական ձեւը: — Հատուցումներու որոնումը յառաջ կը բերէ ուրիշ աստիճանաւորում մը, սկսած համարանքներէ դէպի ինչ որ հայկական է, մինչեւ ծայրայեղ պաշտամունքը մեր արժէքներուն, ասոնց չափերէ դուրս ուռեցելը, մինչեւ կոյր համոզումը մեր անզուգականութեան, եւ մերժումը այն բոլորին որ օտարական է, կամ օտարոտի թեթեւ թոզ մը կը կրէ: Հոս՝ ստորադասութեան զգացումը կը ներկայանայ արամազօրէն չըջուած արտաքնացումով, գերազնախառնութեան մը կերպարանքին մէջ: Որովհետեւ զայն չէզոքացնելու ճիգերը, եսի ինքնապաշտպանութեան ընթացքին, հոգեկան որոշ կառուցուածքի մը ցանցին հանդիպելով ենթական առաջնորդած են մէկ ուրիշ ծայրայեղութեան:

Տեսակէտ մը՝ որ Սփիւռքի համար ներկայի պահանջը կը դարձնէ «հայ եմ»ի բնազդը զգացական աշխարհէն դուրս քաշել եւ փոխադրել մեր իմացա-

2) Instinct de préservation.

(3) Ատլէրի դպրոցը այս երեւոյթը կը կոչէ processus de compensation եւ գայն կ'ընդունի իր հիմնական վարկածներէն մին:

կան աշխարհին մէջ: Ու նախընտրաբար զգացումի տարազին, տա՛լ անոր մտածումի հիմերուն վրայ ընդունուած գաղափարի մը կերպաւորումը: Եւ այս՝ ոչ միայն ազգային նկատումներով, այլ անհատական գետնի վրայ իբրեւ անհրաժեշտութիւն, հաւասարակշռուած նկարագրիւններու կազմութեան համար:

Տեսակէս մը նաեւ՝ որ մեր արդի իրականութեան մէջ բազմաթիւ երեւոյթներ կրնայ բացատրել:

Ինչ որ իրաւ է ընդհանրապէս հայ կեանքին համար, իրաւ է նաեւ հայ գրականութեան նկատմամբ:

Հոգեկան վերոյիշեալ խմորումները, մեր արժէքներուն եւ գրականութեան ժխտումին կողքին, յառաջ կը բերեն միւս ծայրահղութիւնը՝ զայն առանձնաշնորհեալ եւ իր կատարելութեամբը յղիացած զոց աշխարհ մը նկատելը:

Կրնայ անհանդուրժելի ըլլալ, ձուլումի վտանգ նկատուիլ օտար ծաղկատաններէ ներածուած որեւէ նորութիւն, նոյնիսկ եթէ անոր սնունդն ու աւելը, անցման կերպը ըլլան խորապէս հայկական: Որովհետեւ «հարազատ» մասնալատուկ եւ կանխակալ ըմբռնումներ կրնան բնագրական խորչանք մը առթել զէպի ինչ որ օտար է, ու արդիւնը նոյնիսկ անոց ծանօթանալու փորձ մը:

Ու «ամենահարազատօրէն հայկական» ընտրումը... այն հերոսական ժամանակաշրջանները, — քանի մը տասնեակներ առաջ, — երբ Հայուն հոգին ուժգնօրէն կը ցնցուէր յոյսի եւ վհատութեան, լացի ու խինդի ապրումներով:

Ոմանց համար իրապէս հայկական է միայն այն որ այդ տարիներէն կու գայ: Հո՛ն է որ արուեստագէտը պէտք է գտնէ իր ստեղծումներուն նախանիւթը: Զեղչեցէք զիւրը, լեռը, վտակը, քաւոր Մկրտի հեղինակաւոր կարծիքը երկաթուղիի մասին եւ արդէն անոց համար հայերէն զերք ու զեր կը դաբրին հայ գրականութիւնն ըլլալէ: Կարծէք ժամանակավրէպի զգայարանը զոյութիւն չունենար, եւ գրականութիւնը շփոթուէր ազգագրական ուսումնասիրութիւններու հետ: Տարատ ու փողկապ, արդէն մտածելակերպեր donc ոյ, par consequent ոյ կամ because, բայց զգացումներն ու ապրումները հոգիներու՝ որոնք դեռ գաւառական գրական է որ կը կրեն: Կարծէք ներկան Ֆիլիքական գոյութեան մտահոգութիւնները միայն գումարէր, իսկ անցեալը (յիշատակներու կերտած անջօլափիլի աշխարհը), ըլլար միա՛կ աղբիւրը ապրումի:

Մէկ պարագային կամ միւսին, ուրացում թէ այլամերթ ու երազկոտ ինքնարաւութիւն՝ աղիտալի անդրադարձումներ կրնան ունենալ մեր մշակոյթին զարգացման համար:

Երբ — հոգեկան մղումի մը արդիւնք — կը ստորադնահատուին մեր արժէքները ու կը ժխտուի մեր գրականութիւնը զբութեանկանօրէն, մեր մշակոյթը կը պարպուի իր գոյութեան պատճառներէն եւ իրաւունքներէն: Նման դիրք՝ համադատասխան է անձնասպանութեան՝ ազգային տեսակէտով. իսկ անհատական գետնի վրայ եւ անմիջական ներկային սահմաններուն մէջ՝ համարժէք ինքնաճանաչումի ուղղութեամբ հիւանդագին խարխափումի մը՝ որովհետեւ կը բարձրացնէ երկաթեայ պատուար մը ընդդէմ «ի՞նչ եմ ես» ի անհրաժեշտ գիտակցութեան, ժրտուելով «ես» իսկ:

Եւ երբ մշակոյթ մը կը դառնայ կայուն, ու կը ստի կը մնայ անցեալի իրականութիւններով եւ համոզումներով, երբ չարտայայտեր զինք պարունակող ժամանակաշրջանին խոր ճշմարտութիւնը, անտեսելով կեանքի ուժական շարժականութիւնն ու արժէքներու յարաբերականութիւնը, այլեւս կը դադրի հետեւելէ պատմութեան ընթացքին, ինքզինքը կը դատապարտէ ամլութեան, կը կորսնցնէ իր կենսունակութիւնը եւ կը դառնայ ժամանակավրէպ՝ ուրեմն անհետացման ենթակայ:

Նոյն վտանգը՝ երբ նոր պատուաստներ եւ ներդրումներ չկատարուին: Քաղաքակրթական եւ իմացական օտար արժէքներու մուտքը մեր գրականութեանէն

ներս, պիտի դառնար կենսատու աւել մեր մշակոյթին ինքնայատուկ զարգացման համար իսկ :

Հինգերորդ դարու հայ Ոսկեդարը իր լայն ցնցումով՝ նետուեցաւ իրմէ վեր քաղաքակրթութեան վրայ, իւրացնելու համար ինչ որ կենսական էր, ի ինդիւր մեր մշակոյթին ուսնացման :

Ու այսօր երբ սերունդներ կը հասնին դրեթէ անհաղորդ հողի զգայնութեան եւ անցեալի յիշատակներուն, հրամայական է մեր զբաղանութեան առաջադրել ներկայի իրականութեան — Սփիւռքի մշակութապէս լայնածաւալ միջավայրին — համապատասխան ուղիներ, հայեցի ըմբռնումներով :

Սխալ է այն մտավախութիւնը թէ օտար ստեղծագործութիւններու, օտար տեսութիւններու մուտքը մեր զբաղանութենէն ներս, կրնայ խաթարել մեր բզեզային արժէքներու ինքնայատուկ նկարագիրը: Արուեստը սահման չի ճանչնար. եւ յետոյ, պատմութիւնը կը փաստէ որ այսպէս թէ այնպէս, մարդկութիւնը կը ձգտի որոշ միաւորութեան մը: Տեւական մերձեցումներու արդիական կարելիութիւնները, միջազգային հսկայական եւ տարածուն բերքը, փշրած են անցեալի պատուարները եւ ազդերու իմացական կեանքին մէջ յառաջ բերած տեսակ մը հաւաքական աշխատանք յանուն մարդկային մտքի յառաջդիմութեան:

Այս համամարդկային շարժումին մէջ, մենք չենք կրնար փակուել անցեալի յիշատակներու փրոսկրեան շարտարակին ետեւը: Այնպայէ է որ ես ենք ներկայիս շատ մը մարդերու մէջ: Կարելի չէ աւելի խորացնել խրամատը. այլպէս, քանի մը տասնեակ եւս ու արդէն դժուար պիտի ըլլայ դռնել հայ մը որ իր մըտքին ու հոգիին անհրաժեշտ սնունդը կարենայ հայթայթել մեր ստղաստաններէն ներս:

Անհրաժեշտ է կատարել ժամանակին համապատասխան ներածումները օրը օրին, ու մեր անդաստաններէն ներս առնել համամարդկային ստեղծագործութեանց ընտրանին, հայացնելով ու իւրացելով դայն, ինչպէս կ'ընեն միւս բոլոր ազգերը, մեծ ու փոքր, յանուն յառաջդիմութեան եւ քաղակրթութեան նոր նուաճումներու: Գոյութեանականութիւնը օրինակ, զերմանական ծագում ունի. բայց ունի նաև իր Փրանսական, ասիական ֆրանսացած երանդաւորումը: Միաթիբազան եւ խոչնդակն Բրիտանիանութիւնը ու նիւթապաշտ (իմաստասիրական իմաստով) համայնալար տեսաբանութիւնը կը բխին մարդկային նոյն ակունքներէն: Բայց որքան տարբեր է զերմանական մարքսականութիւնը Սուրբ Գրքի վարդապետութենէն, եւ մանաւանդ որքան տարբեր է համայնավարութեան ուսուսական կերպաւորումը զերմանականէն: Որովհետեւ նոյն վարդապետութիւնը ըստ ժողովուրդի մը ներքին ուղիներուն իւրացուած է այնպէս ինչպէս որ թոյլ պիտի տար անոր հաւաքական հոգեբանութիւնը:

Երբ արտասահմանի հայութիւնը կ'աճի օտար հսկայական նուաճումներու շունչին տակ, երբ անոր էութիւնը կը թրծուի նոր տեսութեանց, նոր վարկածներու հնոցին մէջ, հասկնալի է որ ան փնտոճ մեր մշակոյթին մէջ համադաստասխան արժէքներ: Եւ պէտք է որ դռնէ: Այլպէս ան իր հետաքրքրութիւնը պիտի դարձնէ ուրիշ կողմ: Եւ այն ատեն, ի յայտ պիտի դան ուրացումի առաջին ախտանիշները — այս անգամ ուժացումի ձեւին տակ, — որոնց ետին որքան ալ ազդասիրութիւն թաքնուած ըլլայ, անկարելի պիտի դառնայ այլատեսութիւնը դրոները փակել:

Կատարել վերագնահատումը մեր արժէքներուն, ճշգրիտ չափանիշներով եւ իմացական ուղիներով: Սահմանել այն կամուրջները որ պէտք է երկարին օտար անդաստաններէն դէպի մերը, բերելով նոր նիւթեր ու կարելիութիւններ հայ մշակոյթին բարդաւաճման համար: Թօթափել ժամանակավրէպ ծանրաբեռնումներէն որոնք կը ճնշեն մեր զբաղանութեան վրայ ու տալ անցեալին իր անհրաժեշտ տեղը:

Կարճ՝ զարգացնել ներկայի զգայարանքը:

Ա. ՎԵՀԱԶՍ

PAUL ELUARD-ի ՄԱՆՐ

Սուղի մէջ է Քրանսական բանաստեղծութիւնը: Անցեալ դեկտեմբերին ան կորսնցուց Փօլ էլիւստով իր ամէնէն ճշմարիտ բանաստեղծներէն մէկը: Այս սուղը պէտք է քիչ մըն ալ նկատենք մերը:

Ո՛չ միայն անոր համար որ հաղորդակից ենք ամէն ազնուական ձայնի, որ կը բարձրանայ յանուն գեղեցկութեան, սիրոյ եւ արդարութեան, այլ եւ անոր համար որ այս Քրանսացի մեծ բանաստեղծը կը սիրէր մեր ժողովուրդը, ինքն ալ իր կարգին հաղորդակից՝ մեր բանաստեղծութեան խորունկ ու դարաւոր ձայներուն:

Անդաստանի յաջորդ թիւով կը խոտանամ ներկայացնել էլիւստի գործը, «Ֆրանսական Արդի Բանաստեղծութեան» շարքին մէջ: Թարգմանելու վերայ եմ արդէն իր ամէնէն յատկանշական քերթուածները:

Այստեղ կը բաւականանամ ոգեկոչելով իր լուսաւոր յիշատակը: Բախտը ունեցած էի ճանչնալու էլիւստը, վերջին պատերազմի վաղորդայնին, Փարիզի մէջ: Անկէ յետոյ, ուրիշ անգամներ ալ տեսած եմ զայն, ըլլա՛յ Փարիզ, ըլլա՛յ Մարսէլ:

Դժուար չէր մօտենալ էլիւստին. ա՛յնքան սիրալիւր ու ա՛յնքան մարդամօտ էր ան, ամէնէն խոնարհներուն հետ անդամ:

Հայ ընթերցողները կը յիշեն թերեւս անոր հետ իմ ունեցած Ձրոյցս, որ մօտ օրէն լոյս կը տեսնէ առանձին հատորով:

Պէտք է այստեղ ըսեմ նաեւ թէ զինքն էի նկարագրած «Կը հրաժարիմ...»-ի մէջ, «Ֆրանսացի բանաստեղծ»-ի անունին տակ: Ինքն էր ինծի պատմած իր կեանքին այդ դրուագը, դիմադրական շրջանէն: Կեղբոնական Ֆրանսայի այդ վայրին մէջ գտնուած

էր ինք իրապէս: Նոյն տեղերը ծանօթ էին նաեւ ինծի:

Ամէնէն անկորնչելի յիշատակը զոր պիտի պահեմ իրմէ, հայ դրականութեան մասին իր ա՛յնքան խորունկ եւ ա՛յնքան ճիշդ բնորոշումն էր:

Գրական գանազան հարցերու մասին իմ հարցումներովս յոգնեցուցած էի արդէն զինքը: Իր աշխատասենեակին մէջ էինք ժամերէ ի վեր: Կէսօր էր արդէն եւ կը զգայի թէ հարկ էր բաժնուիլ: Հարցում մը սակայն դեռ անպատասխանի կը մնար: Եւ ես կ'ուզէի անպայման զայն ունենալ:

Ոտքի էինք՝ երբ կրկնեցի.

— Հասպա դիմադրական դրականութեան մասին իմ հարցո՞ւմս...

Մինչեւ այսօր, իր բոլոր մանրամասնութիւններուն մէջ, աչքիս առջեւ է տեսարանը: Այդ վայրկեանին անսր զէմքին արտայայտութիւնը, ձեռքի լայն շարժումը, ու շեշտը մասնաւոր իր ձայնին, որով ան արտասանեց այդ խօսքերը:

— Հարկ չկա՛յ այդ հարցումին պատասխանելու, ըսաւ, յուզուած կերպարանք մը առած: Ձեռքս իր ափին մէջ ամուր սեղմած էր, իսկ միւսով եղբայրաբար կը զարնէր ուսիս:

— Հարկ չկա՛յ, շարունակեց, այդ մասին զնա՛ հարցուր ձեր զրադէտներուն: Մենք է որ սորվելիք ունինք ձեզմէ այդ մարզին մէջ: Ձեր ամբողջ դրականութիւնը, դարերէ ի վեր, դիմադրական ամէնէն շքեղ դիւցազններութիւնն է, ի խնդրի ժողովուրդի մը հօգիտի փրկութեան եւ ընդդէմ ամէնէն ահաւոր ճակատագրին: Դուք մեզի կրնաք սորվեցնել թէ ի՛նչ կը նշանակէ հերոսական պայքարը դրչով, յանուն կեանքին, յանուն ազատութեան:

Կարելի՞ էր, Ոսկեղբորէն մինչեւ այսօր տեւող մեր դրականութիւնը, ստեղծագործական մեր անտեղիտալի ու

անմար տենդը սահմանել աւելի գեղեցիկ կերպով:

Եւ իրաւունք չունէի՞, երբ քիչ մը առաջ կ'ըսէի թէ այս սուղը պէտք է նկատենք նաեւ մերը:

Ազնուական դէմք մըն էր էլիւառ, բառին ամենահին եւ ամէնէն չքեղ լեմաստով: Ազնուական իր արտաքինով, ազնուական նաեւ, եւ մանաւանդ իր հոգիով:

Յունական արձանի մը համաչափ դիժներով կերտուած իր մարմնին վրայ կը բարձրանար մարդկային ամենագեղեցիկ գլուխներէն մէկը: Իր ծաւի խոշոր աչքերը այնպիսի համայք մը ունէին որ անմիջապէս կ'իյնայիք անոնց կախարդանքին մէջ:

Էլիւառ այն բացառիկ արուեստագէտներէն էր որուն անձը յուսախոր չ'ըներ իր դործով միայն հմայուած ընթերցողը: Ընդհակառակն, իր անձին ծանօթացումով, ո'չ միայն կ'աւելնար մեր համակրանքը այլ եւ իր քերթուածները աւելի հասկնալի կը դասնային, աւելի կը գեղեցկանային:

Իր լուսաճաճանչ աչքերն ու ազնուական շեշտը կը փարատէին մշուշը որով ան յաճախ սքողած է իր ոտանաւորները:

Ազդեցութիւնը դերիրապաշտ դարոցին, որուն հիմնադրներէն մէկն էր, եւ որուն քերթողական արտայայտութեան տարօրինակ ձեւերուն հաւատա-

րիմ մնաց մինչեւ վերջ:

Դիմադրական պայքարի իր քերթուածներուն մէջ նուազ զգալի է այդ ազդեցութիւնը:

Հարկ եղաւ որովհետեւ խօսիլ իր տառապող ժողովուրդին, պարզ ու անսեթեւեթ բառերով, եւ ուր իր երգը իրապէս նոյնացաւ այդ ժողովուրդին ներքին խորունկ ձայնին հետ, դասնալու համար անոր հոգիէն ժայթքող սրբազան աղաղակը:

Կ'արժէ աւելի տարածուիլ այս երեւոյթին վրայ, իր դործին նուիրուած յօդուածին մէջ:

Քաղեղիք դաս մըն ալ ունինք մենք, այժմու հայ գրողներս:

Պէտք չէ երթալ սակայն այնքան հեռու յայտարարելու համար թէ իր ժողովուրդին տառապանքները փոխեցին էլիւառը: Անոր տուին ուրիշ ուղղութիւն: Նոյնը կարելի է ըսել անոր համայնավարութեան մասին:

Ան իր գրիչը ի սպաս չըբաւ ազգային կամ համայնավարութեան դատին:

Այդ շարժումները դտան իր մէջ ընական արձագանգներ: Ան ի'նչ որ երգեց, երգեց ամենայն անկեղծութեամբ, հպատակելով մի միայն իր ներքին խորունկ ձայներուն: Իր երգը մնաց անկեղծ ու անբիծ ամէն խարդախանքէ, նոյն սիրով թաթաւուն նոյն հաւատքով ճառագայթուն: Կ. Փոլատեան

Le VIOLON et La CROIX: Christian Dédéyan, Gallimard).

Նախ հեղինակը: Տակաւին երիտասարդ, (42 տարեկան է ան) հայալրի արուեստագէտը բանաստեղծ է, վիպասան, եւ դրական փորձերու ճարտար գրիչ մը:

Կանուխն նետուած Փրանսական դրականութեան ծոցին, կրցած է ան արդէն որոշ տեղ մը դրաւել հոն: Ծանօթ է մանաւանդ իր *Alain Fournier et la Réalité Secrète* գործը, (պարզեւտարուած Ֆրանսական Ակադեմիայէն) եւ *Noces de Cristal* ով (ընտրուած *Cercle du Livre de France aux U.S.A.* Ի կողմէ, իբրեւ շատ յաջող երկ):

Բայց, հակառակ քննադատական շքանակներուն իրեն հանդէպ ցոյց տուած յաճախ լաւ արամադրութիւններուն, իր վերջին պատմական վէպը *Le Violon et la Croix* խտորէն կը քննադատուի Ֆիլիպո Լիթթերի կողմէ: Ի՞նչ են եղած մեղադրանքները:

Նախ ոճի կարգ մը թերացումներ, որոնք հիմնաւորելու նպատակով կը տրուին հետեւեալ «փաստերը»:

- p. 39.- Uu silence pesa,
- p. 40.- Mme d'Arbeusee laissa tomber ces mots.
- p. 41.- A cette minute précise, le tonnerre éclata.

Կ'ըսուի թէ թերթօնի ո՞ճ է այս: Թերեւս. Բայց ե՞րբ երեք ծաղիկով դարուն է եկեր, ու ի՞նչպէս 250 էջնոց ղիբք մը, — վեց տարուայ տքնաջան աշխատանքի արդիւնք — քանի մը թերի նախադատութիւններու համար զամբիւղը կը նետուի:

Եւ այս կ'ըսենք, որովհետեւ րացայտ է քննադատին չարակամութիւնը: Տեսէ՛ք. մեղադրանքի նիւթ դարձած է նոյնիսկ անուններուն ընտրութիւնը: Բօրին, Ֆրէտէրիք (Մարքի տ'Ալթօրիս) Ռէյմօն տը Սիւրիէր, եւլն: Հնադարեա՞ն են: Բայց երբ վէպը Կարոլոս Թ.ի շքանակն զրուադ մըն է, որ մեծ հարգատուութեամբ եւ պատմական ճշգրտութեամբ կուտայ Տէտէեան յարգելով սովորութիւններու եւ բարքերու մանրամասնութիւնները, վերակենդանացնելով անցեալը վառ գոյներու կենսունա-

կութեամբ, արդեօք ի՞նչ կը սպասէին իրմէ: Ժիթի՞, Լուլու, Պօօպ թէ Պէպէն: Յետոյ: Անուրանալի է Տէտէեանի շնորհքը, վերածելու արձակը քնարերգական հմայիչ ոճի: Բայց քննադատը, կ'ողէ հոս իսկ նսեմացնել հեղինակին արժանիքը, երբ ընդունելով հանդերձ թէ «բարձրագոյն էջեր կան անժխտելի բանաստեղծութեամբ մը տողորուն», կը փորձէ ինքզինքը ժխտել այդ բանաստեղծութիւնը գտնելով շատ « դիւրին »: Յետոյ: Թէ Տէտէեան անհարկը է արդիական զգայնութիւններուն: Թերեւս, որովհետեւ տակաւին ան կը հաւատայ սէր-կիրք հոգեկան լծակին, քիչ մը անտեսելով արդի «զգայարանքներու զրգուկանութեան» (erotisme) դարոցի նորածնութիւնը: Բայց ասկից անկախաբար, երբ պատմական վէպի մը մասին է խօսքը, ի՞նչը կը նկատուի արդեօք իբրեւ արդի զգայնութեան փորձաքար: Սէն Ժէրմէնի եւ Մօնիաւանսի դիշերային յաճախորդները թէ ասոնց այցելած նկուղները: Եւ հարկողական պիտի ըլլար երբ պատմական վէպի մը մէջ, Ներոնի մը հրամայէր առաւօտեան թղթատարը, Կիլոպատրայի մը ներարկուէր անյադ միտինէրէ մը արիւնը, Կարոլոս Թ.ի մը հարցուէր խանդավառ դերիւրապաշտի մը կեղեւը:

Նոյնը, երբ կը քննադատուի վերջին դուլներու միաթիքականութիւնը: Ծանօթ են, այդ դարերու նախապաշարուած հողիներուն դարձարձիկ ճամբաներն ու միջնադարեան միտեզրուն վերայ թանձրացող քապուկները: Մնալ այդ հարգատուութեան մէջ, ու հասնիլ անձնական հիմնարանի մը որ կը ներդաշնակի պատմական իրողութեան, կը նշանակէ յաջողութեամբ յառաջանալ լարուրինթոսին մէջ: Իսկ հիմնարանը, թէ «սուրբերը կը նոյնանան», իրեն անձնական համոզում անշուշտ թէ արժէական է, եւ իբրեւ ազատ մարդու կարծիք՝ արժանի առնուազն յարգանքի: Մանաւանդ հարց մըն է, որուն կարելի է մօտենալ բարձրագոյն ճամբաներով: Ու քրիստոնէական ուղին, որ Տէտէեան ընդհանրապէս որդեգրած է իր դրականութեան մէջ, մին է անոնցմէ:

Ա.

ԵՐԱՅՇՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐԱ

Երգահան Օննիկ ՊէրՊէրեան Նոյ-
Տին տուաւ իր սէնֆօնիք նուագահան-
դէսը: Իբր նոր դործ եւ առաջին ուն-
կնդուութիւն Օ. Պէրպէրեան տուաւ իր
Նարեկը: Լայն շունչով յղացուած դործ
մը սէնֆօնիք նուագախումբի, երգչա-
խումբի եւ մեներգիներու համար որուն
կ'ընկերանայ նաեւ անոր զանազան մա-
սերուն մէջ մեծ երգեստնը:

Նարեկը կը բաղկանայ երկու դըլ-
խաւոր մասերէ, որոնցմէ իւրաքանչիւ-
րը կը բաժնուի նաեւ երեք մասերու:
Նախերգամբ: Բամ Լ.Գ., Աղերսամբ, եւ
Դեզ փառք Յաւիտեանս Յաւիտեանց:
Համանուագային մաս:

Բառերը քաղուած են հեղինակին
կողմէ Նարեկացիի 110 տուներէ բաղ-
կացած ընդարձակ երկէն:

Իր այս դործով հեղինակը նպատակ
ունէր անշուշտ արտայայտել միջնադար-
եան հայ կրօնական միաքիփ ոգին երա-
ժշտականօրէն որ ինքնին Նարեկացիի
երկին մէջ դտած է իր ամէնէն խորունկ
արտայայտութեան մէկ ձեւը:

Գործի ձեռնարկելու պահուն կրնանք
երեւակայել նաեւ թէ հեղինակը ինք-
զինքը որպիսի դժուարութեան մը առ-
ջեւ դտած պէտք է ըլլայ: Յայտնաբե-
րել Նարեկացիի ներկայութիւնը այժմ
ալ, փոխադրել զայն նաեւ երաժշտա-
կան միութիւն կալուածէն ներս՝ արուես-
տագէտը պիտի դնէր լուրջ երկընտրանքի
մը առջեւ: Որովհետեւ հայ տոհմային
ոգին իր խորագոյն ծալքերուն մէջ

մարմնացնող այլ դործը վերակայա-
ցնել նաեւ ձայներու արուեստին մէջ,
(եթէ ուղէինք դատել շատերու նման),
կարելի պիտի ըլլար իրականացնել մի-
միայն հայ տոհմային երաժշտութեան
տառացի ու պարզ հետեւողութեամբ:

Եւ սակայն արուեստի մէջ կայ
նաեւ ատիէ դուրս արդիական ըմբռ-
նումներու աշխարհ մը, այսինքն ար-
տայայտել ցեղային մտերիմ, ներքին
առանձնայատկութիւններու ոգին, ո-
րոնք բերեղացած են տոհմային ար-
ուեստին մէջ, հոգեղէն եւ ընդհանրա-
կան լեզուով մը: Անկէ բխող էութեան
զգայուն տարրը զարգացնել երաժշտա-
կան արտայայտչական ազատ միջոցնե-
րով որոնք անսահման կարելիութիւններ
կը մատուցանեն այժմ արուեստագէտին:

Գիտենք որ Պ. Պէրպէրեան պատ-
ուախնդիր արուեստագէտ մըն է եւ
այսպիսի պարադայի մը ան պիտի
չլարանէր ազատօրէն ընտրել նման
ուղղութիւն մը, ինչպէս տեսանք իր
«Նարեկ»ին մէջ: Ուստի եւ այլ ուղ-
ղութեամբ կը ձեռնարկէ ան գործի:
Եւ սակայն իր մտածումներուն ներաշ-
խարհը սնած է բնազանցական տեսու-
թիւններով: Թէեւ իր բազմակողմանի
մշակուած միտքը կը խորի մակերեսա-
յին ձեւերէ եւ սակայն իր զգայնութիւնը
չափէն աւելի կ'ենթարկուի նաեւ իր
մտքին հակաիշխին:

Իր ամբողջ դործը կը մտածէ ան ե-
րաժշտականօրէն, իր արմօնիք ամե-

նախտացեալ բովանդակութեամբ : Իր մեղեդիական զծի ըմբռնումը բոլորովին տարբեր՝ կ'ուզէ գրել մեծ խնայողութեամբ, ժուժկալօրէն : Օրինակ, իր երկին աւելի հաստատուն հիմ մը ապահովելու մտադրութեամբ անշուշտ, կ'ընտրէ մեղեդիական բջիջ մը, կը զարգացնէ զայն, ցայտեցնելու համար անկէ յայլազան ձևեր, ընդլայնելով զայն աւելի եւ աւելի : Կը յղանայ նոր ֆօրմիլ արմօնիֆներ, ընդունիլ տալու համար անոնց հայկական դոյնը : Կ'օգտագործէ նորագոյն զանազան միջոցները, զօղելով անոնք իրարու, անոնց մէջ ձուլելու համար իր յոյզերը, մտածումները, որոնց աղբիւրը կը դռնուի Նարեկին մէջ : Եւ արդարեւ այդպիսի խթաններու ի՞նչ աղբիւր, ի՞նչ հարուստ կալուած, Նարեկը, որ կը տանջէ իր հետաքրքիր միտքը անդադար : Իր ամբողջ երկը այդպիսով կը վերածուի սակայն պրպտումներու դաշտի մը որուն մէջ կը միբճուի ան միշտ աւելի խորունկ կերպով : Կը համեմէ իր երկը կշռութեային, արմօնիֆ խորմաստ գիւտերով որոնք իրարու կը յաջորդեն արագ թափով մը, խզելով սակայն նաեւ մերթ ընդ մերթ կտաք իրարու հետ, ի վերջոյ չնչասպառ կանդ առնելու համար յաճախ անոնց մէջէն բոլորովին անահնկալ կերպով ցցուող աֆառ բարփէ ֆօնօսմանի մը վրայ :

Պարզ քրոնիկի մը սահմանները չեն ներեր աւելի մանրամասնօրէն խօսելու այս շատ հետաքրքրական գործին՝ «Նարեկ»ի մասին, որուն մէջ հեղինակը դրած է անտարակոյս իր ամբողջ հօգին :

Ի այց դժբախտարար, ինչպէս ջանացինք համառօտ կերպով բացատրել, երկը չափէն աւելի մտածուած ընոյթին պատճառաւ քիչերուն մատչելի եղաւ եւ քիչերէ հասկցուեցաւ անոր բուն նպատակը : Մանաւանդ որ իր յղացած խորթին փարթիսիոնը անձամբ վարելու պարզան դժուարացուց անոր ունկընդիւններուն հոգիէն ու մտքէն ներս թափանցելու կարելիութիւնը : Մասնագէտ վարիչի մը վարժ ճպտոր անտարակոյս

մեծապէս պիտի նպաստէր երկին բուն դիմազիծը մէջտեղ հանելու եւ զայն աւելի ընթեռնելի դարձնելու :

Եւ սակայն այս բոլոր նկատողութիւնները ընոյթ չունին երբեք նուազեցնելու Օ. Պէրպէրեանի արժանիքները իբր վաստակաւոր եւ մեծ պրպտող : Եւ երբ «Նարեկ»ի ունկընդութեանէն վերջ մենք մեզի կ'ուղղենք սա հարցումը թէ՛ անով հայ արուեստը շահեցա՞ւ բան մը, — չենք վարանիր տալու անոր հաստատական պատասխան մը : Որովհետեւ «Նարեկ»ը անկասկած մեծ քալ մըն է դէպ ի հայ արուեստին ազնուացումը :

ԲԱՅՅԻ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ դաշնակի բեիքալը տեղի ունեցաւ 4 Նոյ.1952ին Կալոյի սրահին մէջ, դէպի մերձաւոր Արեւելք եւ Հարաւային Ամերիկա իր կատարելիք թուումէն առաջ :

Այդ առթիւ, նուագահանդէսէն առաջ, հանոյքը ունեցած նաեւ փարիզեան ձայնասփիւռէն լսելու իր մէկ զրոյցը որուն մէջ արուեստագէտը կը յայտնէր իր արուեստին եւ ասպարէզին վերաբերեալ իր մտածումները :

Իր նուագահանդէսին յայտագիրը կը պարունակէր դործեր հետեւեալ վարպետներէն՝ Ծօփէն, Մէնուլտին, Մթարլաթի, Բայէլ, Լիսթ եւ Պելիար, այս վերջինը իր էքիւսներով, որոնք հեղինակին կողմէ ձօնուած էին Բ. Պետրօսեանի :

Միշտ թարմ ու կենսունակ՝ երկտասարը դաշնակահարը այս անգամ ալ իր նուագածութիւնը ունկընդելու փութացող երաժշտաէրններուն դնահատութեան արժանացաւ :

ՕՀԱՆ ՏՈՒՐԵԱՆ վերջին աշնան ընթացքին վարեց երբե սէնֆօնիք նուագահանդէս՝ Անսամբլը Օրֆեսքրալ տը Փարիի նուագախումբով : Առաջին ճրկու նուագահանդէսները նուիրուած էին Հայտընի եւ Մոցարթի դործերուն, իսկ երրորդին մէջ Տուրեան վարեց

Պատի ամէնէն սիրուած եւ յոյժ դժուարին դործերէն մին Մանիֆիֆաքը որուն կը մասնակցին նուազախումբ , երգչախումբ եւ մեներգուներ ինչպէս նաեւ մեծ երգեհոնը :

Այդ նոյն վերջին յայտադրին մաս կը կազմէր նաեւ իր անձնական մէկ նոր ստեղծագործութիւնը՝ Օրաքորիում Սաքրումը, որ Կոմիտաս վարդապետի կողմէ դաշնաւորուած մեր Պատարաղն է, որուն վրայ Տուրեան աւելցուցած էր նոյն դաշնաւորումէն ներչնչուած նուազախումբի մաս մը :

Իր այս երեք նուազահանդէսներուն մէջ Տուրեան անգամ մըն ալ ի յայտ բերաւ ղեկավարի անուրանալի տաղանդին փայլուն ապացոյցները :

Գալով իր անձնական հեղինակութեան, Տուրեան ձեռնարկած էր շատ փափուկ գործի մը : Այսինքն՝ արդէն հարուստ կերպով դաշնաւորուած երկի մը մէջէն ցայտեցին ներդաշնակութիւններու նոր իմաստ մը, մթնոլորտ մը, բոլորովին անկասկերգախումբէն որ կ'երգէ մեր տոհմային Պատարապը :

Տուրեան անկասկած յաջողած էր պահելու իր յղացած նուազախումբային մասին կատարեալ անկասկութիւնը ընադրէն, առանց ստեղծելու նաեւ անդունդ մը երկուքին միջեւ : Իր զգայուն դաշնաւորումը շղարչի մը նման թափանցիկ ու ճկուն կը սաւառնի Կոմիտաս վարդապետին դաշնաւորման վերեւ, որմէ բխած է ան : Մնալով հանդերձ միշտ երկրորդական դերի մը մէջ, կ'արտաբերէ սակայն ստեղծագործական ինքնատիպ ոգի մը որ չի մնար աննշմար, ի վեր կը հանէ ընադրին արժէքը, կը սատարէ անոր դեղեցկութեան փթթումին, թողելով սակայն դարձեալ վերջին խօսքը անոր :

Միայն կարգ մը առարկութիւններ՝ դործիքներու ընտրութեան մասին : Օրինակ՝ «Ողորհուրդ Խորին»ը որ պիտի սիրէինք տեսնել ուրիշ գործիքի մը յանձնուած քան սրինգին, որ ինքնին հովուական է ու նուազ ատակ արտայայտելու տոհմային այդպիսի միսթիք

շունչ որով կը սկսի Պատարապը : Նուազահանդէսին իբրեւ մեներգու իրենց մասնակցութիւնը բերած էին Օր. Մառի Կառվարենց (սօփրանո) եւ Պ. Մալխասեան (թեօր) որուն առջին անգամ ըլլալով կը ծանօթանայինք մեր նուազահանդէսներուն մէջ այս առթիւ : Նուազահանդէսը տեղի ունեցաւ մեծ խանդավառութեան մէջ եւ Տուրեան ստիպուեցաւ կրկնել Մանիֆիֆաքէն մաս մը, դոհացում տալու համար հանդիսականներուն :

« Միւզիքը Բուրքըրլի » ամերիկեան երաժշտական հանդէսին Հոկտեմբերի թիւին մէջ կը յիշուի Արմէն Կարապետեանի անունը իբրեւ վարիչ Հոմեր Ամէրիքլի ինսքիքիք ավ Միւզիքօլաքիին :

Այս հաստատութիւնը որ կը զբաղի երաժշտական հրատարակութիւններու շարքով մը, նախապէս պատրաստուած ծրագրի մը համաձայն, ինչպէս կ'ըսէ նոյն հանդէսը, վերջերս ի տյա ընծայած է նաեւ ԺԶ. դարու ականաւոր եւ սակայն առաւելապէս անտեսուած Փլաման երաժշտի մը՝ Նիքոլա Կոմպէրի Օփիքա Օմիխան, որուն համար թերթը ջերմապէս կը շնորհաւորէ Արմէն Կարապետեանը :

Երիտասարդ երգիչ քեմօր Մ. Մալխասեան որ իր մասնակցութիւնը բերաւ Դեկտ. 27ին Մալոյի սրահին մէջ տեղի ունեցող սենֆօնիք նուազահանդէսին, աւարտած է Փարիզի Ազգային երաժշտանոցը եւ մինչեւ այժմ յաջող կերպով երեւցած է նաեւ կարեւոր դերերու մէջ Պորտոյի, Լիսնի, Մարսէյի Օփերաներուն ըմբերուն վրայ :

Մ. Մալխասեան օժտուած է հարուստ եւ երանգաւոր ձայնով մը եւ ունի ընտիր թեքնիք պատրաստութիւն, ինչպէս նաեւ ըմբական արուեստին պահանջները դոհացնող ուրիշ շատ առաւելութիւններ :

Գ. Բերքէնեան

GABRIEL AROUTH Ի ՆՈՐ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԸ

« LA DAME DE TRÈFLE »

Գիտւար է թատերգութիւն զրելը իրբեւ զրական սեռ, երբ կ'ուզէք ներկայացնել Փրանսական բեմին վրայ, մանաւանդ եթէ գրողը օտար մըն է:

Այս նկատումներով իսկապէս դնահատելի է Գարբրիէլ Արուժ, որ աւելի քան չորս տարի է ի վեր յաջող թատերգութիւններ կուտայ Փարիզի մէջ, իր տրամադրութեան տակ ունենալով Փրանսական լուսւղոյն թատրոնները եւ լուսագոյն դերասանները: Չորս տարի առջ Փիէռ Ֆրենէն էր որ հրապարակ հանց Արուժը, ներկայացնելով իրմէ ոչ-սովորական թատերախաղ մը, Pauline, Ալիս Բօսէյայի եւ Գրիզոլը Ալանին հետ: Խաղը ունէր շատ մը յատկութիւններ, յաջող գրոյցներ, նուրբ եւ սրամիտ խօսակցութիւններ, ճոխ եւ ինքնատիպ բեմադրութիւն, անթերի խաղարկութիւն եւ կը ներկայացուէր 1948ի դարնան, Միշտիէրի մէջ, Փրանսական ծանօթ բեմերէն մէկը: Հակառակ այս գրուածքին առաւելութիւններուն պէտք է ընդունել որ Արուժ պիտի չկրնար շուտ պարտադրել իր տաղանդը, եթէ Ֆրենէն չըլլար զինք ասպարէզ նետողը:

Այս խաղէն վերջ, Արուժ ներկայացուց Le Bal du Lieutenant Helt (անգլիական դինուորական կեանքէն Երուսաղէմի մէջ) Մաթիւսէն թատրոնը: Իսկ այս տարի՝

դտաւ նստասեւի յաջողութիւն մը: Արուժ, բուն անունով Յարութիւնեան, կովկասահայ (նոր Նախիջեանցի) ուսած է Փարիզի համալսարանին մէջ, Պասկաւոր դպրութեանց: Համակրելի է եւ պարզ, դիւրահաղորդ եւ հարկաւ, ինչպէս կ'ըլլան բոլոր անոնք որ իրաւ արժէք ունին:

Գրած է վէպեր, խուսափելով գրոյցներէ (տիպոյժ), դանոնք դժուար նկատելով: Յետոյ յանկարծ գրած է միայն գրոյցներ այսինքն թատերախաղ, աշխատած նոյնիսկ Անտուէ Ռուսէնի պէս տաղանդաւոր գրուցարանի մը հետ:

Վերջին թատերգութիւնը մեծ ընդունելութիւն դտաւ Փրանսական մամուլի մասնադէտ քննադատներու եւ մասնաւորապէս Ժ.Ժ. Կոթիէի կողմէ:

Նիւթը, ինքնատիպ, չի կրնար ան-

տարբեր ձգել ունէ մէկը: Շահեկան է եւ նոր: Երիտասարդ մը, քիչ մը բացառիկ տիպար, այսինքն պահած վայրի կողմ մը փարիզեան աշխարհիկ շքեղանակներու մէջ՝ սիրահարած է պատուաւոր եւ իր ամուսնոյն հաւատարիմ կնոջ մը որ կը մերժէ մինչեւ իսկ լսել սիրահարական խօսքեր: Խաղին հերոսը յուսախաբ դուրս կ'ելլէ անոր տունէն միտթարուելու համար հաճոյքի տան մը մէջ

հոն կը գտնէ կին մը որ չափազանց կը նմանի իր սիրած կնոջ եւ որ իրեն հետ կը վարուի հասարակ եւ մատչելի կնոջ մը նման: Հերոսին միակ մղձաւանջն է դիտնալ թէ նոյն կինն է:

Այս խաղին ամբողջ նիւթը, երեք արար:

Մարդը չի կրնայ որեւէ միջոց գտնել հասկնալու համար թէ առտուն տեսած պող եւ աշնուական տիկինը եւ կէս օրէն վերջի սովորական «արհեստաւոր» երկու կին են թէ մէկ: Վերջին արարին կը գտնէ միջոցը. սպաննել «տունին աղէկը» որպէսզի հասկնայ: Կը հասկնայ, քանի որ այլեւս բնաւ կին չի մնար:

Հոս է, մեր կարծիքով, խաղին գլխաւոր տկարութիւնը: Գիւրբին է ըմբռնել հեղինակին մէտքը, դիւրին է հասկնալ թէ սիրուած կինը չուզեր իջնել իր պարկեշտ կնոջ բարձունքէն, չուզեր իրբեւ մարդու մը պատուաւոր կողակիցը յանձնուել սիրահարի մը, բայց ամէն բան կը փոխուի իրեն համար, ուրիշ, հասարակ միջավայրի մը մէջ, ուր կրնայ վարուել իր ուզած արդուն հետ ինչպէս այդ տան ուրիշ որեւէ մէկ ցնձուհին: Ասոր մէջ հեղինակը դրած է նոյնիսկ խոր փիլիսոփայութիւն մը, հողբերանական կարեւոր խնդիր մը որուն կ'արժէ անդրադառնալ: Բայց թէ այդ սիրահարը սպանութեան ուրիշ ունէ միջոց չգտնէ հասկնալու համար այդ դադանիքը՝ անհաւատալի է եւ անբնական: Այն աստիճան որ, հասարակ ունիւնդիր մը կը մոռնայ այլեւս խաղին իսկական ընդթը եւ չի կրնար լրջօրէն հասկնալ հեղինակին նպատակը, երբ եր-

կուբուկէս ժամ կը մտածէ թէ այս մարդը ի՞նչպէս կրնայ չհասկնալ: Ամէն պարզապէս մէջ, հաւանական է որ Արութ ինքն ալ նկատած է այս կէտին անկարելիութիւնը եւ թերեւս մտածած՝ որ կարելո՞րք այդ չէ, այլ թատերախաղին բուն նպատակը: Թերեւս ալ իրաւունք ունի եւ մեր դիտողութիւնը կը մնայ մանրամասնութիւն մը:

Ասիկէ դատ վարպետ ըմբարելջ մը եւ յաջող դերակատար մըն է Միւշէլ Վիթօլտ, մեծ դերասանուհի մըն է ՄատրէնէՌօպէնսոն որ կըցաւ երկու այդքան տարրեր կիներ ներկայացնել շատ հա-

րազատ ձեւով, նաեւ մեծ դերասանուհի է Լիւսիէն Պօկալըզ որ բնական տիպար մը ստեղծած էր «հաճոյքի տունին» տնօրէնուհի դերին մէջ:

Հակառակ իր յանդուզն տեսարաններուն Ամբրիկացիներ շատ խանդավառած ներկայացումէն, զնեցին հեղինակի իրաւունքները նիւ եորքի մէջ ալ ըմբարելու համար մեր հայրենակցին ամէնէն խօսուած այս թատերադուբիւնը:

Այլեւս թատրոնի սիրահարներ անհամբեր եւ վստահ կը սպասեն Արութի նոր թատերախաղերուն:

Արփիկ Միսաբեան

ՁԱՐԵՉ ՄՈՒԹԱՅԵԱՆ, Միւշնի մէջ ցուցադրեց իր քառասունէ աւելի նկարները, անցեալ ամառ, միահամուռ զընահատութեան արժանաւարով խոտարկան մամուլին: Մութաֆեան առաւելագէս գոյներու հմայքով կը վերստեղծէ տարերային զգայնութիւնը բնութեան տեսարաններուն: Տասնամեակէ մը ի վեր արտայայտութեան իր կերպը ստացաւ նոր թափ մը եւ իր համադրութիւնները կը խօսին մեր զգացումներուն:

★

Լ. ԹԻՒԹԻՒՆՆՅԱՆ, միակ հայ նկարիչը որուն արուեստը դերիբապաշտ հզոր լեզուով մը կ'արտայայտուի: Նուրբ ու մտածուած թէքնիքով իր գործերը Փարիզեան մեծ ցուցահանդէսներու մէջ ուշադրութեան արժանացած են եւ հանդիսատեսներու բուն հետաքրքրութեան առարկան դարձած: Նկարչութեան հետ միտածանակ կը ստեղծագործէ յաճախակեալ արուեստի գործեր, իր վերջին ցուցահանդէսը հիացում պատճառեց իր յաճախակեալ գեղորներուն ինքնատիպ ու շնորհալի յղացումներով:

★

ԺԱՆՍԷՄ: Հատու ոճով մը, ճկունութեամբ ու նրբութեամբ, Ժանսէմ գիտէ արտայայտել յուզումը արզի կեանքի տուամին: Իր պատասաներէն ամէն մէկը յայտնութիւն մըն է իր կարգին, որուն պիտի չկարենայինք թափանցել եթէ ստեղծուած չըլլար խոր-

★

հրաւոր հաղորդակցութիւն մը: Տիրարները՝ մշակուած պարզութեամբ տրպաւորիչ են:

Երախաներու խմբակը, ուր կը վերագտնենք նկարիչին պայքարը, իմպրեսիոն տարօրինակ պատկերը կուտան իր արուեստին էական դիժերը, սրնք աչք կը դիւթեն:

Արդևական նկարիչ, Ժանսէմ կ'ընտրէ իր պաշտ ուղին, շնորհիւ իր ուժեղ եւ անսպառ կամքին:

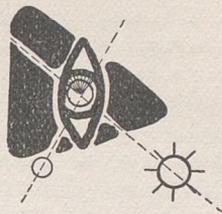
★

ՇԱՐԹ (ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ) երիտասարդ սերունդի տաղանդաւոր նկարիչներէն: Գծարարկան (կրաֆիք) բացառիկ արուեստով օժտուած, ան տուած մեղի ուժեղ կառուցուածքով գծանկարներ, որոնց յղացքին մէջ կ'արտայայտուի հմայիչ բանաստեղծութիւն մը: Ծուէտի եւ Լիբանանի մէջ իր ցուցադրած գծանկարներն ու իւզանկարները ապագայ իր իրագործումներուն լայն ասպարէզ մը կը բանան:

★

Ճ. ԿԵՕՎՏԵՐԷԼԵԱՆ, որմնանկարի արուեստին նուիրուած այս երիտասարդը իր սկզբնական գործը տուաւ Պէյրութի մէջ, իր ծաւալուն ֆրէսկոներով, մինչ Անթիլիասի վանքին մատենադարանին մէջ, ներշնչուած հայ մանրանկարչական ոճէն, եւ միւսը Փրանսական եկեղեցիի մը պատերուն վրայ: Այսպիսի դժուարին ասպարէզ ընդգրկող այս երիտասարդ արուեստագէտը ունի ներքին անհրաժեշտ կրակը, տալու համար մեղի իր ապագայ ստեղծագործութիւնները:

Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԾՈՎԱՅԻՆ ՄԵԾ ԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մարդկային միտքը կանուխէն եւ յաջողութեամբ հետազոտած է հեռաւոր աշխարհներն ու երկնային դրութիւնները. ուսումնասիրած է իրմէ միլիոններով լրյս-տարի հեռակայ աստղախումբեր, նաեւ աշխարհ-առանցքներ (Galaxie), եւ յաճախ դերմարդկային յստակատեսութեամբ մը ուսուցական ճշգրտութեան հասցուցած՝ տիեզերքի իր ըմբռնումը: Բայց կարծէք նըւազ յաջողութեամբ փորձած է թափանցել իր ոտքին տակն եղած երկրի բոլոր գաղտնիքներուն, եւ երբեմն այնպիսի երեւոյթներու՝ որոնք առաջին անգամ կը թուին շատ աւելի դիւրամատչելի քան թէ տիեզերական անհունը: Այս հակասութիւնը արդիւնք է այն իրողութեան որ աշխարհները թէեւ հասողութենէ դուրս, կը մնան սակայն տեսողութեան սահմաններուն մէջ: Սահմաններ՝ որ ընդարձակուած են մեր ընկալուչ անկատար զգայարանքներու թոյլտուութիւններէն շատ աւելի անդին՝ շնորհիւ արդիական ուժեղ գործիքներու բերած օժանդակութեան: Այս եւ զանազան տեսակի ճառագայթումներ որ տիեզերական պարապէն մեզի կուզան գոհացուցիչ եւ նոյնիսկ բաւարար տուեալներ են ծառայելու համար իրբեւ մեկնակէտ գիտութեան արտահետկներուն: Բնաբխական եւ ուսողական ընդհանուր օրէնքներու կիրարկումը այդ տուեալներուն, յառաջ կը բերէ բացատրական ամբակուտ տեսութիւններ:

Մինչդեռ երկրագունդը, որովհետեւ մե-

զի շատ մօտ, կուտայ իրմէ կարգ մը մակերեսային մանրամասնութիւններ, մնալով խորքին մէջ մեր հասողութենէն ալ, տեսողութենէն ալ շատ հեռու: Երկրագունդի մակերեսէն քանի մը հարիւր միլի խորը, առաւելագոյն քանի մը քիլոմիթր «վար», գաղտնիքն է որ կը սկսի պահուած զանգուածային նիւթին ծալքերուն մէջ: Չկան թափանցումի այն դիւրութիւնները որ ունինք տիեզերական պարապին մէջ: Կը պակսին տուեալները, որոնցմէ մեկնելով կարելի պիտի ըլլար հասնիլ ճշմարտութեան: Այսպէս, բազմաթիւ են հարցականները որ կը շարունին իրարու ետեւէ, երբ կը փորձենք ուսումնասիրել երկրի բաղկացուցիչ խաւերը, կեդրոնի նիւթը, մակման (հալած մասը), կարծրացած կեղեւին կառուցուածքն ու տարածքը, վերջապէս անծայրածիր ովկէանը, որ զբաւած է երկրագունդի մակերեսին շուրջ հինգերորդը:

Երկրաբանութեան ճիւղերէն ովկէանաբանութիւնը ինքն ալ կը տառապի շուրջափելի տուեալներու պակասէն. բայց կարենայ թերեւս աւելի շուտով հասնիլ կատարելութեան՝ բաղդատարար երկրին ընդերքը հետախուզող գիտութեանց — որովհետեւ իր կայուածին հեղուկ նիւթը աւելի դիւրութեամբ մատչելի է: Յամենայն դէպս փնտառուքներու խոչընդոտ հանդիսացող դժուարութիւններէն՝ պէտք է մտանայել այն ահարկու ճնշումները որ կը տիրեն մեծ խորութիւններու մէջ, յառաջ բերելով հոն զրկուելիք գործիքներուն դիմացկունութեան բարդ խնդիր-

ներ եւ անոնց շինութեան մասնաւոր յղացումներ: Յետոյ լոյսի չդոյութիւնը ծովու մակերեսէն քանի մը հարիւր մեթր աւելի վար, մթութիւնն է որ կը տիրէ: Վերջապէս ջրային միջավայրը որ օդի չափ նոսր չէ, եւ ուրեմն ընդհանրապէս դիւրութեամբ չենթարկուիր կարգ մը հետազօտիչ ճառագայթումներու թափանցման, շուտ մը ծծելով եւ չէզոքացնելով անոնց կրած ուժական տարողութիւնը. (amortissement de l'énergie).

Բայց այս դժուարութիւններուն յառաջացուցած խնդիրները ներկայիս մասամբ լուծուած կամ լուծուելու վրայ են: Եւ այսօր ովկէանաբանութեան յարաբերաբար նոր դիտութիւնը կը ներկայանայ փաստուած կարգ մը իրողութիւններով որոնք ձեռք ձուռեցան շնորհիւ հաշիւ քանի մը տասնեակներէ ի վեր դոյութիւն ունեցող հետազօտական հատարելազործուած կազմուածքներու: Այդ տուեալները, ստիժ տուին բազմաթիւ գիտականօրէն հաւանական տեսութիւններու: Բայց նաեւ գիտական ուսուցումներու մամուլին լայն արձագանգներուն, ուր տեսնուեցան տրամաբանական հիմունք ունեցող ենթադրութիւններու կողքին, վառ երեւակայութիւններու խեղաթիւրումները: Պիտի դոհանանք հոս արձանագրելով միայն փնտտուքներու արդիւնքները, առ հասարակ հեռու մնալով բացարձակ կերպով չհիմնաւորուած ընդհանուր տեսութիւններէն:

Նախ այն միջոցները որոնք կը ծառայեն ովկէանաբանական փնտտուքներուն: Երկու տեսակ են:

1. Հետազօտակամ գարծիքներ: Աւելորդ է անդրադառնալ իւրաքանչիւրին սկզբունքներուն եւ շինութեան մանրամասնութիւններուն: Կը բաւականանանք թոյնելով զանոնք, տալով քանի մը հակիրճ բացատրութիւններ: Հոս ալ երկու հիմնական տարբերութիւն ունեցող տեսակներու կը հանդիպինք, նայած թէ կը ծառայեն ուղղակի թէ անուղղակի հետազօտութեան:

ա. Ուղղակի միջոցներ: Խորաչափերու ամբողջ ընտանիքն է՝ իր բոլոր փոփոխանքներով որոնցմէ իւրաքանչիւրը դործածելի է մասնաւոր ուսումնասիրութեան մը համար:

Նախահայրն է՝ Մրդ դարէն ի վեր դոյութիւն ունեցած խորաչափ մը (sonde) որուն տուած նախնական արդիւնքները յաճախ եղած են սխալ: Սկզբունքը շատ պարզ էր: Մետաղեայ պարան մը՝ ուրկէ կը կախուէր ծանր զանդուած մը: Այս բոլորը կ'իջեցնէին ծով. երբ զգային թէ ծանրութիւնը հասած էր յատակ, կը կարծէին թէ չափած են խորութիւնը: Այսպէս, անգամ մը 14 քիլոմեթր երկարութեամբ պարան թող տուին, մինչեւ որ «չպան» ծովուն յատակը. համոզուած էին դտած ըլլալ Ատլանտեանի ամենախորունկ վայրերէն մէկը: Հետագային, ճշտուեցաւ որ 5 քիլոմեթր խորութիւն մըն էր միայն... Իսկ թիւերու այդ տարբերութիւնը յառաջ կուգար ընդծովեայ հոսանքներու պարանին տուած խոշոր կտրութեանէն:

Ճշգրիտ խորաչափներ կը տեսնենք 19րդ դարու կէսէն սկսած: Կը պահեն նոյն պարան-ծանրութիւն սկզբունքը. բայց մասնաւոր ուսումնասիրութեան առարկայ դարձած են զանդուածին ամենայարմար ծանրութիւնն ու ձեւը, պարանին շինութեան նիւթը (երբեմն մետաղէ), անոր տրուելիք հետզհետէ նուազող տրամագիծը, մեքենական ճախարակներու շնորհիւ կանոնաւոր եւ նպատակարարմար ձրտումով մը քակուելի վերջապէս յատակ հասնելու աւելի յստակ ազանիչներ:

Մինչեւ հիմա ալ, փոքր փոփոխութիւններով, նոյն խորաչափներն են որ կը դործածուին, թէեւ այլեւս դադրած են խորութիւն չափելու ծառայելէ (կան արդիական ուրիշ միջոցներ որոնց պիտի անդրադառնանք): Կը դործածուին մանաւանդ զանազան չափացոյցերու եւ դործիքներու փոխադրութեան դէպի խորերը. - ջերմաչափ, անդայտաչափ, տարբեր խորութիւններէ ջուրի նմայչներ ստանալու մասնաւոր սրուակներ, կարթեր, ուռկաններ, եւլն:

Այս սկզբունքներու վրայ է որ շինուած են նաեւ յատակէն հողի նմոյշ բերող գործիքները: Ոմանց ծանրութիւնը կը կէք ահուաներ, որոնք կը գոցուին մեքենականօրէն անմիջապէս որ զանգըւածը կը հսկի գետին, բանտարկելով իրենց ետին որոշ քանակութեամբ հող: Ուրիշներու զանգըւածը խողովակի ձեւ ունի, որ ամբողջ փորելու պէս խրելով յատակը, դրանաձեւ եւ մօտ մէկ մեթր երկարութեամբ հողի շերտ մը կընայ մակերես հասնիլ, քիմիական վերլուծումի համար: Այս վերջիններէն մ տերս յլացուած են շատ կատարելագործուածներ՝ որոնք 10էն մինչեւ 20 մեթր երկարութեամբ հողի շերտով մը ետ կը քաշուին, տնլով այսպէս յատակի բաղկացուցիչ հողախաւերու կազմութեան մասին կարելոր տեղեկութիւններ խաւա խաւ:

բ. Հետազոտութեան անուղղակի միջոցներ:

Սկզբունք է ալիքային ընոյթ ունեցող թրթռացում մը արձակել ջուրի զանգուածին մէջ եւ զգայուն գործիքով մը արձանագրել ետագարձ արձագանգը: Այդ ալիքին ջուրին մէջ արագութիւնը եւ երթ-դարձի ժամանակին ծանօթութիւնը թոյլ կուտան պարզ հաշիւով մը գտնելու խորութիւնը, որովհետեւ ծովուն յատակը ալիքաւոր ճառագայթումին նկատմամբ կը կատարէ արտացոլացնող հայելիի դեր:

Թէեւ այժմ կ'ըլլան ուստարի եւ թերեւս ուրիշ ճառագայթումներու շնորհիւ հետազոտութիւններ, բայց ամենագործածականը ձայնալիքն է, որովհետեւ ներկայ պայմաններուն մէջ ան նկատուած է ամենանպատակալարմարը իր գուտ մեքենական ընոյթին եւ կարգ մը ուրիշ առաւելութիւններուն համար: Արդարեւ ջուրը ձայնին համար լաւ հաղորդիչ միջավայր մըն է, ուր ան գոհացուցիչ արագութեամբ մը կը փոխանցուի (1550 մեթր-երկվայրկեան րոտոր ձայններուն համար), եւ յետոյ անոր մեքենական էութիւնը ծնունդ չի տար ելեկտրա-ձագնիտական ընոյթ ունեցող ուրիշ ալիքներու բարդութեանց

Այս միջոցը, որ սկսաւ կիրարկուիլ 1920էն ի վեր, պէտք է ուրեմն ունենայ ձայնարձակ աղբիւր մը, ընկալուչ-արձանագրիչ դրութիւն մը արձագանգին համար, եւ ճշգրիտ բաղէշաչափ մը: Զայնը կ'արտագրուէր հրացանի պայթիւնով մը, իսկ արձագանգը կ'ընդունուէր որեւէ ելեկտրական դրութիւնով (microphone, enregistreur; եւլն.): Բայց այս ալ շատ կատարելագործուեցաւ: Փոխանակ մարդկային ականջն ունեւնդրելի սովորական ձայններուն, քանի մը տարիէ ի վեր կը գործածուին անդրձայները (1) որոնք ունին մեծ առաւելութիւններ. աւելի դիւրաւ կը թափանցեն ջուրին խաւերուն, որովհետեւ շատ կարճ ալիքներ են, եւ իրենց յառաջացման ուղղութեան վրայ ուղղահայեաց տատանումներու առաւելագոյն չափը (amplitude) շատ փոքր է:

Յետոյ ունին մանաւանդ ուժաքանակի աւելի մեծ պաշար քան թէ հասարակ ձայները, եւ ուրեմն կընան աւելի հե-

(1) Անդրաձայները (ultra-sons) եիմնական ոչ մէկ տարբերութիւն ունին սովորական ձայներէն: Այս մասնաւոր յորջորդումը՝ որովհետեւ մարդ իր չափանիշներով է որ կը մտնելոյ երկուայրկեանում: Եւ որովհետեւ իր ականջը աւտակ է լսելու մէկ երկվայրկեանի մէջ 20 քրքրացում ունեցող ձայնէն (բամբ) 20000 քրքրացումով ձայնը (չատ սուր) այդ սահմաններուն մէջ կը գետնդէ իր ձայնի ըմբռնումը: Գիտութեան համար ձայնի կայունաճը շատ աւելի ընդարձակ է. անդրաձայները, — որ 20000էն բարձր քրքրացումով կը սկսին հասնելով մինչեւ միլիոնաւորներու, — քէեւ անսելի են բայց կը հպատակին ձայնագիտութեան բոլոր օրէնքներուն: Հետաքրքրական է յիշել, որ եթէ մարդկային ականջին քմբուկը չի կրնար քրքրալ 20000է վեր յաւայտակաութեամբ մը, մոյլը չէ բոլոր կենդանիներուն պարագան: Շուրք մինչեւ 25.000 կը լսէ: Ջրիկը մինչեւ 40.000: Իր այս յատկութիւնն է որ ծնունդ տուած է անոր ուստար ունեւայլու յերիւրածին. կ'արձակէ շատ ատր եւ կարն «ձայն» մը, մեզմէ անկսելի. յետոյ իր ուղղաւթիւնը գրուելու համար մտիկ կ'ընէ անոր արգելի մը վերագրաձագնիտարձագանգը, մոյլայտ մեզմէ անկսելի:

ուու երթալ «սպառելէ» եւ վատասեալած ձեւին՝ տաքութեան վերածուելէ առաջ:

Անբարձայնք արտադրող աղբիւրը փիէզօ-էլեկտրական յատկութիւններ ունեցող քուարցի (2) շեղբ մըն է, որ կը թրթռայ միլիոններու հասնող յաճախականութեամբ ելեկտրական դաշտի մը աղբեցութեան տակ: Նոյն շեղբը կը ծառայէ նաեւ արձագանդին ընկալչութեան, այս անգամ փոխաշրջելով իր յատկութիւնը եւ վերածելով արձագանդին յառաջացուցած թրթռացումը ելեկտրական հոսանքի: Այսպէս, արձակելով ձայալիք մը որուն մեկնումի պահը ելեկտրականօրէն կ'արձանագրուի, եւ ասան մը ետք ընդունելով ծովու յատակէն նոյն արիւթին արտացոլացումը, որուն մակերես հասնելուն պահը կրկին կ'արձանագրուի ելեկտրականօրէն, անդրձայնային խորաչափը կարելի կը դարձնէ ճշգրիտ, արագ եւ շարունակական չափեր:

2.- Հետախուզութեան միջոցներ:— Այս կարգի կազմուածքները կը ծառայեն ուսումնասիրելու խորութիւններու էութիւնը տեղւոյն վրայ: Երկրութեան նիւթերու դիմացկունութեան հարցերն ու այլ բարդութիւններ տակաւին յետամընաց վիճակի մը մէջ կը պահեն այս միջոցները, բարդատարաք նախապէս մատնանշուած գործիքներուն:

Սուղասպեստները թոյլ կուտան հազիւ քանի մը մեթր իջնել ծովուն մէջ, որովհետեւ մարդուն շնչելիք օդը խողովակով զրկուի թէ մասնաւոր սրուակներով փոխադրուի վար, շնչատութիւնը կը կատարուի ջուրի այլ խորութեան մէջ տիրող ճնշումով: Արդ, իւրաքանչիւր 10 մեթր զէպի խորը, ճնշումը մէկ քիլո կ'աւելնայ. եւ այս պայմաններու տակ մարդ կրնայ ապրել հազիւ քանի մը տասնեակ մէթր խորութեան մէջ: Այս անպատահելութեան առաջին ատ-

նելու համար, շինուեցան հաստատուն եւ բոլորովին դոց սուղասպեստներ, դըրանածեւ, թեւերուն եւ սրունքներուն համար շարժական յօդախաղերով, ուր կարելի է շնչել ընական ճնշումի տակ: Բայց իւրաքանչիւր յօդախաղ, տկար կէտ մըն է, ջուրի ճնշումին դիմադրելու համար: Աւելի խորերը հասնելու համար, պէտք եղաւ հրաժարել յօդախաղերէն, եւ սուղասպեստը վերածել զանգակածեւ խցիկի մը, որուն ներսէն կարելի էր դուրս երկնցող աքցաններու շնորհիւ կատարել կարգ մը նախնական շարժումներ: Յամենայն դէպս այս խցիկները թոյլ չեն տար քանի մը հարիւր մեթրէն աւելի վար իջնել:

Իսկ ընդծովեաները, որ ընդհանրապէս 100 մեթր խորութեամբ կը նաւարկէին, դերմանական կարգ մը կատարելադրծումներու շնորհիւ ներկցող կըրնան սուզուել մինչեւ 4-500 մեթր առաւելագոյն: Աւելի վար իջնել մահացու պիտի ըլլար իրենց, որովհետեւ ջուրի ճնշումին տակ պիտի ձգձուէին հասարակ թիթեղէ տուփի մը պէս: (Գաղափար մը տալու համար՝ 10 քիլոմեթր խորութեան մէջ, մէկ քառակուսի մեթրի վրայ կը ճնշէ 10000 թոնէն աւելի ուժ մը):

Մեծ ճնշումներուն դիմադրող յարմարագոյն խցիկին ձեւը գունտն է: Հաստատուն պարանէ մը կախուած նման դուռնով մըն է որ 1934ին Ամերիկացի Ուիլիամ Պիլպը արդիւնաւոր փորձ մը կատարեց եւ հասաւ մինչեւ 900 մեթր խորութեան: Պատերուն համար հարկ եղած էր չորս սանթիմեթր թանձրութեամբ պողպատ գործածել...

Հետաքրքրական է յիշել նաեւ փրօֆէսօր Փիլքոտի նոր եւ հանճարեղ յըրդացումը, թէ եւ իր առաջին փորձը վերջեւ ձախողութեան մատնուեցաւ: Մըտադրած էր մինչեւ 4000 մեթր իջնել: Եւ որպէսզի իր Bathyscaphe-ը պարանի մը ենթակայ ըլլալէ ձեւադաստի, օժտած էր զայն ընդծովեայ ազատ նաւարկութեան դրութեամբ մը: Բայց գունտ մը որ շինուած է շատ հաստ պատերով, ծանր է եւ չի կրնար ընդծովեայի մը նման ջուրին մէջ ծփալ: Ուղղակի յատակ կը գահալիթի: Ուստի, գունտին միացուց ծփացող տակառիկներ (flotteurs), ջուրէն աւելի թեթեւ, իւղային նիւթով մը լցուած (essence) (եթէ օդ պարունակէին շուտով պիտի ձգձուէին): Հորիզոնական յառաջացումը պիտի կատարուէր պտուտակի մը շնորհիւ. իսկ ուղղահայեաց ելելէը ապահովուած էր շնորհիւ յաւելուածական

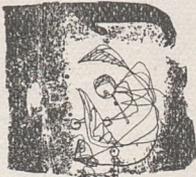
(2) Բուարցի այս տեսակը գարմնայի յատկութիւն մը ունի, որ զինք կը նմանցնէ շատ փոքր մօթօտի մը: Արդարեւ ան կրնայ ելեկտրական ուժը փոխաշրջել մեքենական ուժի եւ հակադարձաբար մեքենական ուժը վերածել ելեկտրական հոսանքի: Այսպէս եթէ մեքենականօրէն բրքոպցնենք այս բուարցին մէկ բարակ շեղբը, կը ստանանք ելեկտրական շատ տկար հոսանք մը: Իսկ եթէ ելեկտրական դաշտի մը մէջ դրնենք նոյն շեղբը, կը սկսի բրքոպ առադրելով մեքենական ուժ:

Ծանրութեանը երկաթի կտորուանքներու, որոնք լեցուած էին դունտին տակը գտնուած ձաղարածեւ ամանի մը մէջ, կատարելով օդապարիկին աւազի տոպրակներուն դերը: Բարձրանալու համար պիտի բաւէր դադրեցնել ձաղարին բերնին տիրող ելեկտրամագնիսական դաշտը որ երկաթի կտորները քաշողական ուժով ծովագունդին ծանրութեան անբաժան մաս կազմել կուտար. այսպէս յաւելուածական ծանրութենէն ուզուած քանակութիւն մը դուրս պիտի թափէր ձաղարէն, մեքենան պիտի թեթեւնար եւ սկսէր բարձրանալ: Առանց աւելի տարածուելու շինութեան բոլոր մանրամասնութիւններուն վրայ, կը բաւականանանք թուելով քանի մը ճարտար յղացումներ ալ:— Դրութիւն մը՝ որ կ'ապահովէր ծովագունդին ինքնիւրեն մակերես վերադարձը արկածի մը սլարաբային. որոշ խորութեան մը վրայ մնալու միջոցներ, առանց վերվար տատանումներու. յատակէն սահմանուած հեռաւորութեան մը վրայ միշտ նաւարկելու

հնարը, ինչ ալ ըլլային յատակի մակերեսին խորտ ու բորտերը. եւ այս՝ կախուած շղթայի մը շնորհիւ որ պիտի քսուէր դետին, եւ որուն գունտին վրայ բարդելիք կամ անկէ գեղջելիք ծանրութիւնը, (նայած թէ իր ամբողջ երկայնքէն որքան յենած է դետին) մեքենականորէն վեր կամ վար պիտի մղէր դունտը, պահելով զայն միշտ յատակէն որոշ հեռաւորութեան մը վրայ: Ու այս բոլորի կողքին, ելեկտրական կատարելագործուած զետեղուածք մը, ամէն ինչ մեքենականորէն վարելու համար, ուժեղ լուսարձակներ, «տեսնելու», «լսելու», «չօշափելու», լուսանկարելու մասնայատուկ գործիքներ եւ չափացոյցներ:

Տեսականորէն կատարեալ այս յղացումը տակաւին չէ տուած սակայն իր գործնական արդիւնքները: Բայց շատ հաւանական է որ օր մը, ան ընէ կարեւոր եւ հետաքրքրական յայտնութիւններ, մեծ խորութիւններու մասին: Ա.

(Մ'նացեալը յաջորդով)

ՇԱՐԺԱՆԿԱՐԸ Ի ԲՐԵՒ ԱՐՈՒԵՍ

Կէս դար հազիւ է անցած այն օրերէն երբ շարժանկարը կը նկատուէր որպէս գիտական պզտիկ փորձ մը: Յայտնի եղաւ շուտով թէ այդ աննշան գիւտը կը պարունակէր արտայայտութեան զարմանալիօրէն ճոխ ու ալլազան միջոցներ: Այսօր շարժանկարը կը ներկայացնէ բեղուն արուեստ մը որ սուած է շատ մը գլուխ-գործոցներ, որ հետո է սակայն իր կարելիութիւնները լրովին նուաճած ըլլալէ:

Գժուար է ճշտել շարժանկարի յղացումին թուականը կամ այս գիւտին կցել որոշ գիտնականի մը անունը: Կարելի է ըսել թէ զանազան փորձերէ վերջ, Լիւմիէր եղբայրները յաջողեցան ներկայացումը 1895ին:

Շարժանկարը ունեցաւ խարխալումներու երկար շրջան մը: Եղաւ տեսակ մը թատրոն, կեղծ բեմայարդարումներով ու անհատնում «համբ» արտասանութիւններով: Որեւէ որոնում, լոյսի խաղերու ու պատկերներու գեղեցկութեան մէջ: Նշանաւոր Մէլիէսը, առաջինը ըլլալով ըմբռնեց ու օգտագործեց շարժուն պատկերներով արտայայտուելու այս նոր միջոցին բանաստեղծական իմաստը: Շուտով ի յայտ եկաւ նոյնպէս որ շարժանկարը բերրի էր վաճառականական լայն կարելիութիւններով: Ամբերկեան ճարտարարուեստը ոտքի կանգնեց արտադրական հսկայ ձեռնարկներ որոնք մինչեւ այսօր կ'ողողեն գանազան երկիրներու շուկան ամէն տեսակի ժապաւէններով: Շարժանկարի այս սկզբնական շրջաններուն ամէնէն աւելի յաջողութիւն կը գտնին երգիծական կամ պատմական երկերը:

Տարիներու ընթացքին զոյացան ու զարգացան նոր արուեստին մէջոցները: Բեմադրիչը սկսաւ ձգտիլ դէպի նորն ու ինքնատիպը: Այսպէս է որ յառաջ եկան զանազան դպրոցներ, ինչպէս դերման բեմադրիչներու արտայայտական (expressioniste) դպրոցը որուն նպատակն էր առթել զգացումներ գիտողին մէջ պատշաճ բեմայարդարումով ու լոյսի խաղերով:

1927էն սկսեալ կարելի եղաւ ժապաւէնի վրայ արձանագրել նաեւ ձայներ: Ո՛ սուն դառնալով, շարժանկարը եղաւ նաեւ աւելի լման արուեստ մը, ընդլայնեց իր նուաճումներու սահմանները: Դարձաւ աւելի իրական, աւելի մօտ իրական կեանքին: Սկսաւ հետաքրքրել աւելի ու աւելի ստուար բաղմութիւններ, ու, ընթանալով միջոցներու զարգացումին հետ, աւելի ու աւելի կարեւորութիւն ստացաւ:

Այսօր շարժանկարը ընդլայնած է իր տիեզերքը ու դարձած է ամէնէն ժողովրդական ներկայացումը: Շարժանկարը կարեւոր ճարտարարուեստի մը ու վաճառականութեան մը շարժառիթն է: Բայց ամէն բանէ առաջ արուեստ մըն է:

Շարժանկարը արդիւնքն է զանազան արուեստագէտներու համադրութեան: Բեմադրութիւնը, պատմութիւնը (սէնարիօ) խօսակցութիւնները, երաժշտութիւնը, լոյսն ու պատկերները, բեմայարդարումները, խաղարկութիւնը, աստեղ իւրաքանչիւրը կը կարօտի արուեստագէտի մը: Ժապաւէնը նախ կը ներկայացնէ գումարը այս բոլոր մասնակի արտադրութիւններուն: Կ'արժէ

մանաւանդ որպէս անոնց համադրութիւնը:

Կան ժապաւէններ որոնց արժէքը կը կայանայ բեմադրութեան մէջ: Բեմադրելը կը նկարագրէ իր ուրոյն ոճով, իր դրոշմը կը դնէ, կը ստեղծէ յատուկ մթնոլորտ մը: Օրինակ՝ Փրանսացի նըշանաւոր բեմադրելը Քարնէ կը սիրէ թաթիւել ժապաւէնը սպաւորել միջավայրի մը մէջ, օգտագործելով աղօտ լոյսեր, մշուշապատ, մութ վայրեր, եւն: Բեմադրելը շարժանկարի կարելորագոյն արուեստագէտն է. ան է որ կուտայ դոյն մը իր երկին:

Շարժուն պատկերներով պէտք է որ արտայայտէ որեւէ դադաւիւր օրինակ անձի մը հոգեբանութիւնը, զգացումները, հոգեբանական հոլովոյթը եւն: Նման ուսումնասիրութիւններու մէջ խօսակցութիւնները իրենց զերը ունին անշուշտ բայց, հոս է որ կը կայանայ շարժանկարի ու թատրոնի հիմնական տարբերութիւններէն մէկը, այս զերը երկրորդական է: Համբ թատրոնը իմաստ ունենալէ կը դադրի, սակայն համբ շարժանկարը դոյութիւն ու որոշ արժէք մը ունի: Այս ըմբռնումով է որ ոմանք աւելի մեծ արժէք կ'ընծայեն համբ շարժանկարին քան ներկայի խօսուն շարժանկարին: Համբ պատկերը ստիպուած էր ամէն բան արտայայտել, իսկ ներկայիս՝ պատկերին կ'օգնէ խօսքը:

Հակառակ իրենց այս երկրորդական հանգամանքին ներկայի շարժանկարին մէջ, խօսակցութիւնները ժապաւէնի մը արժէքներէն մէկը կը ներկայացնեն ու զայն կը ճոխացնեն: Շարժանկարը, բաներով արտայայտուելու համար ունի իր յատուկ ոճը: Ժապաւէնի մը արտասանուած մասը չի ձգտիր անպայման դրական գեղեցկութեան, իր նպատակն է օգնել պատկերներու հասկացողութեան յարմարել անոնց: Այսպէսով է որ մեծապէս կը սատարէ երկի մը արժէքին: Նշանաւոր է օրինակ, այս մարդին մէջ, Փրանսացի ժանսոնը որ յաջողած է արժէք տալ մի քանի ժապաւէններու, ինչպէս — *Copie Conforme, Un Revenant, Fanfan la Tulipe.*

Անկարելի է անդրադառնալ այն բազ-

մաթիւ արուեստագէտներուն վրայ, որոնք անհրաժեշտ են ժապաւէնի մը կառուցումին: Շատեր կը յիշեն միայն կարեւոր դերակատարին անունը, երբեմն պարզապէս որովհետեւ վարպետ հրապարակումով մը կրցած է ան ուշադրութիւն դրաւել:

Բայց շարժանկարը հաւաքական ախտանքի արդիւնք է ու կը կազմէ ամբողջութիւն մը: Գործ մը յաջող է երբ ամբողջութեամբ կը հոսի նոյն աղբիւրէն, երբ բեմադրութիւնը, խաղարկութիւնը, խօսակցութիւնները, երաժշտութիւնը եւն., գրուած են նոյն ոճով, արդիւնքն են նոյն ներշնչումին:

Շարժանկարի պատմութեան մէջ, նման արուեստադիտական համադրութեան մը հասնելու համար կազմուած են փոքրիկ խումբեր, որոնք յաջողած են պատրաստել արժէքաւոր գործեր: Օրինակ՝ Քարնէ (բեմադրել), Փրէվէր (բանաստեղծ) Քօսմա(երաժիշտ) խումբը տուա Փրանսական շարժանկարին 1938-1946 ըրջնին մի քանի գլուխ-գործոցներ՝ (*Le Jour se lève, Les Visiteurs du Soir, Les Enfants du Paradis.*)

Այս համադրութիւնը իր լաւագոյն արտայայտութիւնը կը գտնէ անշուշտ երբ ժապաւէնի մը կառուցումը կը կրէ միակ արուեստագէտի մը զբոշում: Բայց շարժանկարի բոլոր արուեստադիտական պահանջները լրացնող հանճարները հազուադիւտ են: Չարլի Չափլին կրցած է ըլլալ բեմադրել, երաժիշտ, դերակատար, իր ժապաւէններէն շատերուն մէջ ու վերջին երկը (*Limelight*) անգամ մը եւս ցուցուց թէ ինչ դադաթներու կըրնայ հասնիլ արուեստը այս ըմբռնումով: Նոյնպէս, թէեւ նուազ չափով «*Ջամն*», Ժան Ռընուաւ, նշանաւոր նկարիչին գաւակը, կրցած է տալ, զբեթէ առանձին, *La Règle du Jeu*, որ Փրանսական շարժանկարի գլուխ-գործոցներէն է: Այս բազմատաղանդ արուեստագէտներու կարգին կարելի է դասել Օրսըն Ուէլան ու Լորանս Օլիվըրը, այս վերջինը մանաւանդ իր նշանաւոր Համլէթին համար:

Շարժանկարը դեռ բաւականին չէ զարգացած որպէսզի կարելի ըլլայ ճշտել իր դիրքը միւս արուեստներու կար-

դին: Սակայն իր մէջ ունի միջոցներու ու կարելիութիւններու լայն պաշար մը, քանի որ կ'օգտուի միւս բոլոր արուեստներու նուաճումներէն: Նոր արուեստ՝ աճած է զարմանալիօրէն արագ, այս պատճառով իսկ: Այս ըմբռնումով կը

խօսի Չափին, որ լաւագոյնս թափանցած ու օգտագործած է նոր արուեստի կարելիութիւնները երբ կ'ըսէ թէ շարժանկարը կոչուած է դրաւելու տիրապետող տեղ մը միւս արուեստներու կարգին: Վ. Ա.

ՆՈՐ ՆՈՒԱՃՈՒՄ ՄԸ

Շարժանկարը կը դանուի այժմ նոր անկիւնադարձի մը վրայ, որ այնքան կարեւոր է որքան եղան ժամանակին խօսուն ժապաւէնը կամ դունաւոր ներկայացումը: Վերջերս կատարելագործուած դրութեան մը շնորհիւ, կարելի պիտի ըլլայ ճարտարարուեստական դետալի վրայ իրագործել ժապաւէններ, որոնք պատասխին պիտի յանձնեն խորք ունեցող պատկերներ: Եղած էին նման փորձեր ըլլայ ակնոցներու, ըլլայ արթոններու առջեւ դտնուած կոր ասպակիներու դրութեամբ, բայց աչխատանոցներէն դուրս չէին ելած, կամ շարժանկարի ճարտարարուեստին մէջ ընդհանրացում չէին գտած: Այս նոր յղացումը պէտք չունի յարակից գործիքներու եւ հանդիսատեսները պիտի տեսնեն ուղղակի պատասխին վրայ ծաւալ

ունեցող մարմիններ:

Վկայութիւնները կը յայտնաբերեն որ օրինակ երբ օգտնաւ մը կը դահալիժի, հանդիսատեսը այն տպաւորութիւնը կ'ունենայ որ ինքն ալ մէջն է... Այնքան բնական ըլլալ կը թուին ներկայացուած տեսարանները: Ինչպէս կ'երեւի շարժանկարի կարգ մը ընկերութիւններ վերջնականապէս պիտի որդեգրեն այս դրութիւնը, եւ քանի մը ամիսէն արդէն պիտի տեսնուին այդ ժապաւէնները: Ակնյայտ է որ շարժանկարի այս նուաճումը զայն աւելի վրտանգաւոր մըցորդ մը պիտի դարձնէ թատրոնին:

Նոր ուրիշ փորձ մը. ձայնէն ետք, դոյնէն ետք, ծաւալէն ետք, պատասխը պիտի տայ նաեւ տեսարանին թելադրիչ հոտը...

Այս հատորին տպագրութիւնը աւարտեցաւ 1953 Փետրուարին «ԱՐԱՔՍ» տպարանին մէջ, ի Փարիզ:

LE DIRECTEUR - GÉRANT : P. TOPALIAN

IMPRIMERIE ARAXES - 46, Rue Richer, Paris 9^e

Գ Ի Ր Ե Ի Պ Ա Տ Կ Ե Ր

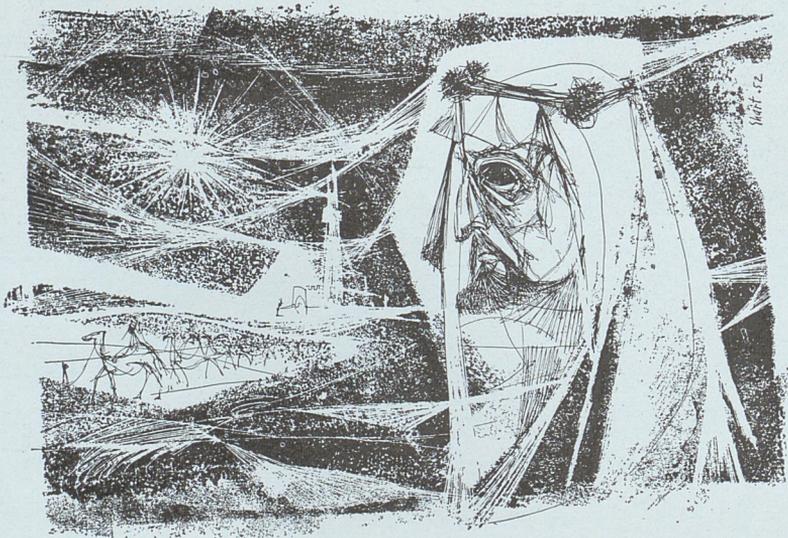
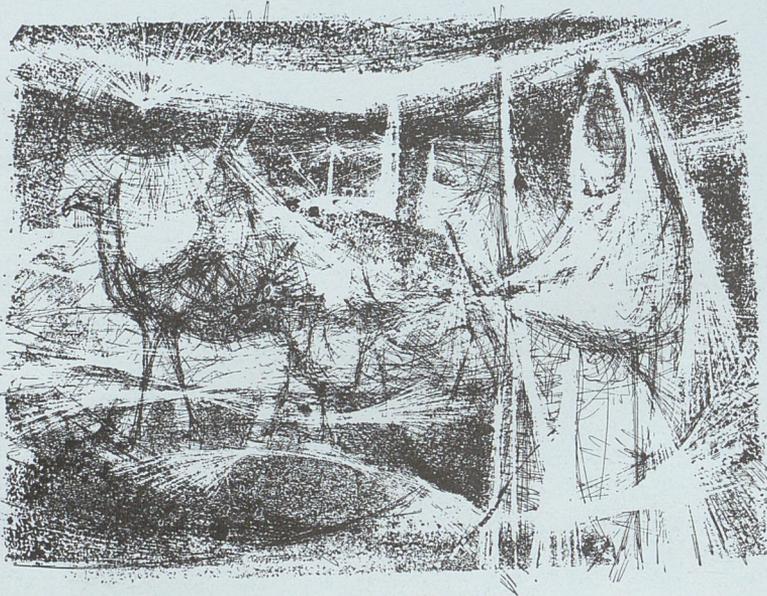
serrez un peu **Cresc. large**

Handwritten musical score for a symphony orchestra and choir. The score is written on multiple staves, each with a clef and time signature. The instruments listed on the left include:

- Ob. (Oboe)
- Cl. (Clarinet)
- Bon. (Bassoon)
- Sarr. (Saxophone)
- 1.3. (Violin I)
- Corsem. 2.4. (Violin II)
- Tub. en Ut (Trumpet in C)
- Tub. (Trumpet)
- B. (Baritone)
- Tuba
- Orgue (Organ)
- S. (Soprano)
- A. (Alto)
- T. (Tenor)
- B. (Bass)
- S. (Soprano)
- A. (Alto)
- T. (Tenor)
- B. (Bass)
- Viol. I (Violin I)
- Viol. II (Violin II)
- Alt. (Viola)
- V-c. (Violoncelle)
- C. b. (Contrebasse)
- Tim. (Timpani)
- Cym. (Cymbale)

The score is divided into measures, with bar numbers 1, 2, 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 60, 64, 68, 72, 76, 80, 84, 88, 92, 96, 100, 104, 108, 112, 116, 120, 124, 128, 132, 136, 140, 144, 148, 152, 156, 160, 164, 168, 172, 176, 180, 184, 188, 192, 196, 200, 204, 208, 212, 216, 220, 224, 228, 232, 236, 240, 244, 248, 252, 256, 260, 264, 268, 272, 276, 280, 284, 288, 292, 296, 300, 304, 308, 312, 316, 320, 324, 328, 332, 336, 340, 344, 348, 352, 356, 360, 364, 368, 372, 376, 380, 384, 388, 392, 396, 400, 404, 408, 412, 416, 420, 424, 428, 432, 436, 440, 444, 448, 452, 456, 460, 464, 468, 472, 476, 480, 484, 488, 492, 496, 500, 504, 508, 512, 516, 520, 524, 528, 532, 536, 540, 544, 548, 552, 556, 560, 564, 568, 572, 576, 580, 584, 588, 592, 596, 600, 604, 608, 612, 616, 620, 624, 628, 632, 636, 640, 644, 648, 652, 656, 660, 664, 668, 672, 676, 680, 684, 688, 692, 696, 700, 704, 708, 712, 716, 720, 724, 728, 732, 736, 740, 744, 748, 752, 756, 760, 764, 768, 772, 776, 780, 784, 788, 792, 796, 800, 804, 808, 812, 816, 820, 824, 828, 832, 836, 840, 844, 848, 852, 856, 860, 864, 868, 872, 876, 880, 884, 888, 892, 896, 900, 904, 908, 912, 916, 920, 924, 928, 932, 936, 940, 944, 948, 952, 956, 960, 964, 968, 972, 976, 980, 984, 988, 992, 996, 1000.

The score includes various musical notations such as notes, rests, dynamics (e.g., *f*, *ff*), and articulation marks. The tempo and dynamics markings are *serrez un peu* and **Cresc. large**.

SHANT, «Aboul-Ala Maari»

ՇԱՐԹ

Ս. ԿԱՉԱԾՈՒՐԻԱՆ

S. KATCHADOURIAN

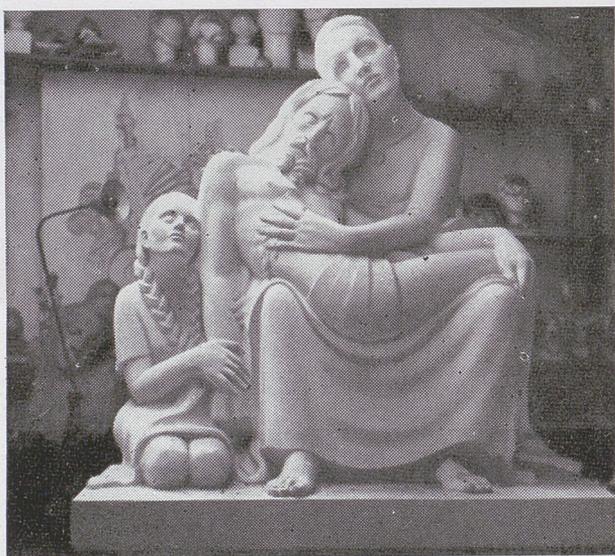
J. CUEVDERELIAN, Fresque à la Bibliothèque d'Antélias (Fragment)

Հ. ՎԷՐԵԼԻԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

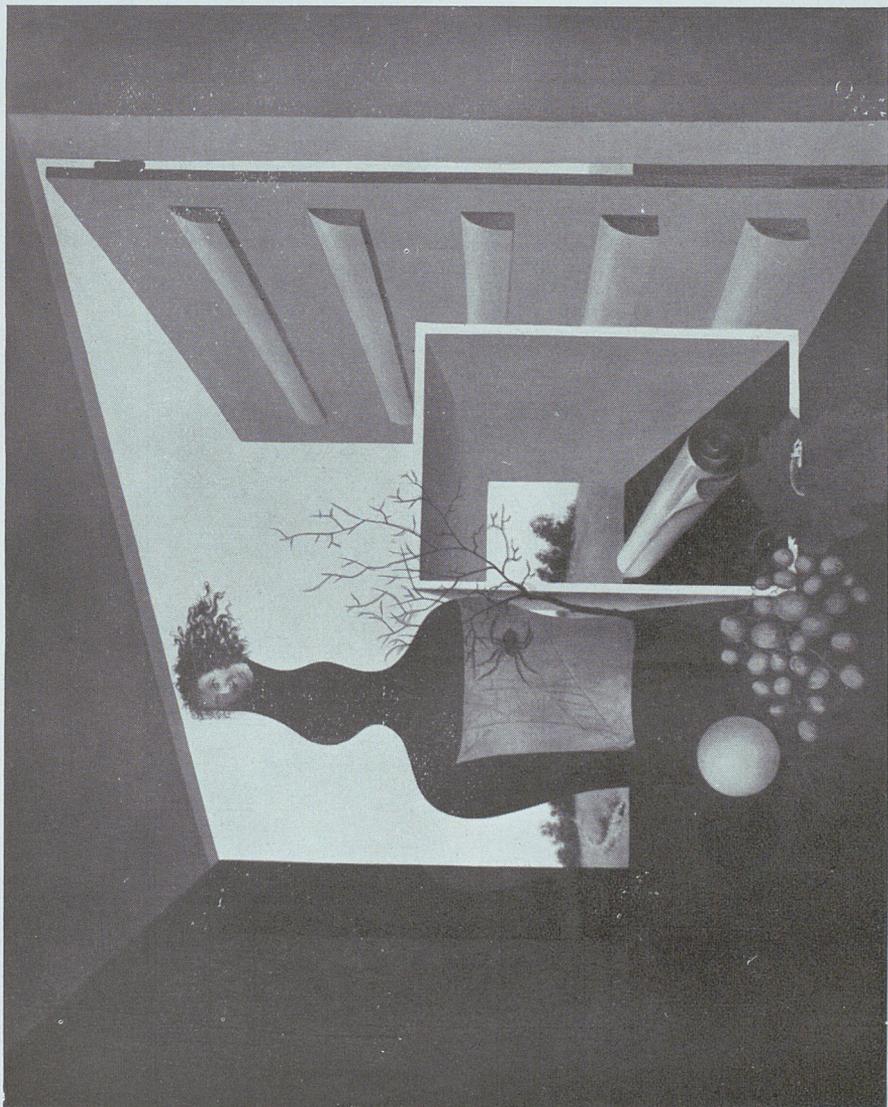
Sona TOPALIAN

Սօնա ԹՕՓԱԼԵԱՆ

GURJAN

Յ. ԳԻՒՐՋԱՆ

Լ. ԹԻԻԹԻԻՆՃԵԱՆ

TUTUNDJIAN, Peinture (Col. Leonce Rorenberg)

JANSEM

ՃԱՆՏԵՍ

ԳԻՒՐԶԵԱՆ
ԹԻԹԻՒՆՃԵԱՆ
ՍՕՆԱ ԹՕՓԱԼԵԱՆ
ԺԱՆՍԷՄ
Ս. ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՃՕՆ ԿԷՕՎՏԵՐԷԼԵԱՆ
ՇԱՐԹ

Աղյուսակ

ԵՌԱՄՍԵԱՑ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ
★

ԽՎԲ. ԲԻԻԶԱՆԴԻ ԹՕՓԱԼԵԱՆ
★

ANDASTAN

ARTS & LITTÉRATURE
REVUE TRIMESTRIELLE ARMÉNIENNE

DIRECTEUR : P. TOPALIAN
46, RUE RICHER - PARIS (9e)

